

ФАКУЛТЕТ ЗА ДИПЛОМАТИЈУ
И БЕЗБЕДНОСТ

ДИПЛОМАТИЈА И БЕЗБЕДНОСТ

МЕЂУНАРОДНОПРАВНИ И
БЕЗБЕДНОСНИ
АСПЕКТИ **НАТО АГРЕСИЈЕ** НА
СР ЈУГОСЛАВИЈУ 1999.

ФАКУЛТЕТ ЗА ДИПЛОМАТИЈУ
И БЕЗБЕДНОСТ

ДИПЛОМАТИЈА И БЕЗБЕДНОСТ

ISSN 2620-0333 • UDK 341.7/.8 • Година II, vol. 2 • Број 1/2019.

Београд, 2019.

ДИПЛОМАТИЈА И БЕЗБЕДНОСТ

ЗБОРНИК РАДОВА

Издавач:

ФАКУЛТЕТ ЗА ДИПЛОМАТИЈУ И БЕЗБЕДНОСТ
ИНСТИТУТ ЗА СТРАТЕШКЕ СТУДИЈЕ
Травничка 2, Београд, Телефон: +381 11 262 0186
Е-пошта: office@fdb.edu.rs, institut@fdb.edu.rs
www.diplomatija.com

За издавача:

Проф. др Ненад Ђорђевић

ISSN 2620-0333 • UDK 341.7/.8 • Број 1/2019 • Година II • vol. 2

Главни и одговорни уредник:

Проф. др Андреја Савић

Редакција:

Проф. др Бранко Крга
Проф. др Владимир Вугделић
Проф. др Михајло Манић
Проф. др Душан Пророковић

Проф. др Леонас Толваишис
Проф. др Ненад Перић
Дипл. инж. Александар Алексић

Секретар:

Бранко Велов

Издавачки савет:

Проф. др Ненад Ђорђевић, председник
Проф. др Дарко Танасковић
Проф. др Синиша Боровић

Проф. др Радослав Гађиновић
Доц. др Данијела Бјелја

Чланови савета из иностранства:

Проф. др Диа Надер де Ел Андари, Венецуела
Проф. др Беатрис Бисио, Бразил
Проф. др Владимир Азаров, Русија
Проф. др Јоргос Кристидис, Грчка

Проф. др Леонас Толваишис, Литванија
Проф. др Стево Иветић, Босна и Херцеговина
Проф. др Миленко Радоман, Црна Гора

Припрема за штампу:

Дипл. инж. Александар Алексић

Корице:

Sargon Creative Media

Лектура и превод апстракта:

Наташа Канкараш

Штампа:

Интерпринт плус, Београд

Тираж:

200 примерака

ЗБОРНИК ИЗЛАЗИ ДВА ПУТА ГОДИШЊЕ

Оцене и мишљења изнесена у чланцима зборника *Дипломатија и безбедност* су ставови аутора и не изражавају мишљење нити уредништва, нити установа у којима су аутори запослени. Објављене радове није дозвољено прештампавати, ни у целини, ни у деловима, уколико не постоји изричита сагласност издавача. Зборник ће излазити периодично, најмање два пута годишње, а након законом предвиђене процедуре прераста у научни часопис.

САДРЖАЈ

Уводник 5-6

МЕЂУНАРОДНОПРАВНИ И БЕЗБЕДНОСНИ АСПЕКТИ НАТО АГРЕСИЈЕ НА СР ЈУГОСЛАВИЈУ 1999. ГОДИНЕ

Бранко Крга

НАТО АГРЕСИЈА НА САВЕЗНУ РЕПУБЛИКУ ЈУГОСЛАВИЈУ
1999. ГОДИНЕ – БИТНИ БЕЗБЕДНОСНИ ПРОБЛЕМИ 9-27

Дарко Танасковић

ТУРСКИ „ЈАСТРЕБОВИ“ У ЈАТУ „МИЛОСРДНОГ АНЂЕЛА“ 29-43

Божидар Форџа

ДВЕ СУПРОТСТАВЉЕНЕ ГОДИШЊИЦЕ 45-67

Јелена Лопичић - Јанчић

НАТО АГРЕСИЈА НА САВЕЗНУ РЕПУБЛИКУ ЈУГОСЛАВИЈУ
ДВАДЕСЕТ ГОДИНА КАСНИЈЕ - МЕЂУНАРОДНОЈАВНО
ПРАВНИ АСПЕКТИ 69-84

Леонас Толвашиис

ПОСЛЕДИЦЕ НАТО НАПАДА НА САВЕЗНУ РЕПУБЛИКУ
ЈУГОСЛАВИЈУ ЗА СПОЉНУ ПОЛИТИКУ
РУСКЕ ФЕДЕРАЦИЈЕ 85-108

ПОЛИТИКА, БЕЗБЕДНОСТ, КУЛТУРА

Ђорђе Лопичић

ДИПЛОМАТИЈА СРБИЈЕ 1804-1918. ГОДИНЕ У БОРБИ ЗА
НЕЗАВИСНОСТ И ОЧУВАЊЕ ИДЕНТИТЕТА 111-134

Сергеј Бељаков

УКРАЈИНСКА НАЦИОНАЛНА ИНТЕЛИГЕНЦИЈА
ПРОТИВ РУСИЈЕ У ГОДИНАМА ПРВОГ СВЕТског РАТА 135-147

Гордана Мрдак

КАРАКТЕРИСТИКЕ ЕКОНОМСКЕ ДИПЛОМАТИЈЕ У СРБИЈИ 149-167

Слободан Симовић

ПОСЛОВНЕ ИНФОРМАЦИЈЕ – ЗНАЧАЈ И ЗАШТИТА 169-193

Драган Колев, Бранко Велов

„ТЕОРИЈА ЗАВЕРЕ“ И/ИЛИ ЗАВЕРА ТЕОРИЈЕ 195-215

CONTENTS

Introductory word 5-6

INTERNATIONAL LEGAL AND SECURITY ASPECTS OF THE NATO AGGRESSION ON FR YUGOSLAVIA 1999

Branko Krga

NATO AGGRESSION ON THE FEDERAL REPUBLIC OF
YUGOSLAVIA IN 1999 – IMPORTANT SECURITY ISSUES 9-27

Darko Tanasković

TURKISH "HAWKS" IN THE FLOCK OF "MERCIFUL ANGELS" 29-43

Božidar Forca

TWO OPPOSING ANNIVERSARIES 45-67

Jelena Lopičić - Jančić

NATO AGRESION AGAINST THE FEDERAL REPUBLIC OF
YUGOSLAVIA TWENTY YEARS LATER - INTERNATIONAL
LEGAL ASPECTS 69-84

Leonas Tolvaišis

IMPACT OF NATO ATTACK ON THE FEDERAL REPUBLIC OF
YUGOSLAVIA ON THE FOREIGN POLICY OF
THE RUSSIAN FEDERATION 85-108

POLITICS, SECURITY, CULTURE

Dorđe Lopičić

DIPLOMACY OF SERBIA IN THE PERIOD 1804-1918 IN
STRUGGLE FOR INDEPENDENCE AND FOR
PRESERVING IDENTITY 111-134

Sergej Beljakov

UKRAINIAN NATIONAL INTELLIGENTSIA AGAINST
RUSSIA DURING THE FIRST WORLD WAR 135-147

Gordana Mrdak

CHARACTERISTICS OF ECONOMIC DIPLOMACY IN SERBIA 149-167

Slobodan Simović

BUSINESS INFORMATION – IMPORTANCE AND PROTECTION 169-193

Dragan Kolev, Branko Velov

"CONSPIRACY THEORY" AND / OR CONSPIRACY OF THEORY 195-215

УВОДНИК

У години у којој се обележава 20. годишњица од бомбардовања СР Југославије 1999. од стране НАТО-а, као и 70 година од постојања Алијансе, било је природно да се тематски одредимо да централни простор часописа буде посвећен овом догађају, односно његовој теоријској визури са становишта савремене перцепције узрочно-последичних аспеката. Такође, тема броја је операционализована Округлим столом „Међународноправни и безбедносни аспекти НАТО агресије на СР Југославију 1999“ одржаним 30. маја 2019. у организацији Института за стратешке студије Факултета за дипломатију и безбедност из Београда. Том приликом као учесници су се појавили, осим истакнутих универзитетских професора и представника државних институција, и неки од историјских актера из преговарачког процеса тзв. „Кумановског споразума“ којим је окончано бомбардовање. Тиме се, у мери у којој је то било могуће, придружујемо обележавању и сећању на те трагичне дане који су, можда по први пут у последњих 20 година, добили дужну пажњу од стране државних институција, научне јавности и дела невладиног сектора.

Радови посвећени овој теми потврђују да проток времена није умањио различите наративе о овом догађају. У Србији, као и у једном броју релевантних светских сила, све време постоји апсолутни консензус да је реч о НАТО агресији, док се у Алијанси и даље тврдокорно држе синтагме о „хуманитарној интервенцији“, очувању „кредибилитета“ и сл. Овај приступ није наишао на ширу и објективну међународноправну подршку у науци међународног јавног права, као и у међународним односима и сада, у битно измењеној геополитичкој ситуацији, показује се да иза употребе силе не стоји хуманитарна забринутост, већ интереси за приступ ресурсима, за обраћање неподобних политичких система и увлачење нових држава у своју орбиту.

Осим тематских радова, у овом броју објављују се и радови из области геополитике, дипломатије, безбедности, економије и историје, као и радови теоретичара из Русије и Украјине. На тај начин, часопис „Дипломатија и безбедност“ остаје посвећен својој изворној концепцији да буде отворен ауторима из земље и иностранства, као и мултидисциплинарном приступу са становишта савремене теоријске мисли.

Уз захвалност ауторима и учесницима Округлог стола, изражавамо уверење да ће часопис, својом актуелношћу и идејама, привући пажњу стручне јавности.

Главни и одговорни уредник
Проф. др Андреја Савић

EDITORIAL

In the year in which the 20th anniversary of the NATO bombing of FR Yugoslavia in 1999, as well as 70 years since the existence of the Alliance, are being marked, it was logical to define thematically that the central area of the journal be dedicated to this event, that is to its theoretical vision with views of contemporary perception of cause-and-effect aspects. Also, the issue topic was operationalized by the Round Table "International Legal and Security Aspects of the NATO Aggression on FR Yugoslavia 1999", held on May 30, 2019, organized by the Institute for Strategic Studies at the Faculty of Diplomacy and Security in Belgrade. On that occasion participants were, in addition to distinguished university professors and representatives of state institutions, some of the historical actors from the negotiation process, The "Kumanovo Agreement", by which the bombing was terminated. Thus, to the extent possible, we are joining the recollection of those tragic days that probably, for the first time in the past 20 years, have received due attention from state institutions, scientific public and a part of the non-governmental sector.

The papers dedicated to this topic confirm that the flow of time did not diminish the various narratives about this event. In Serbia, as well as in a number of relevant world powers, all the time there has been an absolute consensus that it was a NATO aggression, while the Alliance continues to rigidly hold syntagm about "humanitarian intervention", preserving "credibility" etc. This approach did not encounter a wider and objective international legal support in the science of international public law, as well as in international relations, and now, in a substantially altered geopolitical situation, it is shown that humanitarian concerns were not behind the use of force, but the interests in access to resources, the overthrowing of unsuitable political systems and the integration of new states into their orbit.

In addition to thematic papers, this issue includes papers in the fields of geopolitics, diplomacy, security, economics and history, as well as the papers of theoreticians from Russia and Ukraine. In this way, the journal "Diplomacy and Security" remains dedicated to its original concept to be open to authors from the country and abroad, as well as to a multidisciplinary approach from the point of view of contemporary theoretical thought.

With gratitude to the authors and participants of the Round Table, we hereby express our belief that the journal, with its actuality and ideas, will attract the attention of the professional and expert public.

Editor in chief
Prof. Dr. Andreja Savić

**МЕЂУНАРОДНОПРАВНИ И
БЕЗБЕДНОСНИ АСПЕКТИ НАТО
АГРЕСИЈЕ НА СР ЈУГОСЛАВИЈУ
1999. ГОДИНЕ**

Научна критика, полемика и осврти

Бранко Крга

Факултет за дипломатију и безбедност, Београд

НАТО АГРЕСИЈА НА САВЕЗНУ РЕПУБЛИКУ ЈУГОСЛАВИЈУ 1999. ГОДИНЕ – БИТНИ БЕЗБЕДНОСНИ ПРОБЛЕМИ

Сажетак

Предмет анализе овог рада јесте сагледавање битних безбедносних проблема пре и за време НАТО агресије на Савезну Републику Југославију (у даљем тексту: СРЈ) 1999. године. Током 1998. и 1999. године, као и неколико година пре и после, СРЈ је била суочена са изазовима у готово свим сферама функционисања државе, од којих су безбедносни проблеми били једни од најтежих. Циљ истраживања јесте да се сагледају битни безбедносни проблеми из времена припреме и одбране од НАТО агресије, као и из послератног периода, како би то могло да послужи адекватнијем приступу безбедности и одбрани земље у савременим и будућим условима. У току израде овог текста примењиване су стандардне методе, као што су анализа, синтеза, историјски приступ, метода анализе садржаја, као и хеуристички приступ, а у одређеном смислу и моделовање, односно, трагање за начином да се избегну проблеми са којима смо се суочавали током протеклог рата. Истраживање је показало да је ова тема неопходна барем из два разлога. Прво, безбедност и одбрана СРЈ 1999. године нашли су се у готово јединственом положају – да се земља, без поузданог савезника, брани од агресије деветнаест чланица НАТО-а. Друго, већ двадесетак година после завршетка оружаног дела агресије, не престају да се испољавају различити облици изазова, ризика и претњи по одбрану и безбедност наше земље.

Кључне речи: Савезна Република Југославија, Србија, агресија, НАТО, рат, 1999. година, безбедносни проблеми, одбрана.

УВОД

Криза везана за Косово и Метохију је актуелна већ више деценија. Она има вишедимензионални карактер. Поред историјског, етничког, културног, цивилизацијског, економског и уставног аспекта, нарочито су значајни међународно-правни, политички и безбедносни аспекти. Теоријска анализа и непосредно учешће аутора у више фаза покушаја расплета косовско-метохијске кризе, добра су основа да се безбедносни проблеми те кризе сагледавају у више периода, а посебно, у периоду пре агресије, за време агресије и у послератном периоду. Пракса је недвосмислено показала да се покушаји решавања тих проблема не могу задржати само на једностраним мерама, на пример, коришћењем искључиво инструменталне дипломатије. Чини се да свест о томе сазрева, што се види и по томе што део Стратегије националне безбедности Републике Србије (у даљем тексту: Стратегија НБ Србије),¹ који се односи на политику националне безбедности, садржи мере из различитих области. То се односи на спољну политику, економску политику, политику одбране, политику унутрашње безбедности, политику заштите људских и мањинских права, социјалну политику и политику у другим областима. Сваки од ових елемената политике националне безбедности има одређену улогу у решавању косовско-метохијских проблема. За двадесетак година после НАТО агресије на СРЈ, било је много „мудровања“ о томе шта се заиста догодило у пролеће те 1999. године. Свест о потреби избегавања рата треба да полази од сазнања о геополитичким, геостратегијским, економским, еколошким, здравственим, психолошким и другим последицама, не само по страну која је објекат агресије, већ и знатно шире. Овај рат, као и многи други, био је експеримент у геополитичком, војно-стратегичком, економском, медијском и другим аспектима. Они који су учествовали или подржавали тај несрећни чин НАТО агресије на СРЈ, настоје да одговорност за ту „кампању“ пребаце на Београд. Интересантно је да се у њиховим анализама наша земља окривљује за реаговање против екстремиста и терориста на Космету, па чак онда када је била жртва агресије и бранила се колико је могла. То је веома важно искуство и поука, која упућује на закључак да се заиста треба чувати отпочињања оружаних сукоба, колико год је то могуће.² Због тога ће се разрада теме „Агресије НАТО на Савезну Републику Југославију 1999. године – битни безбедносни проблеми“, реализовати обрадом следећих повезаних целина: (1)

1 Стратегија националне безбедности Републике Србије, Службени гласник Републике Србије број 88/09, Београд, 2009.

2 О разним последицама косовско – метохијске кризе, детаљније: Радослав Гађиновић, *Отимање Косова и Метохије*, НИЦ „Војска“, Београд, 2004.

Битни безбедносни проблеми пре агресије НАТО на Савезну Републику Југославију; (2) Битни безбедносни проблеми у току агресије НАТО на Савезну Републику Југославију; и (3) Битни безбедносни проблеми после агресије НАТО на Савезну Републику Југославију.

1. БИТНИ БЕЗБЕДНОСНИ ПРОБЛЕМИ ПРЕ НАТО АГРЕСИЈЕ НА САВЕЗНУ РЕПУБЛИКУ ЈУГОСЛАВИЈУ

У периоду пре агресије, а нарочито 1998. и почетком 1999. године, Југославија је била суочена са бројним проблемима који су имали и наглашени безбедносни аспект. Поред осталог, ти аспекти су се огледали у следећем: интензивно праћење и процењивање изазова, ризика и претњи по одбрану и безбедност земље; ажурирање стратегијско- доктринарних, нормативних и планских докумената; свестрана припрема елемената система безбедности за одбрану земље од агресије; покушаји политичког решавања проблема на Косову и Метохији и одвраћања од агресије; реаговање на пропаганду против наше земље; и идентификовање кључног узрока агресије.

Интензивно праћење и процењивање изазова, ризика и претњи по одбрану и безбедност земље, имало је за циљ да се на време утврде индикатори агресије, како земља не би доживела изненађење. На тим задацима ангажовале су се обавештајне и безбедносне службе, дипломатија на највишем и резиденцијалном нивоу, као и други фактори. Нарочито одговоран и стални задатак на том плану, у складу са својом улогом, имала је војно-обавештајна служба (у даљем тексту: ВОС), која је била надлежна за обавештајно обезбеђење Војске Југославије. У том смислу, ВОС је годинама и деценијама уназад интензивно радила, а током 1998. и 1999. године, та активност је подигнута на максимални ниво. Без обзира на специфичности организације елемента надлежних за обавештајно обезбеђење, та делатност је у току кризе и непосредне ратне опасности, функционисала на солидан начин и обезбедила је да војска и држава не доживе стратегијско изненађење, што је једна од најважнијих обавеза војно-обавештајне службе и критеријум за оцену њеног рада. Координација са другим обавештајно-безбедносним службама у земљи била је коректна, мада је било простора и за унапређење тог аспекта рада служби. ВОС је у континуитету велику пажњу поклањала прикупљању квалитетних информација, посебно оних које указују на суштину проблема који се прати. То потврђују бројне информације, анализе, процене, билтени, приручници и друга документа. „У том смислу правовремено су откривени политички циљеви и стратегија САД и НАТО, политичке одлуке, примена силе у функцији спољне политике, циљеви агресије и њене фазе и улога суседних земаља у функцији агре-

сије“.³ Активношћу ВОС (и других фактора) омогућено је да државно и војно руководство на време располажу са свим релевантним подацима о опасностима које прете СРЈ, са низом детаља о НАТО снагама, о њиховој јачини, распореду, наоружању, начелима употребе, искуствима из ранијих ратова. У том смислу посебно су били значајни подаци о активностима усмереним на непосредну припрему агресије на нашу земљу. Ти подаци су указивали на изразиту бројчану и технолошку супериорност агресора, што је неминовно доводило до закључка да треба предузимати све што се може да се са таквом силом избегне оружани сукоб. На жалост, у томе се није успело и то је био највећи безбедносни проблем у предратном периоду.

Ажурирање стратегијско-доктринарних, нормативних и планских докумената представља веома битан део припреме за одбрану од агресије. Карактеристично је да СРЈ није имала усвојене стратегијско-доктринарне документе, као што су: стратегија националне безбедности, стратегија одбране и војна доктрина.⁴ То је готово јединствени случај да земља улази у рат без докумената који суштински анализирају безбедносно окружење и опредељују националне вредности, интересе, циљеве, организацију и начела функционисања система безбедности, што је неопходно и веома важно за одбрану земље. Међутим, ослањањем на ажуриране ставове и нека ранија искуства, формиран је солидан основ за организацију одбране у тадашњим условима, тако да је тај проблем био донекле ублажен. Нормативна документа, као што су Закон о одбрани, Закон о Војсци Југославије и други, били су усвојени 1993. године. Сва планска документа, која су се односила на функционисање Војске Југославије, као што су план употребе, мобилизацијски план, планови обезбеђења и друго, била су ажурна, на време донета и реализована у складу са могућностима. Треба посебно нагласити да су све анализе које су претходиле изради планова, показивале изразито неповољан однос снага НАТО и СРЈ, а посебно технолошку инфериорност у односу на агресора.

Свестрана припрема елемената система безбедности за одбрану земље од агресије била је битна претпоставка да се војне и полицијске јединице и други фактори супротстављају агресији чак и изнад могућности које су биле пројектоване пре почетка рата. У оквиру припреме за одбрану од агресије било је више сложених проблема, од којих су најважнији: претходна догађања на простору бивше Југославије, сложено функционисање савезне државе, вишегодишње запостављање модернизације наоружања и опреме, као и недостатак поузданог страног

3 Јован Милановић, „Обавештајна подршка ВЈ пре агресије НАТО“, *Војска Југославије у одбрани од агресије НАТО*, Сведочанства, Клуб генерала и адмирала Србије, књига друга, Београд, 2009, стр. 72.

4 Стратегија одбране Државне заједнице Србија и Црна Гора усвојена је 2004. године, а Стратегија националне безбедности, Стратегија одбране и Војна доктрина Републике Србије усвојене су 2009. године.

партнера. Као што је познато, криза на простору бивше Југославије нарочито је ескалирала крајем 1980-тих и почетком 1990-тих година. Због радикалних промена односа на глобалном плану после победе Запада у хладном рату, непринципијелног мешања страних фактора, несналажења, сукоба и различитих интереса републичких елита, дошло је до распада земље уз оружане сукобе. Иако су главни протагонисти тог процеса биле Словенија и Хрватска, пристрасни доминантни западни центри моћи кривицу су приписивали СРЈ, а пре свега Србији, уводећи оштре економске санкције, које су знатно погодиле нашу економију и практично онемогућиле реформе и модернизацију било ког сегмента, па и војске и полиције, односно, система безбедности у целини. Иако је после Дејтона наступило извесно попуштање страних притисака према нашој земљи, убрзо је дошло до нових заштравања, што се поклапало и са испољавањем неспоразума између руководства Србије и Црне Горе, што се неповољно одражавало на ВЈ. Такав однос држава чланица федерације утицао је да се за модернизацију ВЈ и савезних служби не издваја онолико средстава колико је објективно било потребно. Поред реалних финансијских проблема које је имала држава, на рестриктивно финансирање ВЈ утицало је и то што су неке структуре сматрале да се проблеми око Косова и Метохије могу решити само политичким и дипломатским средствима. Наш случај потврђује законитост у корелацији између дипломатије и елемената система безбедности. То је практично значило да би земља имала веће шансе да се проблем Косова и Метохије решава политичким и дипломатским средствима, да су те напоре, самим својим респективним постојањем, убедљивије могли да подрже елементи система безбедности. Опремање војске, полиције и служби савременим наоружањем и опремом, отежавала је и чињеница што тадашња СРЈ није имала поузданог страног савезника или барем партнера. У јавности се у том контексту често прозива Русија. Чињеница је да је та земља средином 1990-тих година имала своје унутрашње проблеме и сложено окружење после распада СССР-а, па објективно није била у ситуацији да нам суштински помогне. У том смислу карактеристична је чињеница коју наводи генерал Спасоје Смиљанић: „Набавка савремених система и оружја није вршена. Последња набавка неког савременог система оружјау РВ и ПВО извршена је 1987. године, када је у оперативну употребу уведено 14 авиона МиГ-29.“⁵

Покушаји политичког решавања проблема на Косову и Метохији и одвраћања од агресије са стране највиших државних и војних структура, одвијали су се практично до последњег дана пред агресију. Уосталом, сама чињеница што оружане снаге нису наглашено модернизоване и припремане, показује да је постојала намера да се проблем Косова и Метохије решава политичким, а не оружа-

⁵ Спасоје Смиљанић, *Агресија НАТО – Ратно ваздухопловство и противваздушна одбрана у одбрани отаџбине*, Спасоје Смиљанић, Београд, 2009, стр. 28.

ним средствима. На жалост, ти напори су били безуспешни, што је створило веома велике безбедносне проблеме за СРЈ. Агресија на СРЈ се дуго припремала. На то указују многе изјаве, али и практични потези структура НАТО-а, као што су: детаљно снимање потенцијалних циљева, извођење командно-штабних вежби у које је био укључиван и наш простор, разрада разних планова употребе оружаних снага, подршка формирању, обуци, опремању и борбеном ангажовању наоружаних група Албанаца итд. Сигурно је да се са припремом агресије није почело после неуспелих преговора у Рамбујеу и Паризу, или сукоба у селу Рачак. Кроз контакте са страним војним и цивилним дипломатским представницима, са наше стране чинили су се значајни напори да се утиче да не дође до рата. На основу реаговања многих од тих страних представника могло се закључити да је њима јасно о чему се ради, добар део њих је отворено иступао против рата, али су многи понављали да је у питању „кредибилитет НАТО-а“.

Реаговање на пропаганду против наше земље било је веома значајно, како би се у светском јавном мњењу разобличиле разне неистине које су се, са приближавањем агресије, снажно интензивирале. Просто је невероватно како су лансиране инсинуације на рачун наше земље. Тврдило се да је страдало 100.000 Албанаца, да је вршено етничко чишћење и да их је протерано више од милион људи, да се изводила такозвана операција „Потковица“ која уопште није постојала, а показало се да и случај „Рачак“ има сасвим другачији карактер од онога како је учи агресије представљено јавности. Са стране СРЈ било је доста реаговања на те неистине, али је очигледно да то није било довољно, јер је агресор и на том плану имао велико преимућство у организационом и технолошком смислу.

Идентификовање кључног узрока агресије веома је важно из више разлога. Многе чињенице показују да је са стране агресора предузимано много мера с циљем да дође до рата. Очигледно је да главни узрок није била ситуација на Косову и Метохији. Манипулације о тој ситуацији су, евентуално, могле да послуже као оправдање за примену силе. Кључни узрок агресије, у време обележавања 50. годишњице НАТО, јесте настојање да тај савез добије нови смисао свог постојања и проширења, чиме су се стварали услови за манифестовање геополитичке супремације САД у виду јединог доминантног хегемона.

2. БИТНИ БЕЗБЕДНОСНИ ПРОБЛЕМИ У ТОКУ НАТО АГРЕСИЈЕ НА САВЕЗНУ РЕПУБЛИКУ ЈУГОСЛАВИЈУ

Рат је најтежа могућа ситуација за појединца, породицу, војску, државу... а рат какав је био наметнут СРЈ, готово да није забележен. У току те агресије СРЈ се суочавала са веома много безбедносних проблема, од којих су најважнији: ин-

тензивно праћење дејстава снага агресора; одбрана становништва, територије и елемената система безбедности; обезбеђење функционисања државе у ратним условима; прелиминарно евидентирање људских жртава и материјалних штета; и тражење могућности за прекид рата.

Интензивно праћење дејстава снага агресора у условима неповољног односа снага, била је од изузетно велике важности, јер су благовремени подаци омогућавали нашим снагама више времена за адекватно реаговање. Интересантну оцену која се тиче рада Војнообавештајне службе Војске Југославије, изнео је генерал Мекмастер, саветник за националну безбедност председника САД. У једној од многобројних анализа које је објавио, Мекмастер је анализирао учешће америчке војске и НАТО-а у сукобима на Балкану. Макмастер наводи да су војни планови за бомбардовање Југославије прављени од маја 1998. године до марта 1999. године, али и да је НАТО занемарио чињеницу да исход зависи и од „југословенских реакција и иницијатива које су се показале немогуће за предвидети“. Мекмастер, који између осталих пише да су многе мете погођене ненамерно (као пример наводи кинеску амбасаду у Београду, болнице, конвоје и школе), пише и да су Срби знали за потезе НАТО-а захваљујући шпијунима. „Способност Срба да дођу до озбиљних обавештајних података о савезничким операцијама, упркос њихове технолошке инфериорности, доводи у питање компоненту порицања у оквиру „информационе супериорности“, чак и против непријатеља са веома основним потенцијалима. Срби су евакуисали одређене мете чим су се нашле на листи циљева. Вероватно је да је југословенска влада имала шпијуне у НАТО штабу. Осим тога, шпијуни стационирани испред Авиано ваздушне базе, редовно су јављали када авиони узлећу на мисије“. Мекмастер напомиње да је бомбардовање Србије пример да екстремна технолошка супериорност не води до информационе супериорности. Према његовом мишљењу, НАТО кампања у Југославији 1999. године доживела је неуспех. „Мање од 5 посто српских борбених система је уништено за 78 дана бомбардовања. НАТО напори да нападне копнене трупе непријатеља нису успели. Размере неуспеха постале су очигледне тек када је рат био готов“, закључује Мекмастер.⁶

Ова анализа искусног америчког представника је веома значајна, са становишта сагледавања корелације техничко-технолошке опремљености и резултата обавештајног рада. Наиме, недвосмислено је да је техничко-технолошка опремљеност битан почетни услов за добре резултате у обавештајном раду. Али, то само по себи није гаранција за потпуни успех. Међутим, чињеница је да је технолошка инфериорност, пре свега јединица за електронско извиђање, представљала велики

6 Vajić M., „Novi Trampov savetnik o NATO bombardovanju: Srbi su znali SVAKI NAŠ KORAK UNAPRED!“, *Blic*, 21/02/2017, Интернет: <https://www.blic.rs/vesti/svet/novi-trampov-savetnik-o-nato-bombardovanju-srbi-su-znali-svaki-nas-korak-unapred/kvz24pn>, 30/03/2019.

безбедносни проблем.

Одбрана становништва, територије и елемената система безбедности у сваком рату је кључни задатак елемената система безбедности, пре свега војске, полиције и обавештајно-безбедносних служби. У агресији 1999. године, ти елементи су настојали да у што већем степену извршавају своје наменске задатке. Међутим, као што је већ више пута наглашено, велики проблеми су се огледали у изразито неповољном односу снага, као и у техничко-технолошкој инфериорности, пре свега ловачке авијације и ракетних јединица ВЈ. Одбрана становништва је вршена у складу са могућностима наших снага. При томе треба имати у виду да су, поред ваздухопловних снага НАТО, наше становништво угрожавали и албански екстремисти и терористи, пре свега на простору Косова и Метохије. У XX веку Србија се по други пут суочила са проблемом покретања војске са сопствене територије. Познато је како се то завршило у Првом светском рату, док није до краја јасно какве ће коначне последице имати егзодус који се догодио 1999. године. У сваком случају, то је критичан период рата, јер са покретањем војске, по правилу, долази и до исељавања становништва уз огромне проблеме и потенцијалне последице. Одбрана територије био је један од кључних задатака, пре свега ВЈ. У том смислу, важно је нагласити да су наше снаге изводиле и одбрамбена дејства против копнених снага са територије Албаније, уз повремену претњу могућности извођења шире копнене операције снага НАТО-а из више праваца. До овога, на срећу, није дошло, али је угрожавање територије СРЈ заиста представљало велики проблем. Најуспешније су се бранили сами елементи система безбедности. Иако су били у много чему инфериорни, они су вештим маневрима, маскирањем и обманама успешно штитили своје снаге. Ипак, и ту је било неизбежних жртава.

Обезбеђење функционисања државе у ратним условима представљало је вишеструко сложени задатак, који су суочавао са невероватно великим проблемима. Те проблеме су стварале снаге агресора дејствујући по цивилним објектима, елементима инфраструктуре, привредним објектима, медицинским установама, као и по објектима снабдевања електричном енергијом итд. Веома важну улогу у том процесу имале су структуре МУП-а. Иако су надлежни органи улагали велике напоре и релативно брзо и успешно, у изузетно неповољним околностима, отклањали последице дејстава агресора, ово је за државу представљало вишеструки проблем током рата, а и после његовог завршетка.

Прелиминарно евидентирање људских жртава и материјалних штета вршено је у складу са раније дефинисаним правилима. Међутим, сурова дејства агресора, као и албанских снага на територији СРЈ и из Албаније, често су онемогућавала спасавање повређених, као и тачно евидентирање особа за које се сматра да су погинули. Ово представља велики безбедносни, политички и морални проблем, јер је веома тешко објаснити родбини где се налазе тела погинулих или

каква је судбина несталих. Тај проблем, нажалост, није решен ни двадесет година после рата.

Тражење могућности за прекид рата представљало је велики политички и безбедносни проблем. Свака борбена дејства у неком тренутку морају да престану и да се приступи политичком решавању сукоба. Наш случај је поучан јер се стално јављају различите оцене о томе када је требало прекинути рат. Једни сматрају да је требало издржати још мало, па би НАТО, наводно, одустао од даљих напада. За овакву тврдњу не постоје никакви уверљиви докази. Други сматрају да би било добро да је рат завршен што је могуће пре. Трећи мисле да је рат прекинут онда када су се за то створили услови.

Основно обележје ратног периода било је изразито асиметричан однос снага.⁷

3. БИТНИ БЕЗБЕДНОСНИ ПРОБЛЕМИ ПОСЛЕ АГРЕСИЈЕ НАТО НА САВЕЗНУ РЕПУБЛИКУ ЈУГОСЛАВИЈУ

Иако је од завршетка рата прошло већ двадесет година, сведоци смо да се и данас испољавају бројни безбедносни проблеми као последица те агресије. У послератном периоду наша држава (СРЈ, а од 2006. године Србија), решавала је и решава следеће проблеме: реализација одредаба усвојених докумената; отклањање последица агресије; очување територијалног интегритета; безбедност неалбанског становништва на Косову и Метохији и повратак прогнаних; завршна анализа узрока, тока и последица агресије.

Реализација одредаба усвојених докумената, при чему се посебно мисли на Војнотехнички споразум, Резолуцију Савета безбедности УН 1244, па и Бриселски споразум. Опште је познато колико је дугачак списак нереализованих одредби тих докумената. То се, пре свега, односи на ометање повратка прогнаних, отимање државне, црквене, корпоративне и приватне имовине, угрожавање безбедности неалбанског, пре свега, српског становништва, нереализовани повратак војске и полиције на Косово и Метохију, очување суверенитета Србије над тим простором итд. Овакав однос албанских представника и дела међународних институција озбиљно доводи у питање сврху постизања сваког евентуалног новог договора о решавању косовско-метохијске кризе, јер нема гаранције да би се то доследно реализовало.

Отклањање последица агресије већ две деценије представља озбиљан безбедносни и сваки други проблем за нашу државу. Поред људских жртава и материјалног разарања, у последње време све више долазе до изражаја и накнадни

⁷ О односу снага детаљније: Спасоје Смиљанић, *Агресија НАТО – Ратно ваздухопловство и противваздушна одбрана у одбрани отаџбине*, нав. дело.

проблеми, као последица коришћења осиромашеног уранијума, гађања објекта са штетним материјама и др. Добра је околност што се на нивоу државе том питању у последње време посвећује повећана пажња.

Очување територијалног интегритета, пошто се не реализују усвојена документа, представља можда кључни проблем у оквиру косовско-метохијске кризе. Јасно је да би се други проблеми лакше отклањали уколико би Србија имала пун суверенитет над тим делом своје територије. Доношење Стратегије НБ Србије 2009. године је у значајној мери било под утицајем једностраног проглашења независности Косова 2008. године. Тако се у дефинисању изазова, ризика и претњи, наглашава: „*Противправно једнострано проглашена независност Косова* представља највећу претњу безбедности Републике Србије“.⁸ Иако је прошло 9-10 година од писања те стратегије, веома мало се тога променило, тако да је изнета претња безбедности наше земље и даље актуелна. То се види и на Бриселским преговорима, као и кроз разне притиске на Србију да прихвати отцепљење знатног дела своје територије. Према томе, очување територијалног интегритета јесте и даље озбиљан безбедносни проблем.⁹

Безбедност неалбанског становништва на Косову и Метохији и повратак прогнаних представља проблем читавих двадесет година. Просто је невероватно како су западни протагонисти пристали да косовско-метохијски Албанци крше готово све западне цивилизацијске вредности, као што су слобода, људска права, неприкосновеност приватне својине, право на личну безбедност итд. Све ово се на Косову и Метохији сурово крши када је у питању неалбанско становништво. Бројни су примери за то, а један од натежих је погром, пре свега српског становништва, марта 2004. године.

Завршна анализа узрока, тока и последица агресије још увек није извршена, што представља значајан проблем, јер у нашем друштву нема релативно усаглашених одговора на нека суштинска питања као што су: карактер рата, кључни узрок, да ли је и како могло другачије да се решава та криза, које су безбедносне, економске, геополитичке, правне и друге последице агресије итд. После завршетка рата, за двадесетак година, било је много аутора који су у књигама, медијима и на друге начине изнели своје ставове о узроцима, току и последицама агресије НАТО на СРЈ. У том смислу карактеристични су следећи ставови:

Бомбардовање је било помињано већ од 1991. године. Тако је бивши министар спољних послова Владислав Јовановић изнео да му је тадашњи амерички

⁸ *Стратегија националне безбедности Републике Србије*, нав. дело, стр. 9.

⁹ Интересантну оцену је изнео средином новембра 2017. године бивши амерички амбасадор у Београду В. Монтгомери, о томе „да би Трамп на карти тешко могао да покаже где је Балкан“. Ово показује да има простора и потребе да се одређеним страним факторима аргументовано предоче стварне чињенице о проблему Косова и Метохије.

амбасадор у Београду Ворен Зимерман запретио да, „ако дође до оружаног насиља на Косову за то ће бити оптужена Србија, а затим и бомбардована“.

Познати немачки политичар Вили Вимер је изнео: „Косово као држава је било планирано од краја осамдесетих година и његова једина сврха је да буде амерички носач авиона на земљи. Рат против Југославије 1999. године је био илегалан. За решење конфликта се мора инсистирати на изворној Резолуцији СБ УН 1244, онако како је написана 1999.“¹⁰ У оквиру својих наступа, важно питање поставља Вили Вимер: „Како уопште даље да судимо о миротворној снази међународног права – показао нам је НАТО рат против СР Југославије којим је прослављен НАТО јубилеј. Њиме је требало да се демонстрира као успешан нови светски поредак у складу са интересима САД. За ту сврху сахрањена је не само идеја Хелсиншке конференције већ и целокупан међународно-правни поредак“.¹¹ Поред тога, позната је и његова изјава после састанка у Братислави 2000. године, када је нагласио да је смисао НАТО агресије против Југославије „исправљање грешака са краја Другог светског рата“.

У трагању за разлозима рата, професор Мирољуб Јевтић наводи да треба да се узме у обзир и однос САД-а према исламу. У том смислу констатује: „Да би парирали нерасположењу ислама, САД и ЕУ у сукобу других немуслимана и муслимана подржавају муслимане, да докажу да нису против ислама. Босна и Косово и Метохија су идеални примери... Помоћи њима значи показати исламу да нису против њега, и друго, да ће такав 'секуларизовани' ислам бити пример осталим муслиманима како се може чувати вера, а градити држава уклопљена у западне токове. Као карактеристична нека послужи изјава тадашњег потпредседника САД-а Џозефа Бајдена. Он је рекао да „КиМ треба дати независност, јер ће то бити пример за исламски свет. Тако ће муслимани видети како су САД помогле да Косово и Метохија буде пример мултиетничке демократије“. Другом приликом исти аутор наводи да се као разлози за агресију помињу: прво, то што нас сматрају „малим Русима“; друго, што Космет садржи велика богатства; и треће, што су Албанци дали Американцима базу Бонстил. Пошто је навео да сва та три момента нису кључна, констатује: „То је – ислам“.¹³

Сличну оцену износи и професор Срђа Трифковић: „Политика САД-а у

10 Драган Вујичић, „Вили Вимер: Косово је амерички носач авиона на земљи“, *Новости*, 25/02/2019, Београд, стр. 11.

11 „ВИМЕР: Рат је ближи него икада раније, повратак Крима Русији бар га је одложио“, *Факти*, 31/08/2015. Интернет: <http://fakti.org/globotpor/quo-vadis-orbi/vimer-rat-je-blizi-nego-ikada-ranije-povratak-krima-rusiji-bar-ga-je-odlozio>, 30/03/2019.

12 Мирољуб Јевтић, „Косовски жетон“, *Политика*, 18/08/2011, Интернет: <http://www.politika.rs/rubrike/Sta-da-se-radi/Kosovski-zeton.sr.html>, (преузето: 10/07/2014.)

13 Мирољуб Јевтић, „Американци терају Србе да буду мали Руси“, *Политика*, 10/02/2019, Београд, стр. 23.

југоисточној Европи током протекле две деценије ишла је на руку тежњама наводно прозападних муслиманских заједница дуж географске линије која води из Турске на северозапад ка централној Европи. Та се политика заснивала на очекивањима да ће задовољење муслиманских амбиција на секундарном попришту Балкана побољшати положај САД у исламском свету као целини. Ова политика није никада дала резултате, али неуспех само подстиче њене заговорнике да удвоструче своје напоре. Бивши државни подсекретар САД-а Николас Бернс тако је изјавио пре више од једне деценије, 18. фебруара 2008, дан после једностраног проглашења независности: Косово ће бити држава са огромном муслиманском већином... Сматрамо да је веома позитиван корак што је данас створена ова муслиманска држава, држава са огромном муслиманском већином ... Мислимо да ће бити стабилна држава¹⁴.

Професор Ратко Марковић, шеф југословенске делегације на преговорима у Рамбујеу (од 6. до 23. фебруара 1999. године), недвосмислено тврди да је тај догађај био „фаза у спровођењу пре њега донесене одлуке да се агресијом на Србију Косово од ње одвоји, а да се у Србији збаци с власти С. Милошевић... Да је ова одлука донесена пре Рамбујеа види се и по томе што Запад мења разлоге за агресију на Србију, зависно од тога који од њих у конкретној ситуацији делује убедљивије. Једном је то Рачак, други пут је то Рамбује“.¹⁵

Такозвана ОВК се на Западу третирала као терористичка организација. Међутим, до промене је дошло после сусрета Ричарда Холбрука са њиховим вођама 24. јуна 1998. године у Јунику. Позадину те промене уочава Живадин Јовановић, тадашњи министар спољних послова, који цитира британског војног аташеа Џона Кросланда током сведочења у Хагу, када је констатовао: „Бил Клинтон, Ричард Холбрук и Мадлен Олбрајт су одлучили да промене режим у Београду и да ОВК треба да буде оруђе за постизање тог циља. Имајући то у виду, све резерве које сам ја или било ко други имао поротив ОВК, постале су бесмислене. Став међународне заједнице у Рамбујеу 1999. године био је усклађен са том политиком“.¹⁶

Некадашњи командант УНПРОФОР-а у БиХ генерал Луис Мекензи каже да је НАТО агресија на Србију 1999. године била огромна грешка Алијансе: „То што се догађало на Косову 1998. и 1999. године био је интерни обрачун ваших легитимних снага безбедности са терористима које је америчка пи-ар компанија из терористичких униформи преоденула у борце за слободу. Иста та агенција претходно се увежбала ратујући за потребе босанске владе против Срба. Та 1999. била

14 Срђа Трифковић, „Зелена трансверзала угрожава Србе са обе стране Дрине“, *Геополитика*, број 107, Београд, 2018, стр. 70.

15 Проф. Др Ратко Марковић, „Три крупне лажи о наводним преговорима у Рамбујеу“, *Политика*, 10/02/2019, стр. 1.

16 Живадин Јовановић, *1244 кључ мира у Европи*, Београдски форум за свет равноправних, Српска књижевна задруга, Београд, 2018, стр. 35.

је година када је НАТО славио 50 година постојања, а није имао непријатеља ни на видуку. Ваша земља је зато бомбардована.¹⁷

И поред тога што је Савет НАТО алијансе 22. марта 1999. године донео политичку одлуку о агресији, а генерални секретар Хавијер Солана је 23. марта пренео овлашћење на генерала Весли Кларка да отпочне дејства, он је ипак чекао коначно наређење из САД-а. „... Вашингтон је позвао у пет сати и тридесет један минут после подне. На вези је био Хју Шелтон који ми је пренео коначно наређење врха америчке националне команде...“¹⁸

О југословенској кризи више пута се оглашавао познати амерички интелектуалац Ноам Чомски. Тако је о разлозима НАТО агресије констатовао: „Неки нагађају који су стварни разлози за НАТО бомбардовање... Строуб Талбот, који је за време рата био задужен за дипломатију, написао је предговор за књигу о рату свог колеге Џона Нориса. Талбот пише како би они који желе да сазнају 'како су догађаји изгледали и какви су се чинили у то време нама који смо били умешани' у тај рат, требало би да прочитају Норисову причу написану с 'непосредношћу какву може пружити само неко ко је био очевидац највећег дела догађаја, ко је опширно разговарао с учесницима док су им сећања још била свежа и ко је имао приступа већини дипломатске архиве'. Норис каже да 'одупирање Југославије ширим трендовима политичких и привредних реформи – а не муке косовских Албанаца – најбоље објашњава рат НАТО-а'. На основу опширних документованих информација које постоје на Западу већ је одраније јасно да 'муке косовских Албанаца' нису могле бити мотив за НАТО бомбардовање. Но занимљиво је чути с највишег нивоа да је стварни разлог бомбардовања било то што је Југославија била последњи европски бастион који је одолевао политичким и економским програмима Клинтонове администрације и њених савезника. Није потребно ни рећи да је и ово важно откровење такође искључено из канона“.¹⁹

У трагању за разлозима напада НАТО на СРЈ, заслужује пажњу и изјава познатог економисте Србије Младена Ковачевића, која гласи: „... Строуб Талбот написао је да бомбардовање СРЈ, односно Србије, није било последица онога што се дешавало на Косову и Метохији, већ зато што никако нису успели да убеду Милошевића да прихвати либерални модел реформи који су прихватиле све суседне земље“.²⁰

Индикативно запажање о односима САД према Југославији са краја преговора у Дејтону 1995. године, изнео је Момир Булатовић: „Милошевић се обратио

17 Драган Вујичић, „Луис Мекензи: Бомбе на Србију највећа грешка НАТО“, *Новости*, 10/03/2019, Интернет: <http://www.novosti.rs.393.html:781959-Luis-Mekenzi-Bombe-na-Srbiju-najveca-greska-NATO, 10/03/2019>.

18 Весли Кларк, *Модерно ратовање*, Самиздат Б-92, Београд, 2003, стр. 223.

19 Ноам Чомски, *Југославија, мир, рат и распад*, Самиздат, Београд, 2018, стр. 191.

20 В. Црњански Спасојевић, „Млађен Ковачевић: У дужничко ропство гурнули су нас назови експерти“, *Новости*, 26/10/2014, Београд, стр. 3.

државном секретару... сада када је мир на прагу, реците нам који су услови, шта треба да урадимо да остваримо добре односе са Сједињеним Америчким Државама... Пружио му је празан лист папира и рекао да напише услове које наша земља треба да испуни, зарад остварења овог циља... Ворен Кристофер је све пажљиво о одмерено слушао. Онда је погледао онај празан лист папира, одгурнуо га у нашем правцу и рекао: „Ви, изгледа, још увек нисте све схватили. Нема посебних услова које ћемо вам задати а ви их испунити. Потребно је да увек, на сваком месту и сваким поводом урадите оно што се од вас очекује...“²¹

Оливер Ричмонд, професор међународних односа са Универзитета Манчестер, изнео је: „НАТО интервенција на Косову је необјашњива, са становишта поштовања устројства територијалног суверенитета државе – кључне премисе, али и ограничења глобалног геополитичког поретка грађеног након Другог светског рата. Косово је притом промашај политике међународног интервенционизма, који враћа на сцену многа стара питања и проблеме. Држава не може постојати за себе, мора бити уграђена у регионални поредак сагласности, консензуса и легитимности. У противном, постојаће јасне противуречности око питања идентитета, разумевања историје... На одређени начин, иронија је да косовски Албанци теже повратку на рецепт старе геополитике о креирању националних држава, уместо остварењу регионалних поравнања. Али, кад погледате глобално окружење и шта је у понуди на 'тржишту' међународно признатих формација, једино држава обезбеђује вечна права и статус у глобалној заједници. С друге стране, ако покушате да разумете НАТО интервенцију на Косову са становишта либералних теорија грађења мира с хуманитарним дејствовањима – које су бујале деведесетих година прошлог века на Западу – онда је та интервенција објашњива. На Косову су дејствовала два међусобно сукобљена система разумевања функционисања глобалног поретка. У решавању Косова, примењен је сличан модел као и у случају других конфликта проистеклих из процеса разбијања Југославије. Уз сву примењену дипломатију, мировне преговоре и мировне операције, крајњи резултат било је настојање да се сукоби разреше ослонцем на државе – носиоце нових политичких и законодавних решења, али без економске компоненте. Такав концепт осуђен је, по мом мишљењу, на пропаст. Како год да било, трговинске, транспортне, привредне и друге везе морају се опет и изнова градити, уз све преиспитивање идентитета и односа према просперитету и стабилности. То је све много једноставније у регионалном контексту. Може звучати наивно, али како се нико није сетио могућности поновног стварања Југославије – у контексту нове реалности 21. века?“²²

21 Момир Булатовић, *Правила ћутања*, Народна књига – Алфа, Београд, 2004, стр. 220.

22 Тања Вујић, „Косово је промашај политике међународног интервенционизма“, *Политика*, 28/04/2018, Београд, Интернет: <http://www.politika.rs/scc/clanak/402781/Kosovo-je-promasaj-politike-medunarodnog-intervencionizma>, 30/03/2019.

Интересантну оцену о карактеру тог рата изнео је Вацлав Клаус, раније председник Чешке Републике, који је окривио НАТО за егзодус Албанаца, рекавши „да су они са Косова и Метохије почели да беже тек с првим НАТО бомбама и да та 'кључна чињеница' показује да нема говора о наводном примарном циљу НАТО да спречи масовни избеглички талас“.²³

„У односу према Русији одиграва се исти сценарио који је био примењен у Југославији и Ираку. Није Буш узалуд назвао Југославију моделом“.²⁴

Бивши амбасадор САД у СРЈ Вилијам Монтгомери, у специјалној емисији РТС (11. марта 2007.), на годишњицу смрти Слободана Милошевића, признаје: „Агресија на Србију имала је за циљ да Косово постане самостална држава”.

Професор Миломир Степић читав проблем везан за косовско-метохијску кризу сагледава на следећи начин: „Косовско-метохијско питање тумачено је и као демократско и као демографско, и као историјско и као актуелно, и као етничко и као економско, и као социјално и као цивилизацијско, и као верско и као идеолошко, и као политичко и као правно, и као ресурсно и као развојно – а оно је, у ствари, увек било доминантно геополитичко“.²⁵

Генерал Смиљанић при крају своје књиге констатује: „Заборавити агресију НАТО и одустати од борбе за српско Косово и Метохију био би највећи грех савремених генерација српског народа“.²⁶

ЗАКЉУЧАК

Изнете чињенице показују да постоји јасна корелација између покушаја решавања проблема Косова и Метохије и политике националне безбедности. Наиме, у Стратегији НБ Србије косовско-метохијски проблем је дефинисан као највећи изазов, ризик и претња суштинским интересима и безбедности Републике Србије.²⁷

Овај рад, као и многе друге анализе, показује сву сложеност косовско-метохијског проблема. До сада су власти Републике Србије уложиле доста напора да се тај проблем реши. Међутим, очигледно је да постоји потреба да се ти напори

23 “RAT - Satnica agresije - Ponedeljak, 5. april“, *Vreme* (vanredno izdanje), 05/04/2019, Beograd, Интернет: https://www.vreme.com/arhiva_html/vb5/3.html, 30/03/2019.

24 Татјана Грачова, *Света Русија против Хазарије, Света Русија*, Београд, 2009, стр. 65.

25 Миломир Степић, *Косово и Метохија – постмодерни геополитички експеримент*, Институт за политичке студије, Београд, 2012, стр. 7.

26 Спасоје Смиљанић, *Агресија НАТО – Ратно ваздухопловство и противваздушна одбрана у одбрани отаџбине*, нав. дело, стр. 483.

27 Детаљније: Бранко Крга, *Стратегија националне безбедности у теорији и пракси*, МЦ „Одбрана“, Београд, 2017, стр. 148-161.

појачају ангажовањем и интегралним приступом²⁸ свих расположивих националних капацитета у земљи и иностранству, према утицајним светским центрима моћи и албанским факторима, како би се нашло што боље решење. При томе не би требало деловати брзоплето, већ стално излазити са утемељеним добронамерним иницијативама.

У оквиру тога, веома је важно да се заузме јасан став о вези европских интеграција и решавања проблема Косова и Метохије. Ако се, на пример, у нашим стратегијско - доктринарним и нормативним документима очување територијалног интегритета дефинише као вредност највишег ранга, то треба ставити до знања и структурама ЕУ. При томе се треба стално ослањати на Резолуцију 1244 (може се само замислити како би Албанци и они који их подржавају реаговали да тај међународни документ подржава њихове аспирације). Такође, у јавном дискурсу треба наглашавати да са стране наших државних снага није било никаквог етничког чишћења на Косову и Метохији.

Пошто је недвосмислено да је агресија НАТО на СРЈ 1999. године била, најблаже речено, неприхватљива, то значи да је и све оно што је настало као последица тог чина, такође погрешно. То се односи, пре свега на покушаје стварања независне државе Косово.

Агресија НАТО на Југославију 1999. године, догађаји после тога времена, као и актуелна ситуација, показују да је рат, на жалост, и даље реална опција. Иако је за већину човечанства рат највеће зло, стално опстају и они фактори који у рату виде добар бизнис и прилику да остваре неке друге себичне интересе. Та чињеница императивно намеће обавезу мањим земљама да стално наглашено воде рачуна о својој одбрани и безбедности. Поред припрема за одбрану од класичне оружане силе, у последње време да сцени су и други облици ратова, као што су: хибридни, асиметрични, мрежни, информациони, психотрони, експериментални, медијски итд.

За мање ванблоковске земље, каква је била СРЈ, а сада Србија, веома је важно да разуме геополитички контекст у коме реализује своју одбрану и безбедност, као и да располаже релевантним обавештајним подацима. То треба да омогући утврђивање реалног геополитичког кода који би показао какве земља има предности, али и недостатке у односу на потенцијалне противнике. Ако би још, поред постојеће Стратегије националне безбедности, постојала и кровна Национална стратегија, полазећи од чињеница дефинисаних у тим документима, државни функционери и команданти могли би лакше да доносе реалне одлуке.

Веома битно искуство и поука огледа се и у томе да се унутрашњи про-

²⁸ Детаљније: Бранко Крга и Данијела Бјеља, „Интегрални приступ решавању косовско-метохијске кризе“, *Дипломатија и безбедност*, број 1/2018, Факултет за дипломатију и безбедност, Београд, 2018.

блеми, као што је било Косово и Метохија, покушавају решавати политичким средствима. При томе се мора водити рачуна да увек постоје чиниоци који желе да испровоцирају оружане сукобе, да своје грехе припишу другом, да се прикажу као жртве и да тако добију страну помоћ. То је у расплету југословенске кризе, на жалост, виђено више пута. Зато је од суштинског значаја онемогућити да се „откачи спирала насиља“. Зауставити такав процес је веома тешко и, по правилу, негативно се одражава на државу која жели да легитимним средствима очува своју територију, суверенитет и независност.

ЛИТЕРАТУРА

- Булатовић Момир, *Правила ћутања*, Народна књига - Алфа, Београд, 2004.
- Вујичић Драган, „Вили Вимер: Косово је амерички носач авиона на земљи“, *Новости*, 25/02/2019, Београд
- Гаћиновић Радослав, *Отимање Косова и Метохије*, НИЦ „Војска“, Београд, 2004.
- Грачова Татјана, „Света Русија против Хазарије“, *Света Русија*, Београд, 2009.
- Јевтић Мирољуб, „Американци терају Србе да буду мали Руси“, *Политика*, 10/02/2019, Београд
- Јовановић Живадин, *1244 кључ мира у Европи*, Београдски форум за свет равноправних, Српска књижевна задруга, Београд, 2018, стр. 35.
- Кларк Весли, *Модерно ратовање*, Самиздат Б-92, Београд, 2003.
- Крга Бранко, *Стратегија националне безбедности у теорији и пракси*, МЦ „Одбрана“, Београд, 2017.
- Крга Бранко и Бјеља Данијела, „Интегрални приступ решавању косовско-метохијске кризе“, *Дипломатија и безбедност*, број 1/2018, Факултет за дипломатију и безбедност, Београд, 2018.
- Марковић Ратко, „Три крупне лажи о наводним преговорима у Рамбујеу“, *Политика*, 10/02/2019, Београд.
- Милановић Јован, „Обавештајна подршка ВЈ пре агресије НАТО“, *Војска Југославије у одбрани од агресије НАТО*, Сведочанства, књига друга, Клуб генерала и адмирала Србије, Београд, 2009.
- Миломир Степић, *Косово и Метохија – постмодерни геополитички експеримент*, Институт за политичке студије, Београд, 2012.
- Смиљанић Спасоје, *Агресија НАТО – Ратно ваздухопловство и противваздушна одбрана у одбрани отаџбине*, Спасоје Смиљанић, Београд, 2009.
- Спасојевић В. Црњански, „Млађен Ковачевић: У дужничко ропство гур-

нули су нас назови експерти“, *Новости*, 26/10/2014, Београд.

Стратегија националне безбедности Републике Србије, Службени гласник Републике Србије број 88/09, Београд, 2009.

Трифковић Срђа, „Зелена трансверзала угрожава Србе са обе стране Дрине“, *Геополитика*, број 107, Београд, 2018.

Чомски Ноам, *Југославија, мир, рат и распад*, Самиздат, Београд, 2018.

Извори са интернета:

„ВИМЕР: Рат је ближи него икада раније, повратак Крима Русији бар га је одложио“, *Факти*, 31/08/2015, Интернет: <http://fakti.org/globotpor/quo-vadis-orbi/vimer-rat-je-blizi-nego-ikada-ranije-povratak-krima-rusiji-bar-ga-je-odlozio>, 30/03/2019.

Вујић Тања, „Косово је промашај политике међународног интервенционизма“, *Политика*, 28/04/2018, Београд, Интернет: <http://www.politika.rs/scc/clanak/402781/Kosovo-je-promasaj-politike-medunarodnog-intervencionizma>, 30/03/2019.

Вујичић Драган, „Луис Мекензи: Бомбе на Србију највећа грешка НАТО“, *Новости*, 10/03/2019, Интернет: <http://www.novosti.rs.393.html:781959-Luis-Mekenzi-Bombe-na-Srbiju-najvesa-greska-NATO>, 10/04/2019.

Јевтић Мирољуб, „Косовски жетон“, *Политика*, 18/08/2011, Интернет: <http://www.politika.rs/rubrike/Sta-da-se-radi/Kosovski-zeton.sr.html>, (преузето: 10.07.2014.)

Вајић М., „Нови Трампов саветник о НАТО бомбардовању: Срби су знали SVAKI NAŠ KORAK UNAPRED!“, *Blic*, 21/02/2017, Интернет: <https://www.blic.rs/vesti/svet/novi-trampov-savetnik-o-nato-bombardovanju-srbi-su-znali-svaki-nas-korak-unapred/kvz24pn>, 30/03/2019.

“RAT - Satnica agresije - Ponedeljak, 5. april“, *Vreme* (vanredno izdanje), 05/04/2019, Београд, Интернет: https://www.vreme.com/arhiva_html/vb5/3.html, 30/03/2019.

*Branko Krga*²⁹

NATO AGGRESSION ON THE FEDERAL REPUBLIC OF YUGOSLAVIA IN 1999 – IMPORTANT SECURITY ISSUES

Abstract

This paper examines the important security issues before and during the NATO aggression against the Federal Republic of Yugoslavia (hereinafter: the FRY) in 1999. During 1998 and 1999, as well as several years before and after that period, the FRY faced challenges in almost all spheres of state functioning, out of which security issues were among the most difficult ones. The aim of this research is to perceive important security issues from the period of preparation and defense against the NATO aggression, as well as from the post-war period. Therefore, it could be helpful for creating more appropriate approach in securing and defending the country in contemporary circumstances and future times. During this research varieties of methods were used, such as analysis, synthesis, historical approach, method of content analysis, as well as a heuristic technique, and in some cases we used modeling i.e. searching for a way to avoid the problems that we were facing during the past war. The research has shown that this topic is necessary for at least two reasons: First, the security and defense systems of the FRY in 1999 found themselves in an almost unique position – the country, without a reliable ally, defended itself from the aggression of nineteen member states of NATO. Second, 20 years after the end of the armed aggression, different forms of challenges, risks and threats to defense and security systems of our country are still present.

Key words: The Federal Republic of Yugoslavia, Serbia, aggression, NATO, war, year of 1999, security issues, defense.

29 Prof. Dr. Branko Krga, General - Colonel in retirement, Faculty of Diplomacy and Security, branko.krga@fdb.edu.rs

УДК: 323.173.:297(497.1)
341.311(560:497.1)"1999"
327.39.:297(497)
COBISS.SR-ID 277487884
Оригинални научни рад

Дипломатија и безбедност
Број 1/2019.
Година II, vol. 2
стр. 29-43.

Дарко Танасковић

Факултет за дипломатију и безбедност, Београд

ТУРСКИ „ЈАСТРЕБОВИ“ У ЈАТУ „МИЛОСРДНОГ АНЂЕЛА“

Сажетак

Турска је на почетку југословенске кризе подржавала територијални интегритет СРЈ, затим је признала Хрватску, Словенију, Босну и Херцеговину, као и СРЈ, којој никакво признавање није било потребно. Током рата у БиХ доследно је подржавала Муслимане/Бошњаке, у завршној фази рата и бошњачко-хрватску коалицију против Срба. Током кризе на КиМ, званична Анкара је од релативно уздржане позиције, поштовања територијалног интегритета СРЈ/Србије и зазирања од отворене подршке албанским сепаратистима дошла до активног учешћа у агресији НАТО-а против СРЈ. Прагматично се прилагођавајући променама регионалне и шире међународне конјунктуре, Турска је и у овом случају суштински остала доследна спровођењу своје неоосманистичко-исламистичке доктрине, у спрези са турским национализмом („турско-исламска синтеза“). Основна константа операционализовања те доктрине на Балкану је подршка муслиманским заједницама у региону, као главном ослоњу Турске на тлу Југоисточне Европе.

Кључне речи: Турска, Југославија, КиМ, „Косово“, Албанци, Македонија, сепаратизам, НАТО, агресија, неоосманизам, турска мађина

Било је то 16. априла 1999. године. Претходне ноћи бомбардован је и онеспособљен велики мост на Дунаву између Смедерева и Ковина. У Турској је отпочињала изборна тишина пред значајно одмеравање политичких снага на општим изборима. Непосредно је предстојало „суђење века“ курдском лидеру и „државном непријатељу број 1“ Абдулаху Оцалану. Па ипак, насловна страна вероватно најпознатијег и најутицајнијег, а и најозбиљнијег, високотиражног дневног листа *Хуријет* тога јутра је поносно и шарено посвећена дичним турским „јастребовима“

("atmacalar"), херојима који су препрличавали своје подвиге на небу изнад Србије. Иако су до тада летели искључиво у мисијама подршке авијацији других агресорских држава, на основу њихових изјава могло се закључити да су се управо вратили после успешно извршених ризичних ратних задатака од којих пресудно зависи успех правичне казнене операције против „српских монструма”. Само неколико дана касније почело се, у медијима и у јавности, нагађати о томе учествују ли турски ловци-бомбардери Ф-16, у почетку њих 11, а затим 18, и у офанзивним дејствима на циљеве у Југославији, уз опште навијање да се потврди да суделују. Председник Сулејман Демирел (1924-2015), на себи својствен евазивни начин, прво је изјавио да „понекад учествују, а понекад не учествују” (21/05), да би убрзо постао крајње изричит, објашњавајући да Турска није другоразредна држава, да се „у тучи не броје песнице” и да је сасвим логично да се и Турска, као поуздана чланица НАТО-а, активно укључи у ову оправдану и правовремену операцију, ради спречавања масовног злочина над косовским Албанцима, симптоматично нагласивши да је оно што се тамо дешава наставак трагедије у Босни и Херцеговини (*Цумхуријет*, 26/05). Да не заостане за председником и врховним командантом, генерал-пуковник Илхан Килич, командант ваздухопловства турске армије, наговестио је да би Турска, ако буде донета одлука о копненој интервенцији, могла да се прикључи и тим дејствима на југословенској територији (*Хуријет*, 28/05). Занимљиво је напоменути да је „историјска одлука” о томе да се турски авиони из јата „Милосрдног анђела” активно укључе у илегално бомбардовање Југославије донета у троуглу председник Сулејман Демирел - премијер Булент Едевит-начелник Генералштаба, генерал-пуковник Хусеин Киврикоглу, уз индикативно одсуство министра иностраних послова Исмаила Џема¹. Џем (1940-2007) је, иначе, био ангажован и веома агилан у свим спољнополитичким пословима у вези са кризом на КиМ. Непосредно по завршетку бомбардовања, турски министар иностраних послова је у једном дужем интервјуу новинарима листа *Turkish Daily News* нагласио да је НАТО „на одређени начин остао ван политичког процеса”, чиме је промишљено сугерисао да је војна кампања Атлантског савеза имала ограничен, политички неутралан смисао заустављања хуманитарне катастрофе, да је у том погледу (коначно) била неизбежна, да се Турска понашала као лојална и одговорна чланица Алијансе, али да је поље за дипломатију и даље отворено. Готово као да се ништа није десило! Џем је, чак, искористио тренутак да критикује начин вођења међународне дипломатске, односно посредничке акције до Рамбујеа, истакавши да су у њу биле укључене искључиво ванбалканске државе, што је оценио као могући разлог њеног неуспеха. Подсетио је на своје упозорење са састанка НАТО-а у Бриселу, да „неке грешке можда не би биле учињене да су земље са увидом у Балкан или саме балканске земље биле укључене у процес доношења одлука”,

¹ Види: Ertuğrul Özkök, „Çankaya Köşkü'nde Tarihi Karar”, *Hürriyet*, 21/05/1999.

што је став који је Турска током целог тока кризе доследно заступала². Тако је Турска, активним учешћем у незаконитој војној интервенцији против Југославије, неодобреној од стране Савета безбедности УН, обезбедила позивницу у Њујорк и улазницу у групу држава коју је генерални секретар УН Кофи Анан формирао ради контроле спровођења Резолуције СБ бр. 1244, у чему јој се из региона прикључила и Грчка, која није учествовала у агресији „Милосрдног анђела“. У истом интервјуу, Џем је, наравно, грчко држање оценио као погрешно, иако је заједно са својим грчким колегом Јоргосом Папандреуом усклађено радио на томе да и Турска и Грчка буду политички уважаване у даљем току дипломатске игре око јужне српске покрајине и безбедносно присутне на „Косову“ после агресије НАТО-а.

Целокупно понашање Турске у разним фазама косовске кризе парадигматичан је пример тактике коју Анкара од деведесетих година минулог столећа примењује према политичким превирањима и сукобима на Балкану, а и шире. Уз елементе које оперативно намећу специфичности сваке дате ситуације, а потпуно идентичних ситуација, зна се, нема, главна обележја турског вештог спољнополитичког тактизирања јесу: (1) функционалност у служби стратегијског, неоосманстичког пројекта уздизања Турске до нивоа макрорегионалне силе и једне од најутицајнијих држава на глобалном плану, (2) вешто прилагођавање променама међународне конјунктуре, уз доследну примену двоструких стандарда, (3) паралелно одржавање конструктивне реторике о првенственој заинтересованости за мир и регионалну стабилност, с једне, и спремност на примену силе, с друге стране и, кад је о Балкану реч, без обзира на све могуће привиде и маневрисање, (4) непоколебљива подршка тамошњим муслиманским заједницама, као залогу

2 Види: Ismail Cem, *Turkey in the New Century*, Rustem, Nicosia/Mersin, 2001, стр. 136. Објашњавајући мотиве који су навели Турску да за агресију на СРЈ одобри коришћење аеродрома својих ваздухопловних база Бандирма и Баликесир, Џем је непоменуо да овако неповољног развоја догађаја на КиМ не би дошло да су савезници на време обратили пажњу на упозорења из Анкаре да тамо ствари иду у лошем правцу (*Hürriyet*, 14/05/1999). Турски дипломати су нам у најтежој фази сукоба на КиМ, као и током и након војне интервенције, у више наврата прекорно говорили да је требало на време разговарати са Турском и поклонити више пажње дипломатским идејама и иницијативама Анкаре, као што је била, на пример, она коју је приликом посете Београду (07/03/1999) саопштио МИП Исмаил Џем, кад је Слободану Милошевићу изложио тростепени план решавања акутне кризе на КиМ (тренутни прекид сукоба, примена споразума о образовању из 1996 и враћање Косову ојачане аутономије). Иако вероватно ни уз тешњу сарадњу Југославије са Турском косовски чвор не би могао бити разрешен на задовољавајући начин, истине ради ваља констатовати да је однос поверења Слободана Милошевића према Турској као регионалном партнеру после фијаска његове посете Анкари (22/01/1992) био темељно пољуљан. Тако он, рецимо, у периоду после постизања Дејтонског споразума није одговорио на два позитивно интонирана писма турског председника С. Демирела, у којима је овај, поред осталог, уочи посете Тирани, понудио своје добре услуге у посредовању између Срба и Албанаца.

трајног турског уплива у региону (некадашњој османској Румелији), на основу демографске и религијске димензије „историјске дубине”, а у склопу доктрине тзв. „стратегијске дубине”³. Поред тога, укупно спољнополитичко наступање Турске према и на Балкану/Југоисточној Европи било је обележено константом ривалитета са Грчком, у настојању да се Анкара избори за лидерску позицију у региону, што се одражавало на одмеравање сваког конкретног потеза и корака на мултилатералном балканском плану, а и у билатералним односима са појединим државама. Овај чинилац био је нарочито изражен у време држања пројекта евроинтеграције при врху листе турских политичких приоритета, током деведесетих година. Објективним удаљавањем Анкаре од европске перспективе и релативним слабљењем Грчке, због продужене унутрашње кризе и неких других општијих геополитичких разлога, фактор сталног надгорњавања са Атином донекле је потиснут у други план, али никада није престао (и никада неће престати!) да бар делимично утиче на осмишљавање и операционализацију турске спољне политике. Иако су, као што је истакнуто, у утврђивању линије турског постављања према проблему „Косова” дошли до изражаја сви кључни елементи својствени односу званичне Анкаре (а и незваничног, али моћног Истанбула) према комплексу балканске проблематике, косовски случај имао је и одрађене аспекте који су планерима и реализаторима турске спољне политике у неким појединостима и фазама немало компликовали посао. С обзиром на то да проблем „Косова” још увек није чак ни привремено, а камоли трајно скинут са дневног реда регионалне и шире међународне политичке и безбедносне динамике, корисно је укратко се подсетити на пут којим се кретало и куда је коначно стигло одношење једне важне и регионално утицајне државе према питању које за Србију и за Србе има немерљив значај. Јер, не треба искључити поновно кретање неким сличним путем, па ваља, на основу емпиријских увида, проширивати способност и хоризонте предвиђања токова догађаја и процеса.

Озбиљни и објективни турски аналитичари слажу се у оцени да је косовско питање из више разлога ставило турску спољну политику на тежак испит⁴, иако се она ни у једном тренутку није колебала у темељном опредељењу да од почетка деведесетих година, а посебно од тренутка кад је схваћено да шесточлана феде-

3 Доктрину „стратегијске дубине” најцеловитије је изложио политиколог, бивши министар иностраних послова и премијер Турске Ахмет Давутоглу у књизи *Стратегијска дубина* (српски превод: Службени гласник, Београд, 2014). О идеологији и пројекту неоосманизма, види: Дарко Танасковић, *Велики повратак Турске? Неоосманизам или исламизам*, Службени гласник, Београд, 2015. Иако је Давутоглу 2016. године, услед разилажења са Р.Т.Ердоганом, поднео оставку на функцију премијера, неоосманитичка концепција у турској политици у суштини није напуштена, само се почела нешто другачије артикулисати и спољнополитички примењивати, са више „геополитичке имагинације”, како се једном приликом изразио Ердоганов главни саветник Ибрахим Калин.

4 Види синтетички преглед турске спољне политике Baskin Oran (editor), *Türk Dış Politikası. Cilt II: 1980-2001*, Istanbul, 2015, стр. 508-510.

рација неумитно клизи ка распаду, подржи унутрашње противнике Југославије. Било је то, заправо, супротстављање легитимним српским интересима, а Југославија је у турској јавности представљана и доживљавана као „Србославија”. Тако се и догодило да Булент Ецевит (1925-2006), угледни лидер номинално левичарске, али и изразито националистичке странке Демократске левице (DSP), који се крајем осамдесетих година изјашњавао против дезинтеграције Југославије, 1999. године, као премијер, буде међу највишим званичницима који су донели одлуку о активном учешћу Турске у бомбардовању онога што је од Југославије још било преостало. С обзиром на расположење у јавном мњењу, Турска свакако није спадала међу оне државе које су имале проблема да својим грађанима објасне разлоге за упуштање у војну интервенцију против Југославије или, како се говорило и писало у медијима, „против Милошевића”. Ретки су били гласови који су исказивали резервисаност или указивали на могуће штетне последице такве одлуке, али их је ипак било више него пре само неколико година, кад је тадашњи председник Тургут Озал (1927-1993) гласно најављивао могућност да Турска самостално војно интервенише у Босни и Херцеговини, ако се међународна заједница одлучије не постави према „српским агресорима”. Премда такво војно ангажовање Турске из више разлога није било реално изводљиво, а његово помињање је било у функцији притиска на друге међународне политичке актере, као и за унутрашњу употребу, чињеница је да је у вези са „Косовом” званична Анкара била приметно уздржанија у погледу фаворизовања војне опције, препуштајући другима да о њој одлуче и понесу главни терет одговорности. На основу усменог обавештења грчког амбасадора у Турској Јоаниса Корантиса (19/04/1999) сазнајемо да му је председник Демирел, у разговору после предаје акредитива, поверио да је НАТО изнутра уздрман интервенцијом у Југославији и да је она бацила сенку на прославу 50. годишњице Алијансе, тако да он не путује баш ведар у Вашингтон. Неке резерве су, како изгледа, код искусног политичара ипак остале...

За иницијалну турску дипломатску опрезност у третирању нарастајућег проблема „Косова” постојало је неколико разлога, а већина стручњака, како турских тако и иностраних, слаже се у томе да су тежишна била три: (1) с обзиром на активности курдских сепаратиста на њеној територији, захтев шиптарске етничке групе да се отцепи од државе у чијој једној покрајини чини значајну већину становништва, па идеално чак и да се уједини са сународницима из суседне државе, за Турску је начелно представљао проблем; разни турски експерти су се својски трудили да покажу како између проблема на КиМ и на југоистоку Турске нема никакве стварне аналогије, већ да је у питању лукавство југословенске дипломатије која упозорава Анкару да „онај ко живи у стакленој кући не би требало да се гађа каменицама”⁵, (2) постојање сразмерно бројне турске националне ма-

⁵ Види: Hasan Ünal, "Opinion", *Turkish Daily News*, 12/04/1999.

њине на КиМ (званично 12 000, а незванично до 30.000 душа), која је зазирала од албанизације и асимилације од стране албанске већине и своја страховања упорно преносила матичној држави, Анкару није остављало равнодушном; (3) свест о томе да би снажнија подршка Албанцима на КиМ поново ставила на тешку пробу и неминовно уназирила односе са Југославијом (Србијом), до којих је Турској истински (било) стало, а које је после склапања Дејтонског споразума почела интензивно да обнавља, чиме би се пореметила регионална равнотежа у корист Грчке, а у ширем смислу „словенско-православне осе”, која је једна од опсесија турског геополитичког сагледавања међународних односа.

Насупрот наведеним елементима, који су упућивали на уздржаност и избегавање исувише отворене једностраности у приступу проблему КиМ, стајала је скупина фактора који су наводили на снажнију подршку шиптарској побуни, иако је њен сепаратистички карактер изазивао нелагодност у унитарној турској држави која је сопствени територијални интегритет увек стављала у сам врх својих државнонационалних приоритета. Пре свега, (1) турска јавност била је *a priori* наклонена косовско-метохијским Албанцима као браћи по вери, што је појачавано сећањем, и сврховитим подсећањем, на тек окончан рат у Босни и Херцеговини, где је Србима приписана (и није престала да се приписује) главна кривица за сва зла, а посебно за етничко чишћење и злочине над муслиманским Бошњацима; било је стога искључено да се иједна турска влада у сукобу на КиМ стави на страну Срба и да не подржи Шиптаре⁶. У прилог лакшем оправдавању избора стране ишла је моћна пропагандна офанзива из западних центара медијске моћи о систематском кршењу људских права и неподношљивом насиљу „Милошевићеве солдатеке” и полиције над албанским цивилима на КиМ, са све гласнијим захтевима да „хуманитарна катастрофа” буде ефикасно спречена. За Турску су, затим, веома важни били привилеговани односи са Албанијом, са чијим је безбедносним сектором развијала блиску и умногоме покровитељску сарадњу, што ваља сагледавати и у контексту турско-грчког одмеравања снага и регионалног утицаја. Приликом заузимања генералног става, доношења конкретних одлука и предузимања појединих корака у вези са косовским питањем, званична Анкара је настојала да се, уз декларативно наглашавање своје аутономности у одређивању, као и зреле регионалне и европске одговорности, усаглашава са потезима САД, посебно од тренутка кад је постало јасно да се вођство косовских сепаратиста дефинитивно окренуло Америци, а да је Вашингтон решен да свим средствима „дисциплинује Милошевића”, како се најчешће персонификовано и тенденциозно дефинисао свеукупан однос према СРЈ. Турска није следила САД, како су неки били склони поједностављено да објашњавају, зато што је била амерички послушник или најпоузданији регионални повереник (а била је и то), већ зато што је такво

⁶ Види: Baskin Oran (editor), *Türk Dış Politikası. Cilt II: 1980-2001*, нав. дело, стр. 508.

позиционирање одговарало и њеним интересима. А њих је било, наравно, лакше остваривати заједно са Америком. Потоња неслагања са Вашингтоном, почевши од рата у Ираку (2003), а особито заоштрена у новије време Ердогановог председниковања, јасно су показала да су за званичну Анкару на првом месту ипак турски интереси и начин на који их она у одређеном тренутку види. Турски тумачи разлога који су довели до тога да се Турска у косовској кризи и рату сврста на шиптарску страну, жртвујући чак и виталне интересе турске мањине на КиМ, не наводе, разуме се, овај главни покретач, а то је процена у Анкари да такав избор, у датој конјунктури, без обзира на неке проблематичне аспекте, дугорочно највише одговара стратегијским метама укупног наступања наследнице Османског царства на међународној сцени, а посебно на Балкану. Турска ће на Балкану увек одлучујуће подржати оне муслимане који својим успешним деловањем тренутно, али и на дужу стазу, највише доприносе остваривању њених стратегијских циљева. Она се у томе може и преварити, али је то логика које се доследно придржава.

Пред сложеном слагалицом косовског питања, узимајући у обзир све околности релевантне за сопствено постављање, како позитивне тако и негативне, испољавајући рационалну прорачунатост и завидну хладнокрвност, турска спољна политика предузимала је оне кораке за које је процењивала да их тренутна ситуација налаже. При томе је појавно и реторички меандрирала и спремно реалполитички релативизовала принципе које је свечано истицала као непомерљиве, све до очигледне примене двоструких стандарда. Најбољу илустрацију таквог понашања нуди однос Анкаре према шиптарском сепаратизму који је, како смо истакли, за Турску, суочену са нерешивим курдским питањем, начелно био више него проблематичан. У почетној фази косовске кризе, председник Сулејман Демирел је, додуше незванично, бар у два наврата потписнику ових редова рекао да Турска, с обзиром на свој чврст став у вези са недопустивошћу јерменског запоседања азербејџанске територије Нагорног Карабах, никако не би могла подржавати нарушавање територијалног интегритета других држава, а конкретно Југославије. Кипар, наравно, није помињао. Знамо шта се касније догодило. Први контакти са вођством косовских Албанаца тајно су, међутим, успостављени још раније, а 1992. године су и озваничени. Тада је Ибрахим Ругова посетио Анкару, где га је, као први председник једне државе са којим је успео да се службено сретне, примио Тургут Озал. Ругова је искористио прилику да од домаћина затражи признање „Републике Косово”, што је одбијено, али је заузврат добио изричиту политичку подршку за своју борбу. Та подршка је током година које су уследиле ефективно пружана на разне начине, али никада сасвим отворено, тек уз понеки медијски одјек или спекулацију. Да Турска постепено одустаје од подршке територијалном интегритету СРЈ наговестили су неколике посете Бујара Букошија, „премијера Републике Косово у избеглиштву” Анкари, где је редовно био

приман у Министарству иностраних послова (нпр. код државног министра Ајдина Тумена), али без званичних саопштења. Букоши, Руговин сарадник, чија је оружана формација ФАРК тада била антагонизирана са ОВК, више је одговарао Турској од контаката са Ослободилачком војском Косова, својевремено и са америчке стране сматраном терористичком организацијом, чијем захтеву за отварање представништва у Турској није удовољено. Непосредно пред суђење курдском лидеру А. Оцалану, оптуженом за рушење уставног поретка и за тероризам, о свему се помно водило рачуна, како никаква двосмисленост или сенка не би пали на правну и моралну „чистоту” овог судског процеса. У то време се, иначе, у МИП Турске интерно оцењивало да је актуални циљ САД разбијање СРЈ, да ни опција Косова као треће републике (блиска, рецимо, идејама председника Демирела) више није реална, а шапутало се да би Турској перспективно одговарао чак и пројекат Велике Албаније. На примеру тихе еволуције односа са сепаратистима на КиМ јасно се сагледава тактичка матрица укупног турског постављања према косовском питању. Без обзира на то што је, упркос свим одвраћајућим аспектима, на крају донета одлука да се албански сепаратисти недвосмислено подрже, па чак и да се Турска активно укључи у бомбардовање Југославије, све главобоље за власти у Анкари тиме нису престале, тако да је турска политичка елита нестрпљиво прижељкивала окончање војних активности и враћање на дипломатски колосек. Занимљив је у том смислу био коментар Неџатија Озфатуре, познатог колумнисте националистичког дневника *Türkiye*, да се мора сложити са речима југословенског амбасадора да операције НАТО-а неће донети мир, већ само припремити терен за распламсавање нових ратних пожара⁷. Отприлике у исто време, у утицајном дневном листу на енглеском језику *Turkish Daily News*, запаженим коментаром огласио се утицајни аналитичар умерене исламистичке оријентације Фехми Кору, указујући на неке контроверзе у вези са војном интервенцијом Атлантске алијансе против Југославије. Његов критички интониран коментар завређује да буде нешто шире цитиран: „Све вести које смо добијали током војне операције приказивале су сцене са избеглицама; међутим, западни медији никада нису обелоданили чињеницу да је избеглички талас био директна последица операције НАТО-а и да је први избеглички конвој од стране UNHCR регистрован отприлике три дана после отпочињања првих дејстава НАТО-а. Чак и данас, нико не помиње чињеницу да је више од милион избеглица резултат војне операције. САД и њихови савезници стално говоре о обнови Косова и износе спискове услова за то; никоме, међутим, не пада на памет да успостави непосредну везу између хиљада бомби којима је засуто Косово и стотина разорених историјских споменика”⁸. Да не знамо извор овог коментара, могли бисмо помислити да је преузет из оновремене београдске

7 Necati Özfatıra, "Kosova'da katliam ve gerçekler", *Türkiye*, 04/06/1999.

8 Fehmi Kuru, "Agenda", *Turkish Daily News*, 15/06/1999.

Политике! Упркос томе што се, из разлога вишег државног интереса, нико сем сразмерно малобројних представника интернационалистичке и прокемалистичке турске левице (првенствено из редова Радничке партије) и понеког независног гласа у јавности није отворено супротстављао турском активном учешћу у агресији на СРЈ, у исламистичким и националистичким круговима осећала се извесна нелагодност због утиска да Турска дисциплиновано следи западне земље, на челу са САД. То се доживљавало као понижавајуће, а и штетно по регионални углед и потенцијалну доминацију којој се тежило. Посебно сложену једначину у овом контексту за балканску политику Турске представљала је Македонија. Анкара је, наиме, од самог почетка југословенске кризе недвосмислено подржавала политику њеног руководства, а затим и независност, истичући је као пример демократског и складног решавања међунационалних односа Македонаца, Албанаца и Турака (њих око 100 000, према подацима из 1994). Познато је да је 1991. године после избора за председника Македоније Киро Глигоров прву посету у иностранству учинио баш Турској⁹. Тражио је подршку Анкаре за независност Македоније. Остала је запамћена његова изјава да су Македонци захвални Турцима због тога што су у историји једино у оквиру Османског царства сви живели у истој држави! Било је очигледно да је македонско државно руководство, окружено Југославијом, Грчком, Бугарском и Албанијом, државама за које није било сигурно како ће се према малој и изнутра компликованој новој независној балканској држави односити, одабрало Турску за свог регионалног покровитеља, што је ова оберучке прихватила. Узимањем Македоније „под своје“ добијала је јак адут у позиционирању на најосетљивијем делу Југоисточне Европе и наступала као фактор који су суседи Македоније, а нарочито Грчка и Албанија, морали у сваком тренутку озбиљно узимати у обзир. За Турску је Македонија заиста постала „кључна геополитичка тачка неоосманизма“¹⁰. Није свакако случајно то што је билатерална сарадња између Анкаре и Скопља најбрже и најконкретније почела да се материјализује у војно-безбедносној сфери. Недуго након тога што је фебруара 1992. Турска признала Македонију (прва је то, иначе, учинила Бугарска!), већ маја исте године између двеју влада потписан је протокол о безбедности, а марта 1994. делегација генералштаба турске армије у Скопљу је са својим македонским партнерима закључила војно-образовни споразум, на основу којег је Турска преузела обавезу школовања официра македонске војске, а 1995. потписан је и уговор о војно-индустријској сарадњи. Ако се сагледа огромна несразмера у војном габариту двеју страна, јасно је да је ова „сарадња“ објективно могла бити само једносмерна. Све је ово указивало на исти онај модел који је примењен у Албанији. У складу са

9 Види: Зоран Јанаковић, *Балкански троугао I*, Завод за уџбенике, Београд, 2014, стр. 498.

10 Види: Душан Пророковић, *Геополитика Србије. Положај и перспективе на почетку XXI века*, Службени гласник, Београд, 2012, стр. 465.

праксом спровођеном на Балкану, Турска је своју посебну заинтересованост за Македонију објашњавала, и оправдавала, бригом за релативно бројну турску мањину и као допринос регионалној стабилности.

Премда је нејака и крхка Македонија, изложена апетитима суседа, првенствено Бугарске и Албаније, а у спору због имена са Грчком, с једне стране била идеалан полигон за остваривање регионалних амбиција Турске, она је, са друге, баш услед осетљивости унутрашњих равнотежа и међународног положаја, представљала и ограничавајући фактор за потпуно слободно и једнострано деловање Анкаре. Највећи проблем представљала су стална међунационална трвења и сукоби између етничких Македонаца и Албанаца (23% становништва према подацима из 1994), узрокована упорним настојањима ових других да се, руковођени великоалбанском идејом, као мањина изборе за такав степен „позитивне дискриминације” који је доводио у питање македонски карактер државе и сâм национални идентитет Македонаца. Такво, у бити антимакедонско, деловање Албанаца, уз отворенију или прикривенију подршку из Тиране, почело је још од гласања за Устав независне Македоније (1991) и протезало се, с повременим ескалацијама, кроз деведесете године. „Стратегија 'Албанске алтернативе', чији је крајњи циљ стварање јединствена албанске државе на Балкану постаје и 'стратегија' ('упутство') за албанске странке у Македонији, да, почев од 1991. године, институционалним путем изборе 'државотворни статус', како би Албанци и у Македонији 'били конститутиван народ', односно саставни део 'македонско-албанске федерације'. Потом би се сувереној Републици Албанији и 'Републици ('независном и неутралном') Косову' прикључили 'мирним путем', али 'на различите начине', и делови јужне Србије ('источног Косова'), Црне Горе и западне Македоније”¹¹. Албански министар иностраних послове Паскал Мило тврдио је, на пример, да се „под територијама историјски насељеним Албанцима подразумевају Космет, западна Македонија и Чамурија – грчка област Теспротија”. Није тешко претпоставити да је турска спољна политика била принуђена на стално балансирање између двају својих привилегованих савезника и штићеника на Балкану, албанског националног корпуса и државе Македоније, настојећи да смири Албанце и увери Македонце у своју непоколебљиву приврженост суверенитету и територијалном интегритету „грађанске” Македоније. Са растом напетости, све до отвореног македонско-албанског сукобљавања у Македонији, упркос свој вештини турске дипломатије, задовољавати обе стране постајало је све теже. И једни и други тражили су јасно изражену подршку, коју нису добијали. Интензивирање сукоба на КиМ донело је додатна искушења, поготово с обзиром на деловање албанских терориста (ОНА) на тлу Македоније, при чему је било јасно да је логистичко и органи-

¹¹ Види: Бранко Павлица, „Албанска мањина у Републици Македонији – од међуетничких сукоба до албанског тероризма: 1991-2001”, *Теме*, година 28, број 4, Ниш, 2004, стр. 325-360.

зацијско упориште ове формације на „Косову“. Укључивање Турске у војна дејства против Југославије, са којима се већина Македонаца није слагала, само је погоршало ствари, тако да је привремено дошло до извесног захлађења односа између Анкаре и Скопља, иако македонске власти из више разлога себи нису могле дозволити енергичније реаговање на турску отворену подршку елементима за које су с разлогом држале да су штетни по македонске националне интересе.

Поред албанског, за Турску је у Македонији битан био и фактор постојања значајне и прилично добро интегрисане, посебно на културном плану, и македонској држави лојалне турске националне мањине. Иако се обострано наглашавала брига за њен статус, подаци о заступљености турских кадрова на званичним функцијама и у државној служби говорили су о неостварености декларативних опредељења, а незадовољство је тињало и због сталног избегавања централних власти у Скопљу да се етничким Турцима уставно призна статус конститутивног народа. Истовремено, и македонски Турци су зазирали од великоалбанског национализма и прибојавали се убрзане албанизације на верској/исламској основи. Многи су се иселјавали, првенствено у Турску, што Анкари није било по вољи. Чињеница да је на КиМ, после извесног колебања, Турска одлучила да се оглуши о захтеве тамошњих Турака и на њихова упозорења да их у албанизованом независном „Косову“ ништа добро не чека¹², деловала је као хладан туш на припаднике турске заједнице у Македонији, која је са сународницима на КиМ била блиско и вишеструко повезана.

После завршетка агресије НАТО-а, Турска је пожурила да наплати своје учешће и да за себе обезбеди бар део колача на „Косову“ које је стремиле неза-

12 У својству председника Комитета за спољне послове Велике народне скупштине (Парламента) Турске, некадашњи министар спољних послова (1994-1995) Мурат Карајалчин често је примао делегације Турака са КиМ, које су молиле да Турска узме у обзир њихове зебње и не пружи подршку независности „Косова“. Пре Конференције министара иностраних послова земаља Југоисточне Европе у Истанбулу (јуна 1998), Карајалчин је у више наврата указивао на то да је решавање српско-албанског спора на КиМ изузетно важно и због положаја турске мањине у покрајини (види нпр. *Наша Борба*, 01/06/1998). У исто време је, рецимо, и професорка међународних односа и експерт за балканска питања Шулe Кут оцењивала да се у случају ширег конфликта на КиМ и поводом КиМ Турска неће мешати и да би евентуално пристала једино да буде у саставу мултинационалних снага, при чему је као један од разлога наводила и специфични положај тамошње турске мањине. У једном каснијем разговору са потписником ових редова, Мурат Карајалчин се извинио због тога што је био склон да наша упозорења о тешкоћама које ће перспективно снаћи косовскометохијске Турске, уколико "Косово" постане независно, протумачи као схватљиву дипломатску тактику, а не одраз реалности. Том приликом је рекао и да су приликом последњег сусрета пре интервенције НАТО-а, кад је већ свима било јасно да их је Анкара "жртвовала" на олтару вишег, стратегијског државног интереса, представници разочараних сународника са КиМ, замолили да им матица, кад већ неће или не може да услиши њихове захтеве, пронађе неку територију у Анадолији, куда би се иселили са независног „Косова“.

висности. Залог, односно медијум, поново је била тамошња турска мањина. Анкара је уочи војне интервенције прво пренебрегла њене виталне интересе, а затим кренула да их дипломатски реafirмише и да у новим околностима истакне своје легитимно право и моралну обавезу заштитнице сународника. Њихов број је, додуше, био смањен, јер су се многи иселили у Турску, али то Анкари није сметало да се понаша као да их има и више него раније. Неке је чак на прилично пефидан начин приморавала да се врате на „Косово”, како би имала што репрезентативније етничко упориште. Главна дипломатска битка вођена је у бриселском седишту Алијансе, где је на министарском састанку држава чланица Исмаил Џем инсистирао на томе да се интереси турске мањине не оставе „изван постконфликтне јединачине”. Колумниста *Хуријета* Метехан Демир, специјализован за војну проблематику, поносно и патетично је наговештавао да ће, у оквиру структуре и распореда снага КФОР-а, турским аскерима (из милоште званим „мехмедићи”) припасти најосетљивији задатак у оквиру америчког сектора, „на линији ватре”, односно у зони раздвајања са Србијом¹³. На крају ипак није било тако и Турска се „морала задовољити” надлежношћу над Призреном и околином, у оквиру немачког сектора, без икаквих командних надлежности. Изгледа да су се опсежнијем турском ангажовању успротивиле Грчка и Француска, замерајући Анкари управо претерану емотивну везаност за „Косово”, а искрсле су биле и тешкоће у обезбеђивању дозволе за транзит турске јединице преко Бугарске. Сва је прилика, међутим, да је наводно турско незадовољство заправо било срачунато као вид притиска на савезнике, да Турска добије баш оно чему је стварно тежила, а то је контрола над подручјем насељеним турским живљем, односно великим селом Мамуша и околином, у близини Призрена¹⁴. Колико се то допало такмацима у регионалном надметању „великих идеја” сразмерно малих држава, верно илуструје, на пример, и анализа Тонча Стојанова у националистичком бугарском гласилу *Бугари*, који се вајка да је Турска преко једног малог села, Мамуше, насељеног етничким Турцима, успела да наметне свој утицај целој области са двадесетак хиљада становника, од којих су многи, за Стојанова, у ствари етнички Бугари („Българомухамедани”)¹⁵. Дозвола за транзит турске јединице преко Бугарске очито није без разлога тешко и споро стизала!

13 Metehan Demir, "Mehmetçik Ateş Hattında", *Hürriyet*, 18/06/1999.

14 Кључну улогу у најделикатнијој фази бриселских преговора одиграо је тадашњи подсекретар у МИП Турске и један од најспособнијих турских дипломата Онур Ојмен, од кога смо усмено и добили наведену информацију. Ојмен је умешно валоризовао наводну турску увређеност незахвалношћу према великом доприносу који је његова држава дала заједничкој интервенцији против Југославије и, објективно уз садејство главног регионалног ривала Грчке, добио оно што је желео.

15 Тончо Стојанов, „Българите в Косово“, *Българи*, Бој 1 (6) 2008, стр. 47.

*

Активном учешћу Турске у агресији НАТО-а против Југославије/Србије претходио је дужи период постепеног одустајања од политике подршке територијалном интегритету СРЈ, јачања подршке шиптарским сепаратистима и промишљеног тактичког спољнополитичког престројавања у складу са мењањем регионалне и шире конјунктуре. Као и у другим сложеним међународним ситуацијама за које је живо заинтересована, званична Анкара испољила је изразити, неосетљиви прагматизам, по којем је постала препознатљива у интернационалној арени. Међутим, погрешно би због тога било, како су неки склони, сматрати да је суштина турске спољне политике неидеолошки/надидеолошки прагматизам. Прагматизам је у методу, а не у суштини турске политике. Суштина је у доследном спровођењу неоосманистичко-исламистичке геополитичке доктрине, у спреси за турским национализмом („турско-исламска синтеза“), што на Балкану подразумева подршку свим муслиманским заједницама у региону. Прагматизам при томе налаже опрезно кретање већим бројем колосека и одржавање потребне равнотеже кроз уважавање свих актера политичких процеса, као и одржавање и развијање сарадње са свим регионалним партнерима, укључујући у пуној мери и Србију. Али, ако је „из разлога вишег реда“ треба бомбардовати, турски „јастребови“ су спремни да узлете.

ЛИТЕРАТУРА

- Давутоглу Ахмет, *Стратегијска дубина*, Службени гласник, Београд, 2014.
- Јанаћковић Зоран, *Балкански троугао I*, Завод за уџбенике, Београд, 2014.
- Пророковић Душан, *Геополитика Србије. Положај и перспективе на почетку XXI века*, Службени гласник, Београд, 2012.
- Павлица Бранко, „Албанска мањина у Републици Македонији – од међуетничких сукоба до албанског тероризма: 1991-2001”, *Теме*, година 28, број 4, Ниш, 2004.
- Стојанов Тончо, „Българите в Косово“, *Българи*, Бој 1 (6) 2008.
- Танасковић Дарко, *Велики повратак Турске? Неоосманизам или исламизам*, Службени гласник, Београд, 2015.
- Сем Ismail, *Turkey in the New Century*, Rustem, Nicosia/Mersin, 2001.
- Metehan Demir, "Mehmetçik Ateş Hattında", *Hürriyet*, 18/06/1999.
- Koru Fehmi, "Agenda", *Turkish Daily News*, 15/06/1999.
- Oran Baskın (editor), *Türk Dış Politikası. Cilt II: 1980-2001*, Istanbul, 2015.
- Özfatura Necati, "Kosova'da katliam ve gerçekler", *Türkiye*, 04/06/1999.
- Özkök Ertuğrul, „Çankaya Köşkü'nde Tarihi Karar”, *Hürriyet*, 21/05/1999.
- Ünal Hasan, "Opinion", *Turkish Daily News*, 12/04/1999.

*Darko Tanasković*¹⁶

TURKISH "HAWKS" IN THE FLOCK OF "MERCIFUL ANGELS"

Abstract

At the beginning of the Yugoslav crisis, Turkey supported the territorial integrity of the FRY, then it recognized Croatia, Slovenia, Bosnia and Herzegovina, as well as the FRY, although it didn't need any recognition. During the war in Bosnia and Hercegovina, Turkey strongly supported Muslims / Bosniaks, and in the closing stage of the war it even supported the Bosniak-Croat alliance against the Serbs. During the crisis in Kosovo and Metohija, official Ankara changed its restraining position, respecting the territorial integrity of the FRY / Serbia and shrinking from the open support for Albanian separatists to an active participation in NATO's aggression against the FRY. Pragmatically adapting to the changes of regional and wider international economic conjecture, Turkey essentially remained consistent in the implementation of its neosmanist-islamic doctrine, in conjunction with Turkish nationalism (the "Turkish-Islamic Synthesis"). The fundamental constant of operationalization of this doctrine in the Balkans is the support of Muslim communities in the region, as Turkey's main backbone in the region of Southeast Europe.

Key words: Turkey, Yugoslavia, Kosovo and Metohija, „Kosovo“, Albanians, Macedonia, separatism, NATO, aggression, neosmanism, Turkish minority

16 Prof. Dr Darko Tanasković, Faculty of Diplomacy and Security, Belgrade, darko.tanaskovic@gmail.com

Оригинални научни рад

Божидар Форца
Факултет за пословне студије и право
Универзитета „УНИОН - Никола Тесла“, Београд

ДВЕ СУПРОТСТАВЉЕНЕ ГОДИШЊИЦЕ

Сажетак

Ове године, свако на свој начин, обележио је две „округле“ годишњице: 70 година од формирања НАТО-а и 20 година агресије Алијансе на СР Југославију. Две годишњице, календарски посматрано, долазе у размаку од непуне две недеље. У овом раду настојаћемо да интересубјективно анализирамо стање и перспективу најјачег војно-политичког савеза за шири геополитички аспект некадашње СР Југославије. Применом компаративне, као и метода анализе садржаја, дедукције, индукције, генерализације и аналогije, покушали смо да докажемо како временска блискост годишњица, у ствари, јесте њихова врло удаљена геостратешка реалност.

Кључне речи: НАТО, регион, биполаризам, мултиполарност, стратегија.

УВОД

Последња деценија XX века, геополитички и геостратешки посматрано, јесте „слегање тла“ након тектонских поремећаја које је изазвало рушење Берлинскг зида 1989. године. На простору Евроазије, као кључног геополитичког региона планете Земље, дошло је до крупних дезинтеграционих и интеграционих процеса незабележених у људској историји. Распад највеће државе света (СССР) и распуштање Варшавског уговора (ВУ), пратили су уједињење Немачке (1990), опстанак и проширење НАТО-а и формирање и ширење Европске уније. Био је то, по већини геополитичара, крај Хладног рата и престанак биполаризма у међународним односима.

На простору бивше СФР Југославије, сви њени саставни ентитети, неки потпомогнути директним спољним утицајима, сваки на свој начин, прилагођавају се новој геополитичкој и геостратешкој реалности. Тадашње републике СФРЈ,

осим Србије и, у почетку, Црне Горе, испољавају тежњу за осамостаљењем и стицањем независности. Таква ситуација, свакако потпомогнута споља, доводи до грађанског рата у Словенији, Хрватској и Босни и Херцеговини, које постају самосталне и независне државе. Македонија (данас Северна Македонија) осамостаљује се мирним путем. До 1995. године формирано је пет независних држава: Словенија, Хрватска, БиХ, Македонија (БЈРМ) и СР Југославија.

Сепаратистичке елите на Косову и Метохији користе „своју прилику“ и оружаном побуном 1998. године покрећу процес осамостаљења. У јужној српској покрајини долази до оружаних сукоба већих размера, које ни међународна заједница не успева да реши пропалом мировном иницијативом у Рамбујеу.

Обележавајући своју педесетогодишњицу формирања, НАТО је 1999. године, без мандата Савета безбедности ОУН, али и противно члану 5. Уговора о формирању Алијансе, као и уставима земаља чланица (тада 19 земаља), извршио агресију на СР Југославију, тежишно на Републику Србију. Оружана дејства на простору СР Југославије трајала су 78 дана, када је (09/06/1999) потписан Војно-технички споразум у Куманову (Македонија), а један дан касније (10/06/1999) СБ УН је донео Резолуцију 1244 о почетку мисије УНМИК на територији Косова и Метохије, што је подразумевало и распоређивање око 50000 припадника међународних снага – КФОР, претежно састављених од делова оружаних снага земаља чланица НАТО. С друге стране, према Кумановском споразуму и Резолуцији 1244 СБ УН, безбедносне снаге СРЈ морале су се повући са територије Косова и Метохије. Тиме је, практично, успостављен протекторат УН на територији Косова и Метохије.

У новонасталој ситуацији, а посебно након „рушења“ режима Слободана Милошевића у Републици Србији, 2000. године, политичке елите у Црној Гори крећу путем осталих република бивше СФРЈ. Прво долази до преименовања назива државе: СРЈ у ДЗ СЦГ (Државна Заједница Србија и Црна Гора), 2003. године, а затим и до разлаза Србије и Црне Горе 2006. године. Србија је, скоро један век од краја Првог светског рата, поново постала самостална и независна држава.

У години (2006) у којој је нестала СР Југославија, НАТО се проширио на 26 држава чланица. После те године, чланице Алијансе су постале још Албанија (2009), Хрватска (2009) и Црна Гора (2017). Тако, свој 70. рођендан НАТО је дочекао са 29 држава чланица (САД, Канада и 27 држава Европе). С друге стране, оно што је пре 20 година чинило СРЈ, данас јесу две државе и једна територија, које су на различите начине освежиле сећања на 1999. годину.

НОВИ БИПОЛАРИЗАМ

Кључни појмови од којих зависи разумевање проблема системског приступа у међународним односима јесу: 1) *међународни односи* и 2) *међународни поредак*. Посматрајући државе као кључне, иако не једине, субјекте међународних односа, у теорији се срећу различита одређења међународног поретка. Тако, Мортон Каплан је својевремено понудио шест модела светског поретка:

1. Систем равнотеже снага;
2. Лабави биполарни систем (*loose bipolar system*);
3. Крути биполарни систем (*tight bipolar system*);
4. Универзални међународни систем (*universal international system*);
5. Хијерархијски међународни систем (*hierarhical international system*);
6. Појединачни вето систем (*unit veto system*)¹.

Данас, у теорији се сучељавају два становишта по питању међународног поретка. Једно становиште јесу теорије које заговарају повратак Хладног рата, односно нови биполаризам. С друге стране, бројни теоретичари су ближи ставу да долази време мултиполарности.

Творац и тумач кованице *нови биполаризам* је утицајни руски геополитички теоретичар Александар Дугин. По Дугиновом тумачењу, нови биполаризам у светским оквирима оличен је у односу (антагонизму) *атлантистичких* (проамеричких) снага на једној, и *анти-атлантистичких* снага (анти-америчких) на другој страни – односу *американизма* и *анти-американизма*. На челу атлантистичког блока се, као и до сада, налазе САД, док противтежу атлантистима чини (евро-азијски) блок који још увека нема јасно профилисаног вођу, али окупља изузетно јаке земље (попут Русије, Кине, Индије), међу којима Кина чак претендује да ускоро замени САД на геополитичком трону света².

Један од водећих заговорника *мултиполарности* међународног поретка јесте геополитичар Џозеф С. Нај, који, поред држава као незаобилазних субјеката међународних односа, у матрицу међународног поретка убацује и друге актере, као што су транснационалне компаније и стратешке комуникације поспешене информатичком револуцијом. Тако, Нај каже: Биполарни свет више не постоји, али неће бити замењен униполарном светском империјом коју ће САД саме контролисати.

¹ Драган Симић, *Међународна политика*, Научна књига, Београд, 2000.

² Alexander Dugin, *The American Empire Should Be Destroyed*, Интернет: <https://www.amazon.com/American-Empire-Should-Destroyed-Immanentized/dp/1891469436>, 15/02/2019.

Свет је, економски посматрано, већ мултиполаран, и како информатичка револуција буде напредовала и међузависност се повећавала, а транснационални актери на међународној сцени постајали све значајнији, доћи ће до распршивања моћи. Нови свет неће бити савршено уређен и ви ћете живети с тим³.

Од домаћих аутора, као присталица мултиполарности у међународним односима, истиче се Душан Пророковић, који међународни поредак посматра, пре свега, преко односа међу државама. Такав приступ Пророковић аргументује ставом: *нема тог супститута државном суверенитету, који би могао утицати на тзв. нестанак државе. Због тога је без држава готово немогуће пронаћи адекватан одговор ни на једну глобалну претњу*⁴.

У анализама постхладноратовског периода, често се срећу ставови да су крај Хладног рата неспремно дочекали и победник (САД и Запад) и губитник (Русија, пре свега)⁵. Користећи заокупљеност Русије стабилизацијом унутрашњег стања након распада СССР-а, САД и Запад се први консолидују и крећу у хомогенизацију и јачање сопствене позиције. Међу првим корацима тог настојања Запада јесте елиминисање „тампон зоне“ са Русијом, која је настала распуштањем ВУ и распадом СССР. Тако, паралелно теку два снажна интеграциона процеса у Европи: 1) опстанак и проширење НАТО и 2) формирање и проширење ЕУ (Табела 1).

Табела 1. Проширење НАТО и ЕУ након Хладног рата

Година	Чланство у НАТО	Чланство у ЕУ
1995.		Аустрија, Шведска, Финска
1999.	Мађарска, Пољска, Чешка	
2004.	Литванија, Летонија, Естонија, Румунија, Бугарска, Словачка, Словенија	Пољска, Мађарска, Чешка, Литванија, Летонија, Естонија, Словачка, Словенија, Малта, Кипар
2007.		Румунија, Бугарска
2009.	Албанија, Хрватска	
2013.		Хрватска
2017.	Црна Гора	

Извор: Аутор

Прва је у интеграције после Хладног рата кренула ЕУ, најпре формирањем у Мастрихту (1992), а затим брзим пријемом економски развијених држава - Ау-

3 Цозеф С. Нај, *Како разумети међународне сукобе*, Стубови културе, Београд, 2006, стр. 341.

4 Душан Пророковић, *Ера мултиполарности*, Службени гласник, Београд, 2018, стр. 135.

5 Božidar Forca, "Neorealism and constructivism as the contemporary strategic security trends", *Proceedings from international scientific conference "Impact of changes in operational environment" - "POKO 2017"*, (02-03/11/2017), Media center Defence, 2017, Belgrade.

стрија, Финска и Шведска (1995). НАТО је послушкивао ехо распуштања Варшавског пакта и, зарад сопственог опстанка, успео да се међународној заједници наметне као кључни механизам бриге за светску безбедност. Тако, НАТО прво развија програм Партнерства за мир (1994), а потом и друге дијалоге, док непосредан пријем нових чланица (Пољска, Чешка и Мађарска) почиње у години обежавања педесетогодишњице од формирања - 1999. године.

Запад, пре свега САД, Велика Британија и Немачка, је недвосмислено и директно подржао распад СФР Југославије, који почиње грађанским ратом 1991. године. Словенија и Хрватска убрзано, већ 1991. године, а идуће године и БиХ и Македонија, постају признате од Запада као независне државе. Међутим, борбена дејства у Хрватској, а посебно у БиХ, настављају се до 1995. године. Те, 1995. године, под снажним и директним учешћем САД и НАТО, долази до прекида борбених дејстава у Хрватској и БиХ, на два начина. Прво, НАТО подржава операције хрватских снага у борби против српских снага на територији Хрватске, што се завршава погромом (присилно исељавање) неколико стотина хиљада српског живља. С друге стране, у САД (Дејтон) одржана је мировна конференција којом је окончан рат у БиХ.

Чињеница је да је НАТО, како у завршним операцијама рата у Хрватској (1995), тако и у БиХ, оружаном подржавао хрватску и муслиманску страну, против српске. Та чињеница свој драстични облик добија 1999. године – агресијом на СР Југославију, односно Србију. Користећи оружану побуну албанских сепаратиста на Косову и Метохији, НАТО, предвођен од стране САД, након неуспелих преговора у Рамбујеу 1999. године, једнострано и без мандата СБ УН, али противно члану 5. Уговора о формирању Алијансе, из 1949. године, извршио је агресију на СРЈ. Био је то један од најнеравноправнијих сукоба у историји ратовања, по питању односа снага (Табела 2).

Табела 2. Однос снага у рату НАТО против СР Југославије

ЕНТИТЕТ	Површина (у 000 км ²)	Број становника (у милионима)	БНД (у млрд \$)	БНД по становнику (у \$)	Буџет одбране (у млрд \$)
НАТО	22.327,24	743,83	11.371,15	13.532	3.311,94
СРЈ	102	11,5	21,94	1.98	3,85
Однос	228,7:1	67,3:1	518,3:1	6,83:1	860,3:1
Савезници НАТО	579,1	53,92	245,86	4.181,3	55,30
СРЈ	102	11,5	21,94	1.98	3,85
Однос	5,7:1	4,88:1	11,21:1	2,11:1	14,37:1
НАТО + савезници	23.907,05	797,75	11.617,01	10.761,5	3.367,24
СРЈ	102	11,5	21,94	1.98	3,85
Однос	234,4:1	72,2:1	529,5:1	5,44:1	874,61:1

Оружана дејства су трајала 78 дана, када је у Куманову (Македонија) потписан војнотехнички споразум (09/06/1999), а дан касније је СБ УН донео Резолуцију 1244, којом је отпочела мисија УНМИК на Косову и Метохији. Кључне снаге на КиМ чинио је КФОР, у чијем саставу су, углавном, делови оружаних снага земаља чланица НАТО. С друге стране, безбедносне снаге СРЈ морале су да се повуку с територије КиМ. Практично, на територији КиМ је успостављен протекторат УН.

Последња деценија прошлог века почела је завршетком Хладног рата, а век је завршен „врџим“ ратом НАТО - СРЈ. На педесетогодишњицу формирања Алијансе, водећа земља НАТО и западног света – САД, учврстила је позицију хегмона у међународној заједници.

Исход рата НАТО - СРЈ 1999. године подстакао је све земље региона да крену путем евро-атлантских интеграција и допринео убрзавању распада СРЈ. Након друштвених промена у Србији 2000. године, односно тзв. рушења режима Слободана Милошевића, политичке елите у Црној Гори су утицале на преименовање имена државе СРЈ у ДЗ СЦГ (Државна Заједница Србија и Црна Гора), 2003. године, а након тога и на раздруживање од Србије, након референдума 2006. године.

Прва деценија 21. века уздрмала је позицију САД као неприкосновеног суверена, што потврђује неколико догађаја и процеса. *Први* наговештај рушења позиције САД био је терористички напад на Њујорк и Вашингтон, 11/09/2001. године. САД и водеће земље Запада, зарад очувања лидерске позиције, 2004. године прибегавају највећем проширењу НАТО-а и ЕУ. Наиме, те године је у НАТО примљено седам, а у ЕУ чак 10 држава (види Табелу 1). *Други* вид супростављања лидерској позицији САД и НАТО јесте повратак Русије на светску сцену, краткотрајним ратом у Грузији (2008) и објављивањем прве Стратегије националне безбедности (2009). *Трећи* пример рушења позиције САД јесте снажно економско јачање и утицај НР Кине и формирање политичко-економске интеграције БРИКС (Бразил, Русија, Индија, Кина и Јужноафрчка Република). *Четврти* аспект слабљења позиције САД јесте финансијска криза, која почиње 2007. године управо на простору Америке и убрзо захвата цео свет, посебно ЕУ.

Одговор САД и НАТО на процесе у првој деценији 21. века јесте *Стратешки концепт НАТО-а 2020: Активно ангажовање, модерна одбрана*⁶. Кључни закључци НАТО самита у Лисабону јесу: 1) пуна реафирмација члана 5 Вашингтонског уговора, 2) активно ангажовање на спречавању криза, контролисању сукоба и стабилизацији постконфликтних ситуација, подразумевајући и ближу сарадњу са осталим партнерима, пре свега са УН и ЕУ, 3) стварање могућности за веће политичко ангажовање партнера и повећање њихове улоге у планирању

⁶ *Strategic Concept for the Defence and Security of the Members of the North Atlantic Treaty Organization – Active Engagement, Modern Defence*, NATO Public Diplomacy Division, Brussels, 2010.

операција под мандатом НАТО-а, у којима дају свој допринос, 4) опредељеност Алијансе за свет без нуклеарног оружја, уважавајући принцип довољне способности одвраћања, 5) приврженост политици отворених врата, 6) неопходност непрекидног спровођења реформи, ради стварања делотворније, ефикасније и флексибилније Алијансе⁷.

Друга деценија 21. века донела је додатне проблеме и САД и НАТО-у и најавила еру мултиполарности у међународним односима. Кључни догађаји и процеси овог периода јесу: 1) укљученост САД-а и водећих земаља НАТО-а у сукобе на северу Африке („афричко пролеће“) и на Блиском истоку, 2) сукоби САД-а и водећих земаља Запада с Русијом, након повратка Крима у састав Русије 2014. године, (што Запад назива анексијом), као и однос снага у рату у Сирији, 3) експанзија међународног тероризма, посебно акцептирана у деловању Ал-Каида и ИСИЛ, 4) мигрантска криза у ЕУ, која доводи до сукоба унутар Уније, који кулминирају почетком изласка Велике Британије из ЕУ (процес још траје), 5) глобална експанзија кинеске економије познате као стратегија „један појас - један пут“. У другој деценији овог века свет је почео снажно да се поларизује на *атлантисте*, односно земље окупљене око САД и *анти-атлантисте*, односно земље које се противе доминацији САД. Коинциденција наведене поделе кореспондира с чињеницом о земљама које су признале независност тзв. Косова и земаља које то нису учиниле (Слика 1).

Слика 1: Земље које су признале независно Косово (*атлантисти*) и које то нису учиниле (*анти-атлантисти*)

Извор: <https://www.in4s.net/vise-pet-milijardi-ljudi-nije-priznalo-kosovo/>
(25/07/2018)

⁷ Мирослав Глишић, „Нови стратешки концепт НАТО – активно ангажовање и модерна одбрана“, *Војно дело*, јесен/2011, Београд, стр. 67-84.

Свет је на средини друге деценије овог века запао у озбиљну мултиаспектну кризу, евидентну у њеним основним полугама – политика, економија и безбедност. У таквој ситуацији с нескривеном знатижељом ишчекивао се исход избора у САД (2016), на којима побеђује Доналд Трамп.

Још у предизборној кампањи, Трамп је наговестио значајне полуге свог вођења САД ка лидерској позицији у свету. Те кључне полуге јесу: обуздавање Русије и Кине, обрачун са С. Корејом и Ираном, нови однос према НАТО, оштар обрачун са терористичким организацијама и заштита САД од миграната, међу које се сврстава и подизање зида према суседном Мексику. Годину дана након доласка на власт, Трамп објављује нову Стратегију националне безбедности САД, која, у суштини, осликава све оно што је најавио у предизборној кампањи, са експлицитно апострофираним – *Америка на првом месту*⁸.

Трампова стратегија је изазвала дилеме и код савезника и код противника, пре свега по питању - шта значи *Америка на првом месту*? Иако је Трамп тај свој став образлагао чињеницом да је свакој нормалној власти сопствена земља на првом месту (Давос, 2018), ипак, његови потези на међународном плану указују на нескривено настојање за лидерском позицијом САД у свету.

Након отворено упућених примедби о функционисању НАТО-а, посебно у смислу недовољне финансијске подршке одржању Алијансе од стране европских чланица, затим објављивања стратегије националне безбедности САД 2017. године, са нестрпљењем је очекиван НАТО самит 2018. године⁹. Кључне поруке Декларације у 79 тачака са НАТО самита у Бриселу (11-12.07.2018), јесу: 1) поновно (стално) истицање карактера НАТО, 2) однос према изазовима, ризицима и претњама безбедности, 3) посебан однос према Русији, 4) мере и активности у оквиру одбрамбеног концепта – „360⁰“ и 5) однос према другим државама и регионима света, међу којима је и Западни Балкан, као и сарадња са УН, ОЕБС и ЕУ¹⁰.

Значајан део обима Декларације с НАТО самита у Бриселу односи се на Русију, која је први ривал САД, у безбедносном смислу посматрано. Стога, САД и НАТО предузимају опсежне активности на обуздавању Русије и ограничавању њеног утицаја. У те активности посебно се убрајају: стално оптуживање Русије за дестабилизацију безбедности у ширем региону, па и на глобалном плану; ус-

8 Божидар Форца, „Приказ најновије стратегије националне безбедности САД“, *Одбрана и безбедност*, Онлајн магазин, 25/12/2017, Београд. Интернет: <https://magazin.istrzivackicentarob.com/2017/12/25/prikaz-najnovije-strategije-nacionalne-bezbednosti-sjedin%D1%98enih-americkih-drzava-prof-dr-bozidar-forca/>, 15/02/2019.

9 Првобитно је било планирано да самит буде одржан у Истамбулу (Турска, али је због затегнутости односа ЕУ-Турска, те дискурса на релацији Трамп-Ердоган, као и „приближавања“ Турске и Русије, самит одржан у Бриселу.

10 Божидар Форца, „Декларација са НАТО самита: Брисел 11-12/07/2018, „Трампов рецепт“, *Одбрана и безбедност*, Онлајн магазин, 15/08/2018, Београд, Интернет: <https://magazin.istrzivackicentarob.com/2018/08/15/deklaracija-sa-nato-samita-brisel-11-12-07-2018-trampov-recept/>, 15/02/2019.

постављање ракетног штита око Русије¹¹; концентрација снага батаљонског нивоа у државама које се граниче с Русијом¹²; напуштање споразума о уништавању балистичких ракета средњег и малог домета, који су још 1987. године потписали председници Реган и Горбачов¹³, као и велики притисци на чланице ЕУ у смислу блокирања изградње гасовода „Северни ток 2“ и „Турски ток“.

Други директни глобални ривал САД-а у економском смислу јесте Кина. Придржавајући се предизборних обећања о „економском обуздавању Кине“, председник Трамп је 2018. године повећао царинске таксе на увоз робе из Кине, истовремено карактеришући кинеску робу као плагијат¹⁴. На те потезе САД, Кина је одговорила сличним мерама, а кинески председник је још у Давосу 2017. године, индиректно, поручио америчком колеги да протекционизам који заступају САД неће донети користи никоме, те подсетио да глобализам (неолиберализам) није кинески производ¹⁵. По моделу „тук на лук“, САД наговарају водеће земље чланице ЕУ да „преиспитају“ јачање економског утицаја Кине на простору централне и источне Европе, познатог као пројекат „Кина плус 16“¹⁶. Само привидно, Трамп је на самиту Г20 у Аргентини 2018. године покушао да „смири“ економски антагонизам с Кином, сусрећући се с кинеским председником Си Ђинпингом¹⁷. Међутим, аналитичари су тај сусрет окарактерисали Трамповом намером да избегне сусрет с Путином, након сукоба Русије и Украјине у Керчком мореузу¹⁸.

11 Према НАТО називу – Балистичка војна одбрана (БМД), која није уперена против Русије.

12 Формирање четири борбене групе јачине батаљона, око 4.500 војника, и њихово распоређивање у Естонији, Летонији, Литванији и Пољској (Божидар Форца, „Декларација са НАТО самита: Брисел 11-12/07/2018, 'Трампов реценз'“, нав. извор)

13 По руском називу – ДРСМД, а према америчком – INF (Nuclear Force Threaty). Ради се о уништавању балистичких ракета домета до 500 до 5000 километара. Види: „Putin optuzio Gorbacova za jednostrano raketno razoruzanje 1987“, *Russia beyond*, 18/12/2018, <https://hr.rbth.com/povijest/83437-putin-optuzio-gorbacova-za-jednostrano-razoruzanje>, 15/02/2019.

14 У септембру месецу 2018. године САД су увеле царине на кинеску робу у вредности од око 200 милијарди долара. Види: „SAD uvele carine na kinesku robu u vrednosti od 200 milijardi dolara“, *BBC News* (на српском), 18/09/2018, <https://www.bbc.com/serbian/lat/svet-45558144>, 15/02/2019, Интернет: <https://www.bbc.com/serbian/lat/svet-45558144>, 15/02/2019.

15 Види: Katie Hope "Davos 2017: Trump, China and Brexit set to dominate", *BBC News*, 16/01/2017, Интернет: <https://www.bbc.com/news/business-38585505>, 15/02/2019.

16 Амерички државни секретар Мајк Помпео од 11/02/2019. године боравио је у неким земљама централне Европе у намери да упозори на утицај Кине и Русије у овом делу света. Види: „AP: Pompeo u С. Evropi, glavna tema uticaj Kine i Rusije“, *B92*, 10/02/2019, Интернет: https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2019&mm=02&dd=10&nav_category=78&nav_id=1504006, 15/02/2019.

17 Самит Г20 одржан је у Аргентини 1 и 2. децембра 2018. године. Види: „Iza kulisa samita G20: Kako su nam dva dana u Argentini odala trenutne odnose najmoćnijih ljudi na svetu“, *Blic*, 02/12/2018, Интернет: <https://www.blic.rs/vesti/svet/iza-kulisa-samita-g20-kako-su-nam-dva-dana-u-argentini-odala-trenutne-odnose/q5wd517>, 15/02/2019.

18 Новембра месеца 2018. године руске граничне јединице су заробиле три украјинска војна брода на улазу у Азовско море, познатм под називом Керчки мореуз, што је довело до додатних затезања односа између САД и запада, с једне и Русије, с друге стране.

Сви остали изазови за САД су много „лакши“ од наведена два (Русија и Кина). У те изазове сврставају се сукоб с Северном Корејом и Ираном, због нуклеарних програма тих земаља, борба против Ал-Каиде, ИСИЛ и други. Председник Северне Кореје је привремено неутрализован након сусрета с Трампом, 2018. године. С друге стране, САД су напустиле тзв. „Ирански програм“, који су успоставиле УН, и тако ситуацију с Ираном оставиле „латентно отвореном“. Трамп је најавио повлачење из рата у Сирији, тврдећи да је ИСИЛ поражен управо заслугама САД-а.

Глобални играч – САД, јесте у сталним иницијативама на појединим тачкама земаљске кугле. Те иницијативе, уобичајено, са собом носе латентну опасност избијања сукоба мањих или већих размера. Тренутно најкритичнија тачка јесте Венецуела и настојање САД да свргну легалног председника Мадуре и доведу „свог“ кандидата Гваиду. Не треба помињати да је став Русије, али и Кине, сасвим супротан таквом ставу Америке.

Дакле, постаје јасно шта значи Трампов став – *Америка на првом месту*. Међутим, САД не могу владати светом саме. На то су их упозоравали и познати геополитичари који потичу из Америке, попут Чарлса Кеглија и Џозефа Наја. Стога, НАТО је основни механизам који Америци даје сигурна леђа, ма колико Трамп претио чак и напуштањем „овакве“ Алијансе. С друге стране, Америка и НАТО остају окосница хомогенизације западног утицаја, јер је ЕУ, евидентно, још увек недовљно дефинисана у пројекцијама свог идентитета и даљег пута. Отуда, излазак Велике Британије из ЕУ, између осталог, треба гледати и као јачање НАТО у „обуздавању“ Русије. Тако, НАТО је обележио 70. рођендан као најјачи војно-политички савез који је икада формиран, а очекујући формални пријем Северне Македоније у своје чланство, заокружиће бројку од 30 држава чланица. Од 19 чланица у 1999. години приликом агресије на СРЈ, НАТО се проширио на 30 у последњих 20 година. Индикативно је да су све земље из окружења Србије, осим БиХ, постале чланице НАТО-а (Слика 2).

На глобалном плану тече снажан повратак биполарних односа, именован као *нови биполаризам*, а препознатљив у најмање три „већ виђена“ облика:

- *трка у наоружавању*, чије размере не могу да се сагледају, поготово након најаве раскидања споразума о уништавању балистичких ракета средњег и малог домета,

- *протекционизам* у економским односима, који диктирају САД, поготово након снажног узлета Кине и делом Русије (гас), које су профитирале у условима глобализације и неолиберализма и

- повратак сукоба великих сила око *интересних сфера*, где се ситуација у Венецуели показује као могући врло опасан сценарио.

СР ЈУГОСЛАВИЈА 20 ГОДИНА ПОСЛЕ

НАТО Агресија на СР Југославију, формално (у оружаном смислу), завршена је 09/06/1999.године. Након тог датума настављен је процес даљег дробљења простора бивше СФР Југославије. СР Југославија је после 1999. године, практично, престала да постоји, иако се коначан распад догађао у етапама до 2006. године. Две државе (Црна Гора и Србија), те једна територија под патронатом УН (Косово и Метохија) различито су обележиле две годишњице.

Црна Гора је после 1999. године постепеним корацима кренула за бившим републикама СФРЈ. Након успутног битисања у преименованој држави (ДЗ СЦГ), од 2003. до 2006. године, те после спроведеног референдума, Црна Гора се раздружила од Србије. Практично, једина земља која је поред Србије имала статус државе, који је предала Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, 1918. године, поново је постала самостална и независна. Та чињеница утицаће на значајно удаљавање интереса између Србије и Црне Горе, до нивоа непријатељства, ма како политичке елите обе земље имале другачије мишљење. Признавањем независности Косова (2008) и уласком у НАТО, 2017. године, Црна Гора са Србијом има везе, *de facto*, само на нивоу традиције, чији се трагови сукцесивно преиспитују и формално затиру. Црна Гора је двадесетогодишњицу НАТО агресије дочекала ставом да се у тој ситуацији нашла због великосрпских интереса, којима се, напokon, отела¹⁹. Али, зато се НАТО заставе виоре у касарнама црногорске војске на 70. рођендан Алијансе. Глас не малог броја житеља Црне Горе, пре свега српске националности, није имао ко да пренесе, нити на један од наведена два датума.

¹⁹ Двадесета годишњица бомбардовања показала је колико су по питању карактера тог догађаја дубоке поделе у црногорском друштву. Власт је поручила да је то био рат који Црна Гора није желела, на који није могла да утиче и који је довео до непотребног разарања због политике Слободана Милошевића. Види: Краčković Radomir, „Dve strane istog bombardovanja”, *DW*, 27/03/2019, Интернет: <https://www.dw.com/sr/dve-strane-istog-bombardovanja/a-48072899>, 15/02/2019.

Привремени органи власти на Косову и Метохији (КиМ) користе све погодности протектората УН, нарочито одлазак снага безбедности СРЈ и исељавање значајног броја српског живља са територије КиМ, у настојању да остваре своју давнашњу идеју – независна држава. Први драстичан корак који чине након НАТО агресије јесте присилно додатно протеривање Срба и уништавање српске имовине, 2004. године. КФОР, као међународни гарант мира на КиМ, по изјавама њихових званичника, био је потпуно изненађен таквим потезом албанских сепаратиста²⁰. Тај нови погром Срба са КиМ није много узбунио међународну заједницу. Ово с разлога што су САД и водеће западне земље, отворено, стале на страну привремених органа власти на КиМ, водећи их ка независности. Та иницијатива запада, само делом, правно је онемогућена Резолуцијом 1244 СБ УН.

Међународна заједница се укључила у решавање проблема (статуса) Косова и Метохије покушавајући да прво успостави стандарде суживота Албанаца и Срба и других националности на тој територији. Отпочињу безуспешни преговори српске и албанске стране. Након више неуспелих преговора, изасланик генералног секретара УН, Марти Ахтисари, добија мандат да припреми и предложи за имплементацију један свеобухватан програм за Косово и Метохију. С друге стране, евидентно, западне земље „воде“ Косово ка независности. Тако, након „очекиване“ пропасти иницијативе Мартија Ахтисарија, привремени органи власти на Косову и Метохији, 2008. године, једнострано прокламују независност тзв. Републике Косово. Ту независност, под притиском САД и запада, признаје већина држава света. С друге стране, Русија и Кина, које заузимају све значајније позиције у глобалним односима, не признају независност тзв. Косова. Такође, бројне земље света прате такву одлуку Кине и Русије. Тако, и на примеру Косова, свет се све више укопава у блокове атлантиста и анти-атлантиста.

Независност Косова, иако једнострано прокламована, постаје све већа „брига“ Запада, а привремени органи власти на Косову су само пуки извршиоци. Тако, из године у годину, косовска независност се све више формализује, отварањем амбасада западних земаља, а ЕУ се значајније укључује у тај процес. Након успостављања мисије ЕУ – ЕУЛЕКС, 2008. године, Унија, де факто, преузима „бригу“ о Косову. Иако пет земаља чланица ЕУ (Шпанија, Словачка, Румунија, Грчка и Кипар) нису признале независност Косова, Унија настоји да Косово укључи у процес сопственог проширења. Тако, ЕУ је са Косовом склопила *Споразум о стабилизацији и придруживању*²¹, уз стални притисак на пет својих чла-

20 Rudolf Honzak, *A new KFOR: Changes for International Security in Kosovo*, US Army War College, Carlisle, Pennsylvania, 2006; Интернет: <http://ssi.armywarcollege.edu/pdffiles/ksil369.pdf>, 15/02/2019.

21 Споразум о стабилизацији и придруживању (ССП), који је ЕУ потписала с привременим органима власти на тзв. Косову, ступио је на снагу у априлу месецу 2016. године, након што га је ратификовала Парламентарна скупштина Уније.

ница да „преиспитају“ одлуку о непризнавању независности Косова²².

У настојању да проблем Косова реши под својим патронатом, ЕУ 2013. године враћа српску и албанску страну за преговарачки сто, када се потписује *Бриселски споразум*. Тај споразум, евидентно, води Косово ка независности, уз једину обавезу албанске стране да омогући формирање *Заједнице српских општина*. С друге стране, српска страна се обавезује да не омета парламентарне изборе на Косову, па чак да у њима и учествује. Тако, косовски Албанци су „легално” добили све органе власти, какве имају савремене државе, али нису извршили обавезу формирања Заједнице српских општина.

У намери да формализује завршетак свог мандата (избори у ЕУ су у мају 2019) неким конкретним потезима и на Косову, Комисија ЕУ, фебруара месеца 2018. године, објављује *Стратегију за Западни Балкан*²³. Та стратегија јесте виђење Уније о путу Западног Балкана ка Унији. Наводећи да су Црна Гора и Србија најдаље одмакле на том путу, Комисија је става да је могућ њихов пријем у ЕУ до 2025. године, али ако се испуне сви услови. Услов свих услова, кад је Србија у питању, јесте нормализација односа Београда и Приштине.

Да су бројни интереси и утицаји присутни у региону, показује след догађаја око Косова и Метохије. Привремени органи власти на Косову, свесрдно подржани од суседне Албаније, користећи и прилике у Македонији, све гласније најављују остваривање идеје о „великој Албанији“. У тим настојањима, привремени органи власти на Косову повлаче и наизглед једностране потезе, мимо западних ктитор. Драстичан пример потврде тог става јесте преименовање косовских безбедносних снага у војску Косова, крајем 2018. године. Тај чин косовских Албанаца изазвао је негодовање и водећих сила запада, пре свега САД и НАТО званичника, али само у смислу да је преурањен, а не да је противан постојећој Резолуцији 1244 СБ УН.

Косовске привремене власти су се „укопале“ у ставу да је независност Косова завршена ствар и само се чека притисак на Србију да ту независност призна и прихвати. На руку им иде подршка САД-а и настојање одлазеће администрације ЕУ да се то догоди још за време њиховог мандата. Стога, на Косову је 24. март обележен величањем САД-а (код монументалне бисте Била Клинтона у Приштини)²⁴, а 4. април је искоришћен да се учврсти НАТО подршка, појачају своје

22 Нови извештај Европског парламента (ЕП) за Косово Игор Шолтес каже да ће му током рада највећи изазов бити „непризнавање Косова од стране пет чланица Европске Уније“. Види: „Pet članica EU nisu priznale Kosovo, a to će mi biti najveći izazov”, *Blic*, 04/11/2017, Интернет: <https://www.blic.rs/vesti/politika/pet-clanica-eu-nisu-priznale-kosovo-a-to-ce-mi-biti-najveci-izazov/2s72hwe>, 14/04/2019.

23 European Commission, *A credible enlargement perspective for and enhanced EU engagement with the Western Balkans*, Communication from the commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and Committee of the Regions, Strasbourg, 06/02/2018, COM(2018) 65 final.

24 У Приштини, косовски званичници цвеће полагају на споменик војницима НАТО снага и прип-

аспирације и искаже отворена жеља да постану чланица Алијансе²⁵.

Србија (без КиМ), након 1999. године, пролази кроз неколико значајних унутрашњих превирања, како у СРЈ и ДЗ СЦГ, тако и самостално, с једне и, различитих трендова у успостављању спољнополитичке позиције, с друге стране.

Прво у низу тих превирања јесу друштвене промене након избора у Србији 2000. године. Енигму резултата тих избора решава тадашњи председник Слободан Милошевић, признавањем пораза. Нова политичка елита на власти, састављена од конгломерата странака, у првим годинама након преузимања власти, не успева да доведе до нормализације стања у Србији, што за последицу има убиство премијера Зорана Ђинђића и изручење Хашком трибуналу бившег председника Милошевића и скоро комплетног војно-политичког врха из периода до 1999. године.

И поред неких помака у економској консолидацији земље, те декларативне оријентације ка евроатланским интеграцијама, унутар политичких елита на власти долази до значајних размимоилажења, које се драстично појачавају након одвајања Црне Горе и једностраног прокламовања независности Косова од стране привремених органа власти у јужној српској покрајини. Вођење државе преузима Демократска странка и коалициони партнери. У спољнополитичкој оријентацији најављују се четири „стуба“: САД, Русија, Кина и ЕУ, а Србија (Народна скупштина) декларативно прокламује војну неутралност 2007. године²⁶. У остваривању оријентације на четири стуба спољне политике, Србија склапа стратешко партнерство са Кином (2009) и неким земљама чланицама ЕУ (Италија и Француска), проширује односе са Русијом и потписује *Споразум о стабилизацији и придру-*

адницима ОВК који су, по речима косовског председника „у заједничкој мировној борби присилили капитулацију Милошевићевог режима“. „Двадесет четврти март 1999. године био је полазна тачка за заустављање геноцида и враћање наде за слободу и независност“, сматра косовски председник Хашим Тачи. Види: „Bombardovanje SRJ 1999: Zastavljanje genocida ili NATO agresija“, *Kossev*, 24/03/2019, Интернет:<https://kossev.info/bombardovanje-srj-1999-zaustavljanje-genocida-ili-nato-agresija/>, 14/04/2019.

25 Председник привремених приштинских институција, Хашим Тачи, је поводом 70. годишњице од оснивања НАТО, поручио да се грађани Косова данас са најдубљим поштовањем и захвалношћу присећају незаменљиве улоге Алијансе у целом свету, чији члан жели да буде и Приштина. „НАТО и даље одражава највећу сигурност, сарадњу и солидарност за све“, навео је Тачи на свом Фејсбук профилу и додао да су грађани Косова „срећни што имају НАТО на Косову, али да је њихова жеља да Косово буде у НАТО“. Види: „Таџи: Kosovo želi da bude članica NATO“, *Blic*, 04/04/2019, Интернет: <https://www.blic.rs/vesti/politika/taci-kosovo-zeli-da-bude-clanica-nato/g0gqt2b>, 14/04/2019.

26 Због укупне улоге НАТО-а, од противправног бомбардовања Србије без одлуке СБ до Анекса 11 одбаченог Ахтисаријевог плана, у коме се одређује да је НАТО „конечан орган“ власти у „независном Косову“, Народна скупштина доноси одлуку о проглашавању војне неутралности Републике Србије у односу на постојеће војне савезе до евентуалног расписивања референдума на којем би се донела коначна одлука по том питању. Резолуција Народне скупштине о заштити суверенитета, територијалног интегритета и уставног поретка Републике Србије (2007). Интернет: <http://www.mfa.gov.rs/sr/index.php/component/content/article/65-zastita-suvereniteta?lang=lat>, 13/04/2019.

живању ЕУ, а јачају и везе са делом несврстаних држава. Од евроатланских, Србија остаје на линији европских интеграција, док у односима са САД нема значајнијих помака. Кључни проблем Србије – Косово и Метохија није у фокусу владајућих елита у овом периоду. Слоган „и Косово и ЕУ“ више је популистички него рационално одмерен и спољнополитички подржан став владајућих елита у Србији до 2012. године. Индикативно је да и поред чињенице да је Народна скупштина прокламовала војну неутралност још 2007. године, та неутралност се не помиње у кључним стратешким документима донетим 2009. године, као што су *Стратегија националне безбедности* и *Стратегија одбране Републике Србије*²⁷. За разумевање укупности процеса око Косова и Метохије, у периоду до 2012. године, остаће забележена два поступања владајућих елита у Србији: 1) неуспех пред Међународним судом правде у Хагу, постављањем питања: да ли је једнострано проглашење независности од стране привремених органа власти на Косову противно међународном праву и 2) волшебно измештање решавања питања Косова из УН-а у надлежност ЕУ и отпочињање мисије ЕУЛЕКС-а на Косову (2008).

Од 2012. године, на неколико ванредних и редовних парламентарних и председничких избора у Србији, значајну предност добија Српска напредна странка, која с коалиционим партнерима води државу већ седам година. Принципијелно посматрано, три су главна правца владајућих елита у овом периоду – политички, социјално-економски и безбедносни.

У условима стабилне скупштинске већине, главни политички потези власти у Србији од 2012. године усмерени су на спољнополитичке активности. У кључне резултате спољнополитичких активности могу се убројати: 1) склапање стратешког партнерства с Русијом 2013. године, 2) потписивање Бриселског споразума 2013. године, као оквира за нормализацију односа Београда и Приштине, под патронатом ЕУ, 3) отпочињање преговора о приступању Србије Европској унији, 2014. године, 4) председавање ОЕБС-ом, 2015. године и 5) јачање веза са земљама тзв. трећег света, у шта се убраја и захтев за повлачење аката којима су те земље признале независност Косова. Кључни проблем спољнополитичких активности Србије, по аршинима Запада, јесте евидентно приближавање Србије и Русије. Кључни напори на унутрашњополитичком плану били су и остали – одржавање политичке стабилности, као предуслова за привлачење страних инвестиција и јачања економије, као и стварање унутрашњег максималног консензуса у процесу решавања статуса Косова и Метохије. Дакле, кључни спољнополитички проблем Србије и актуелне власти јесте решавање статуса Косова и Метохије.

Друштвени процеси који оду далеко, не враћају се на почетак, то је законитост развоја људске заједнице. Процес осамостаљења Косова, снажно подржан од стране САД и блока земаља тзв. атлантиста, далеко је одмакао и две деценије

27 *Службени гласник Републике Србије*, бр. 88/09.

није у надлежности Србије. У таквој ситуацији, Србија покушава да оствари своје интересе „играјући на две карте“: 1) ослонац на Русију, Кину и друге земље које нису признале независност Косова, 2) поштовање Резолуције 1244 СБ УН, као и Бриселског споразума. Велики проблем у тим настојањима Србије чини различито тумачење Резолуције 1244 СБ УН од стране великих сила, с једне и, драстично непоштовање Бриселског споразума од стране привремених власти на Косову, с друге стране.

Највиднији резултати власти у Србији после 2012. године јесу у домену фискалне консолидације и јачања економије. Стране инвестиције сваке године мере се милијардама долара (евра) и највеће су у региону. Спољни дуг Републике Србије је са око 78% БДП спао на око 50%. При томе, незапосленост је са око 26% опала на нешто изнад 11%. Динар је стабилизовао свој однос према признатим светским валутама, а инфлација је остала у домену позитивног тренда. Свеукупно, посматрани позитивни економски трендови у Србији дали су простора да се резерве буџета усмеравају на посебне захтеве друштва, нарочито у домену здравства, културе, бриге о породици и борбе против „беле куге“ и друге. Иако ЕУ остаје најзначајнији спољнотрговински партнер Србије, све више јачају инвестициони програми и пројекти Кине, Русије, Турске. Управо на ту чињеницу усмерени су напори неких западних сила, у смислу њиховог обуздавања. Типичан пример за обуздавање економских пројеката Русије јесте спречавање „јужног тока“ и несигурност најављеног „Турског тока“, кад је у питању гасовод који треба делом да пролази и кроз Србију. С друге стране, иницијативе америчке дипломатије усмерене су и на смањење кинеског економског утицаја у региону, познатог под називом „Кина + 16“, што може имати негативне последице на већ започете пројекте у Србији и државама региона²⁸.

Да је безбедност предуслов опстанка и развоја сваког друштва, нарочито се показује на региону коме припада Србија. Ратови последње деценије прошлог века који су вођени на простору СФРЈ и СРЈ јесу генератор будућих безбедносних прилика у региону и у Србији. Враћање поверења између држава, као један од захтева међународне заједнице и услова за пријем у ЕУ коме теже све земље региона, само је делимично, или занемарљиво. Једино што јесте чињеница то је да су ратови заустављени. Међутим, антагонизми свих врста, и даље су факт стања односа и процеса у региону. Теорија завере има своја два угла посматрања: 1) Србија као највећа држава региона Западни Балкан је у сукобу са свим осталим земљама региона (поглед споља) и 2) све земље региона Западни Балкан удружиле су се у сукобу против Србије (поглед изнутра). Уобичајено, истина није никада само на једном полу, иако не мора да буде ни на средини амплитуде између

28 Мисли се на захтев државног секретара САД упућен Влади Мађарске почетком ове године, у време одржавања безбедносног форума у Минхену.

крајњих (наведених) углова посматрања.

Чињеница је да је распадом СФРЈ српски народ распоућен с различитом позицијом у државама у којима је остао. Та чињеница ствара посебне безбедносне проблеме српског народа у Хрватској, БиХ, Црној Гори и на територији Косова и Метохије, пред којима званична власт у Србији не може да „затвара очи“.

Кључни безбедносни проблем у региону, ипак, јесте поновно актуелизовање идеје о „великој Албанији“, док због тренутне позиције Косова, али и дела Северне Македоније, званична власт у Албанији види то као своју шансу. Србија указује на опасност те идеје, која је појачана преименовањем косовских снага безбедности у тзв. војску Косова, децембра месеца 2018. године. При томе, Србија води рачуна о сопственој безбедности, али уз стално упозоравање стране јавности да ће заштити Србе на Косову и Метохији, уколико на било који начин буду угрожени њихови животи и имовина.

Разним проблемима бременити региони погодни су тло за јачање свих безбедносних изазова, ризика и претњи. Отуда, регион коме припада Србија карактерише висока стопа организованог криминала, трговина оружјем, људима и наркотицима, опасност од тероризма, посебно због чињенице о учешћу већег броја становника неких држава региона у рату у Сирији, као и сви други савремени изазови, ризици и претње. Та чињеница региону и даље задржава назив – *буре барута*. Међусобни и унутрашњи конфликти јесу константа која Балкану задржава одредницу „буре барута“, тврди Силвија Штајнингер, истраживач *Института за истраживање међународних конфликата* из Хајделберга (Немачка). При томе, Штајнингер наводи да је тај институт идентификовао 18 различитих врста конфликата на Западном Балкану, од којих већина није милитантна. Тако, потенцијал конфликта јесте велики, због подела, сецесионизма, сукоба опозиције и влада и провокација на етничкој основи. Штајнингер се фокусира на три групе тренутних сукоба: 1) остаци балканских ратова, 2) класични конфликти између опозиције и владе и 3) милитантне (десничарске) снаге у неким државама.²⁹

По питању безбедности и одбране Србија има неколико стратешких оријентација: 1) кооперативна безбедност, 2) војна неутралност и 3) превенција.

Кооперативна безбедност. Република Србија, као самостална и независна држава, јесте чланица колективног система безбедности (ОУН) и регионалног система (ОЕБС). Сматрајући да је безбедност основни предуслов опстанка и развоја држава и друштава, Србија је чврсто опредељена за примену принципа кооперативне безбедности, на мултилатералном и билатералном плану. Поред општег декларативног и суштинског залагања за мир и безбедност, те поштовања међунаро-

29 Види: “Balkan, većito 'bure baruta': Dojče vele: Čak 18 otrovnih konflikata preti da zapali region”, *Blic*, 07/03/2017, Интернет: <https://www.blic.rs/vesti/politika/balkan-vecito-bure-baruta-dojce-vele-cak-18-otrovnih-konflikata-preti-da-zapali/rnxlkg7>, 16/02/2019.

дних аката у домену безбедности и одбране, Република Србија даје и конкретан допринос у кооперативној безбедности. Тај кооперативни допринос у домену безбедности посебно се огледа у следећим активностима: учешће Војске Србије и других снага одбране у мултинационалним операцијама под мандатом УН и ЕУ; прекогранична мултилатерална и билатерална безбедносна сарадња, како служби безбедности, тако и снага полиције и других снага безбедности; укљученост у бројне регионалне иницијативе које имају и безбедносни карактер и друго.

Војна неутралност није новина у међународним односима, односно то је историјски механизам који се и данас примењује од стране појединих држава. Општа и војна неутралност су мењали свој карактер до данашњих дана. У савременим условима кључне одредбе за дефинисање појма војна неутралност јесу: (1) војна неутралност у савременим међународним односима јесте трансформација сталне неутралности настала у историјском контексту превредновања односа према рату у поимање нове парадигме изазова, ризика и претњи безбедности, (2) војна неутралност је званично прокламована и практичним поступањем државе потврђена одлука о неприпадању ниједном војном савезу, првенствено у сфери одбране, (3) војна неутралност је непосредан израз мирољубиве политике државе и њеног суздржавања од учешћа у рату између других држава, изузев у рату који тој држави буде наметнут, (4) војна неутралност има упориште у Повељи УН (члан 51), односно на признатом праву сваке државе на самоодбрану, као и Завршном документу из Хелсинкија (1975), где се та неутралност експлицитно утврђује (признаје) и (5) војна неутралност може бити предмет међународног признавања или наметања статуса некој држави, или „прећутно” признат статус, без формално утврђених докумената.³⁰

Војна неутралност Републике Србије, експлицитно, не налази се у Уставу Републике Србије, нити у једном нормативном или стратегијско-доктринарном документу. Одредбу о војној неутралности Србије, у званичним документима наше земље, први пут срећемо у тачки 6, наведене *Резолуцији Народне скупштине о заштити суверенитета, територијалног интегритета и уставног поретка Републике Србије*³¹.

Војна неутралност Србије прокламована је 2007. године у изузетно сложеној и тешкој ситуацији у којој се наша земља нашла после свих догађања од 1991. године, а посебно након НАТО агресије 1999. године. Укљештена између НАТО

30 Божидар Форца, „Војна неутралност Републике Србије између декларативног одређења и поступања у пракси“, у зборнику: *Утицај војне неутралности Републике Србије безбедности и стабилности у Европи*, (уредник: Срђан Т. Корач), ИМПП Београд и Hanns Seidel Stiftung- Канцеларија у Београду, Београд, 2016.

31 *Резолуција Народне скупштине о заштити суверенитета, територијалног интегритета и уставног поретка Републике Србије*, Интернет: <http://www.srbija.gov.rs/kosovo-metohija/index.php?id=80729>, 02/03/2017.

и (тада) немоћне Русије, оптерећена успостављеним протекторатом УН на Косову и Метохији, пропалим Ахтисаријевим планом за Косово и Метохију и најављеним једностарним проглашењем независности Косова (догодило се 2008), Србија је „повукла изнуђен потез“ – прокламовала војну неутралност.

Чињеница да војна неутралност није експлицитно уграђена нити у један правни или стратешки документ Србије, али и други разлози, утицали су на опредељење „за“ и посебно „против“ те неутралности, како у окружењу, тако и у самој Србији. Противници војне неутралности Србије, као аргументе својих ставова истичу бројне облике сарадње и партнерства са НАТО³², статус посматрача у ОДКБ³³, учешће у мултинационалним операцијама УН и ЕУ, приближавање ЗБОП ЕУ, као и најављено учешће Војске Србије у борбеној групи ЕУ³⁴.

С обзиром на наведену чињеницу да се војна неутралност не помиње нити у једном нормативном акту Републике Србије, у нацртима стратешких докумената из 2018. (Стратегија националне безбедности и Стратегија одбране), та неутралност је детерминисана као одбрамбени интерес Републике Србије и експлицитно се утврђује и разрађује³⁵.

Превенција је начело функционисања система националне безбедности, а огледа се у правовременом откривању изазова, ризика и претњи безбедности, с једне и, припремљености система националне безбедности да им се супростави, с друге стране. За превентивно деловања изузетно су значајни ефикасан безбедносно-обавештајни систем и опремљеност и оспособљеност свих подсистема система националне безбедности. Стога, превенција се другим именом назива - одвраћање од угрожавања безбедности.

За успешну превенцију, с обзиром на опредељење за војну неутралност, посебно значајно јесте изградња и одржавање оперативне способности Војске Србије. У изградњи и развоју оперативне способности Војска Србије користи западни модел, који примењују све земље окружења, односно програма Партнерство за мир. Тако, оперативна способност Војске исказује се следећим елементима: способност правовремене расположивости снага; способност командовања; способност делотворне и ефикасне употребе снаге; способност мобилности и размештаја

32 Србија је чланица НАТО програма Партнерство за мир од 2006. године.

33 Србија је посматрач у Парламентарној скупштини ОДКБ од 2013. године.

34 Дана 08/11/2016. године, начелник Генералштаба Војске Србије (генерал Љубиша Диковић) и представник Војног комитета ЕУ (грчки генерал Евангелис Апостолакис) у Бриселу су потписали споразум о учешћу припадника Војске Србије у БГ ЕУ – „HELBROK“. Договорено је да из састава Војске Србије учешће у БГ узму: вод војне полиције, тим за цивилно-војну сарадњу и пет штабних официра у штабу БГ. Види: „Vojska Srbije se ukljucuje u borbenu grupu Evropske unije 'Helbrok'“, *Blic*, 08/11/2016, Интернет: <https://www.blic.rs/vesti/drustvo/vojska-srbije-se-ukljucuje-u-borbenu-grupu-evropske-unije-helbrok/h00psfl>, 13/02/2019.

35 Види: *Нацрт стратегије одбране Републике Србије*, Интернет: www.mod.gov.rs.

у зони операције; способност искоришћења информативног простора; способност одрживости и способност обезбеђења снага³⁶. На изградњу и одржавање наведених елемената оперативне способности Војске утичу бројни чиниоци, а кључни су: стратегија и доктрина; организација; персонал; образовање; обука; наоружање и војна према; инфраструктура и интероперабилност.

Србија је 24. март дочекала као сећање на један од најтрагичнијих дана у њеној историји. Дужан помен жртвама НАТО агресије праћен је ишчекивањем и питањима – зашто, докле, куда, како, с ким? Питања ће остати без одговора, јер речи су речи, а збиља је збиља. Све наше *побед*е у историји праћене су великим губицима и прослављане у сузама. Да ли ћемо знати обележавати *п*ораз?

У трагању за одговором на питање – како обележити пораз, вратимо се на почетак овог рада, на понашање силе која је извршила агресију на нашу земљу 1999.године, на САД. Највише изучавани рат у делима Американаца јесте рат у Вијетнаму. Зашто? Зато што су тај рат изгубили!

ЗАКЉУЧАК

Сила Бога не моли, а Бог силу не воли. То је народна изрека, а ако је народна, не треба је доказивати. Али, ко данас још слуша народ? Народ је постао пука именица, која се константно злоупотребљава као супституција заклањања у име нечега. Да је питан амерички и српски народ, заратили не би никада.

На прослави 70 година НАТО није славио амерички народ, већ у гламурозним одајама Беле куће шампањац испијаше господари света и њихове слуге. Господари света су задовољно трљали усијане браде, док су им се слуге клањале и захваљивале на гостопримству и пруженој могућности да им скуте љубе.

Господари света су, колико само дан након обележавања седамдесетог рођендана, кренули у нове ратне походе, за сада само демонстрацијом силе око својих кључних противника. Стратегија моћи и надмоћности, усмерена ка хегемонији на планети Земљи поново се имплементира на терену.

Имплементација стратегије је најсложенија и најтежа фаза стратегијског менаџмента. Знају то добро господари света. Стога, заплашене слуге ће у прве борбене редове, а главну ловину халапљивог плена, ако је буде, делиће господари, бацајући коске оданим слугама, који претекну.

Србија, 20 година након НАТО агресије на СР Југославију, није ондашња. Доста је поука извучено из пораза, само је питање да ли и довољно. Оријентација на војну неутралност јесте био изнуђен потез власти Србије 2007. Међутим, та оријентација јесте и разуман пут Србије 21. века. Ма колико био моћан силник који

³⁶ *Доктрина Војске Србије*, Медија центар „Одбрана“, Београд, 2010.

нас нападе пре 20 година, зарад онога што је учинио, а посебно како је то урадио, нема те власти у Србији која то сме икада да заборави и приђе му под скуте.

Разлика између годишњица које су предмет овог рада јесте у томе што једни угасише свећице на слављеничкој торти, док други упалише свеће за покој душе. То је толика дистинкција, да је сваки коментар, а камоли закључак - сувишан.

ЛИТЕРАТУРА

Глишић Мирослав, „Нови стратешки концепт НАТО – активно ангажовање и модерна одбрана“, *Војно дело*, јесен/2011, Београд, стр. 67-84.

Доктрина Војске Србије, Медија центар „Одбрана“, Београд, 2010.

Нај Џозеф С., *Како разумети међународне сукобе*, Стубови културе, Београд, 2006.

Пророковић Душан, *Ера мултипларности*, Службени гласник, Београд, 2018.

Службени гласник Републике Србије, бр. 88/09, Београд, 2009.

Симић Драган, *Међународна политика*, Научна књига, Београд, 2000.

Форца Божидар, *Војни фактор међународних односа и његов утицај на развој Војске Југославије (СЦГ)*, докторска дисертација, Војна академија, Београд, 2003.

Форца Божидар, „Војна неутралност Републике Србије између декларативног опредељења и поступања у пракси“, у зборнику: *Утицај војне неутралности Републике Србије безбедности и стабилности у Европи*, (уредник: Срђан Т. Корач), ИМПП Београд и Hanns Seidel Stiftung - Канцеларија у Београду, Београд, 2016.

European Commission, (2018), *A credible enlargement perspective for and enhanced EU engagement with the Western Balkans*, Communication from the commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and Committee of the Regions, Strasbourg, COM (2018) 65 final.

Forca Božidar, „Neorealism and constructivism as the contemporary strategic security trends“, *Proceedings from international scientific conference “Impact of changes in operational environment” - “POKO 2017”*, (02-03/11), Media center Defence, Belgrade.

Strategic Concept for the Defence and Security of the Members of the North Atlantic Treaty Organization – Active Engagement, Modern Defence, NATO Public Diplomacy Division, Brussels, 2010.

Извори са интернета

Форца Божидар, „Приказ најновије стратегије националне безбедности САД“, *Одбрана и безбедност*, Онлајн магазин, 25/12/2017, Интернет: <https://magazin.istrzivackicentarob.com/2017/12/25/prikaz-najnovije-strategije-nacionalne>

bezbednosti-sjedin%D1%98enih-americkih-drzava-prof-dr-bozidar-forca/, 15/02/2019.

Форца Божидар, „Декларација са НАТО самита: Брисел 11-12/07/2018, 'Трампов рецепт'“, *Одбрана и безбедност*, Онлајн магазин, 15/08/2018, Београд. Интернет: <https://magazin.istrzivackicentarob.com/2018/08/15/deklaracija-sa-nato-samita-brisel-11-12-07-2018-trampov-recept/>, 15/02/2019.

Резолуција Народне скупштине о заштити суверенитета, територијалног интегритета и уставног поретка Републике Србије, Интернет: <http://www.srbija.gov.rs/kosovo-metohija/index.php?id=80729>, 02/03/2017.

„AP: Pompeo u C. Evropi, glavna tema uticaj Kine i Rusije“, *B92*, 10/02/2019, Интернет: https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2019&mm=02&dd=10&nav_category=78&nav_id=1504006, 15/02/2019.

„Balkan, većito 'bure baruta': Dojče vele: Čak 18 otrovnih konflikata preti da zapali region“, *Blic*, 07/03/2017, Интернет: <https://www.blic.rs/vesti/politika/balkan-vecito-bure-baruta-dojce-vele-cak-18-otrovnih-konflikata-preti-da-zapali/rnxlkg7>, 16/02/2019.

„Bombardovanje SRJ 1999: Zaustavljanje genocida ili NATO agresija“, *Kossev*, 24/03/2019, Интернет: <https://kossev.info/bombardovanje-srj-1999-zaustavljanje-genocida-ili-nato-agresija/>, 14/04/2019.

„Iza kulisa samita G20: Kako su nam dva dana u Argentini odala trenutne odnose najmoćnijih ljudi na svetu“, *Blic*, 02/12/2018, Интернет: <https://www.blic.rs/vesti/svet/iza-kulisa-samita-g20-kako-su-nam-dva-dana-u-argentini-odala-trenutne-odnose/q5wd517>, 15/02/2019.

Краčković Radomir, „Dve strane istog bombardovanja“, *DW*, 27/03/2019, Интернет: <https://www.dw.com/sr/dve-strane-istog-bombardovanja/a-48072899>, 15/02/2019.

Наупт стратегије одбране Републике Србије, Интернет: www.mod.gov.rs.

„Pet članica EU nisu priznale Kosovo, a to će mi biti najveći izazov“, *Blic*, 04/11/2017, Интернет: <https://www.blic.rs/vesti/politika/pet-clanica-eu-nisu-priznale-kosovo-a-to-ce-mi-biti-najveci-izazov/2s72hwe>, 14/04/2019.

„Putin optužio Gorbačova za jednostrano raketno razoružanje 1987“, *Russia beyond*, 18/12/2018, Интернет: <https://hr.rbth.com/povijest/83437-putin-optuzio-gorbacova-za-jednostrano-razoruzanje>, 15/02/2019.

„SAD uvele carine na kinesku robu u vrednosti od 200 milijardi dolara“, *BBC News* (na srpskom), 18/09/2018, Интернет: <https://www.bbc.com/serbian/lat/svet-45558144>, 15/02/2019.

„Таћи: Kosovo želi da bude članica NATO“, *Blic*, 04/04/2019, Интернет: <https://www.blic.rs/vesti/politika/taci-kosovo-zeli-da-bude-clanica-nato/g0gqt2b>, 14/04/2019.

„Vojska Srbije se uključuje u borbenu grupu Evropske unije 'Helbrok'“, *Blic*, 08/11/2016, Интернет: <https://www.blic.rs/vesti/drustvo/vojska-srbije-se-ukljucuje-u-borbenu-grupu-evropske-unije-helbrok/h00psfl>, 13/02/2019.

Dugin Aleksandar, *The American Empire Should Be Destroyed*, Интернет: <https://www.amazon.com/American-Empire-Should-Destroyed-Immanentized/dp/1891469436>, 15/2/2019.

Honzak Rudolf, *New KFOR: Changes for International Security in Kosovo*, US Army War College, Carlisle, Pennsylvania, Интернет: <http://ssi.armywarcollege.edu/pdffiles/ksil369.pdf>, 15/02/2019.

Hope Katie "Davos 2017: Trump, China and Brexit set to dominate", BBC News, 16/01/2017, Интернет: <https://www.bbc.com/news/business-38585505>, 15/02/2019.

*Božidar Forca*³⁷

TWO OPPOSING ANNIVERSARIES

Abstract

This year, everybody in their own way, marked two "round" anniversaries: 70 years since the formation of NATO and 20 years since the Alliance aggression on the FRY. Two anniversaries, according to the calendar, occur at almost the same time, in a time interval of less than two weeks. In the present paper, we tend to intersubjectively analyze conditions and perspectives of the strongest political and military alliance related to wider geopolitical aspect of the Federal Republic of Yugoslavia. Using comparative, as well as methods of content analysis, deduction, induction, generalization and analogy, we tried to prove that the time proximity of anniversaries, in fact, is their very remote geostrategic reality.

Key words: NATO, region, bipolarism, multiplicity, strategy.

37 Prof. Dr. Božidar Forca, Faculty of Business Studies and Law, University "UNION - Nikola Tesla", Belgrade

Прегледни рад

Јелена Лопичић Јанчић

Факултет за дипломатију и безбедност, Београд

НАТО АГРЕСИЈА НА САВЕЗНУ РЕПУБЛИКУ ЈУГОСЛАВИЈУ ДВАДЕСЕТ ГОДИНА КАСНИЈЕ - МЕЂУНАРОДНОЈАВНО ПРАВНИ АСПЕКТИ

Сажетак

Агресија коју је извршило деветнаест држава НАТО-а на Савезну Републику Југославију 24. марта 1999. године без сагласности Савета безбедности Уједињених нација представља најгрубље кршење Повеље Уједињених нација и постојећег међународног јавног права. У овом раду биће представљен чин НАТО агресије на Савезну Републику Југославију 1999. године са становишта појединих међународнојавних норми. Наиме, сама агресија на Савезну Републику Југославију 1999. године је толико тежак и комплексан међународни злочин који у оваквом једном чланку не може бити у потпуности обрађен. За то су потребне читаве књиге и студије.

Кључне речи: НАТО, агресија, бомбардовање, Савезна Република Југославија, ратни злочини, цивили

1. УВОД

У овом раду биће обрађена тема агресије деветнаест држава НАТО-а на Савезну Републику Југославију 1999. године са аспекта међународног јавног права, као и какво је стање после двадесет година од наведене агресије. Наведена проблематика агресије НАТО-а на Савезну Републику Југославију у погледу међународног јавног права може се обрадити са најмање десетак аспеката, али пошто је у питању рад са ограниченим простором акценат се ставља на међународни аспект агресије, на ратне злочине извршене над цивилним становништвом, као и на њихове последице после двадесет година од агресије.

Појам агресије дат је Резолуцијом Генералне скупштине Уједињених нација бр. 3314 (1974.), где је у члану 1. предвиђена Општа дефиниција, а у члану 2. прецизирано отпочињавање агресије и у члану 3. акт агресије, као и у Римском статуту из 1998. године у члановима 121. и 123.¹

Оружани напади НАТО-а на Савезну Републику Југославију, који су започети 24. марта 1999. и трајали све до 10. јуна 1999. године, представљају еклатантан пример агресије која је међународно правно регулисана наведеном Резолуцијом Генералне скупштине Уједињених нација бр. 3314 (1974) из 1974. године.

Деветнаест држава НАТО-а предвођени САД-ом искористили су тадашњу политичку, војну и економску слабост Русије, као и руског државног руководства на челу са Борисом Јељцином које је било евидентно проамеричко, па су извршили агресију на Савезну Републику Југославију 24. марта 1999. године унапред знајући да се Русија неће супроставити тој агресији. Колико је тадашња Русија била не само политички, економски и војно слаба него и наклоњена САД и осталим државама НАТО-а говори и чињеница што се претходно сагласила у Савету безбедности Уједињених нација да се Савезној Републици Југославији уведу санкције, иако за то нису постојали никакви оправдани услови.²

Агресија деветнаест држава НАТО-а извршена је са 1150 авиона, великим бројем ракета са авиона, бродова и копна који су немилосрдно бомбардовали градове, насељена места, болнице, домове здравља, амбулантна возила хитне помоћи, јавне зграде, стамбене зграде, школе, факултете, дечије вртиће и обданишта, фаб-

1 Миодраг Сукијасовић, *Појам агресије у међународном праву*, Институт за међународну политику и привреду Београд, 1967; Перезић Ђ. Гавро, *Међународно ратно право*, (друго допуњено издање), Војноиздавачки и новински центар, Београд, 1986, стр. 51-66; Борис Кривокапић, *Агресија НАТО-а на Југославију - сила изнад права*, Чигоја штампа, Београд, 1999, стр. 58-88; Јелена Ђ. Лопичић Јанчић, „Међународно правни аспект агресије“, *Правни живот књига 574*, број 12, Београд, 2014, стр. 263; Михајло Вучић, „Агресија као међународни злочин“, *Међународни проблеми број 1*, Београд, 2017, стр.78-102; Борис Кривокапић, *Мир и рат у међународним односима и праву*, Институт за упоредно право, Пословни и правни факултет, Београд 2017, стр. 63-70; Ноам Чомски, *Југославија мир, рат и распад*, (приредио Давор Џалто), Самиздат, Београд, 2018; Ремзи Кларк, „Погажени темељни међународни принципи“, у зборнику: *Међународни симпозијум НАТО агресија на СР Југославију 99*, Удружење за правну теорију и праксу, Нови Сад, 2000, стр. 21; Џонстон Дајана, *Сулуди крсташки-Југославија, НАТО и обмане Запада*, IGAM, Београд, 2005.

2 Борис Кривокапић, „Нешто другачији поглед на међународне кривичне судове“, *Хашки трибунал између права и политике*, Београд, 2013, стр. 27-37; *Бела књига о Хашком трибуналу*, (приредио: Првослав Ралић), Сова, Београд, 2001; Милан Шкулић, „Један поглед на Хашки трибунал и његово место у историји“, *Хашки трибунал између права и политике*, (приредио Јован Тирић), Београд, стр.68-91; Јелена Гускова, *Историја југословенске кризе (1990-2000)*, I-II. IGAM, Београд, 2003; Јелена Гускова, „Поводом књиге мемоара Черномирдина“, *Токови историје свеска*, бр.1-2, Београд, 2004, стр.117-122; Евгеније Примаков, *Године у високој политици*, IGAM, Београд, 2002; Живадин Јовановић, *1244 Кључ мира у Европи*, Београдски форум за свет равноправних, Српска књижевна задруга, Београд, 2018.

рике, електричне централе, далеководе, трафо станице, рафинерије нафте, водоводе, далеководе, топлане, мостове, железничке пруге, културне објекте и споменике, цркве и манастире, пијаце, радио телевизијске станице, релеје, репетиторе, поште, страна дипломатско конзуларна представништва, избегличке кампове и центре, затворе, гробља, сељаке на пољима, пољопривредне објекте, избегличке колоне, возове са путницима, аутобусе са путницима и читав низ других инфраструктурних објеката.³ Авиони НАТО-а су обавили преко 25.000 борбених летова и бацили преко 25.000 тона најјачег експлозива, као и бомбе које садрже радиоактивни уранијум. Бомбардовање Савезне Републике Југославије је непрестално трајало 78 дана.⁴

2. ПОСЛЕДИЦЕ АГРЕСИЈЕ НАТО-А НА САВЕЗНУ РЕПУБЛИКУ ЈУГОСЛАВИЈУ

Деветнаест држава НАТО-а које су учествовале у бомбардовању покушавале су да ту агресију на Савезну Републику Југославију 1999. године, а за коју нису имале сагласност Савета безбедности Уједињених нација, оправдају да је то била „хуманитарна интервенција“ којом су „спасавали“ албанску мањину на Косову и Метохији. „Хуманитарна интервенција“ је противна Повељи Уједињених нација, и представља мешање страних држава у унутрашње послове других држава због наводних хуманитарних разлога. Међународни суд правде је 1986. године потврдио ово кршење у пресуди између Никарагве и САД-а у поводу америчке интервенције у Никарагви.⁵ Наведена теза НАТО-а није наишла на било какву међународноправну подршку у науци међународног јавног права, као ни у међународним односима.⁶

Колико је та тзв. „хуманитарна интервенција“ постојала наводимо изјаву америчког генерала Мајкла Шорта (Michael C. Short) који је био главнокомандујући НАТО генерал у ваздухопловном бомбардовању Савезне Републике Југославије 1999. го-

3 Ђорђе Лопичић, „Ратни злочини против цивилног становништва Савезне Републике Југославије“, у зборнику: *Међународни симпозијум НАТО агресија на СР Југославију 99*, Удружење за правну теорију и праксу, Нови Сад, 2000, стр.138-143.

4 Слободан Петковић, „Употреба забрањених убојних средстава од стране НАТО снага на целом ратишту СРЈ“, *Агресија НАТО - Сумрак запада - Да се не заборави*, (уредник: Драгомир Вучићевић), Београдски форум за свет равноправних, Миленијум груп, Београд, 2010, стр. 427-432.

5 Борис Кривокапић, *Енциклопедијски речник међународног права и међународних односа*, Службени гласник, Београд, 2010, стр. 338-342.

6 Миодраг Митић, „Агресија као хуманитарна интервенција“, у зборнику: *Међународни симпозијум НАТО агресија на СР Југославију 99*, Удружење за правну теорију и праксу, Нови Сад, 2000, стр. 227-233; Доменико Гало, „Мит о хуманитарном праву и конфликту на Косову“, у зборнику: *Међународни симпозијум НАТО агресија на СР Југославију 99*, Удружење за правну теорију и праксу, Нови Сад, 2000, стр. 147-157.

дине: „Не може се добити рат ако не уништимо могућност нормалног живота за већину становништва. Морамо им одузети воду, храну па чак и здрав ваздух.“⁷

Последице наведене агресије НАТО-а на Савезну Републику Југославију која је извршена у периоду од 24. марта до 10. јуна 1999. године су следеће: погинуло је преко 3500 цивила међу којима је 88 деце а рањено је преко 15 000 цивила, с тим да коначан број погинулих није коначно утврђен⁸ јер је велики број рањених цивила касније умирао због недостатка лекова и могућности да им се укаже неопходна и благовремена лекарска помоћ. Колики је број жртава настао од последица употребе оружја са осиромашеним уранијумом такође није утврђен, јер се тај број свакодневно повећава. Страдао је и већи број цивилног становништва на пољима од заосталих касетних и других бомби. Велики број рањених лица су услед нанетих тешких повреда остали доживотни инвалиди. Затим, услед сталних даноноћних бомбардовања, велики број цивилних лица која нису била рањена или телесно повређена су услед тога претрпели лакше или тешке психичке поремећаје који су их, у највећем броју, учинили доживотним инвалидима. Наведеним психичким поремећајима су нарочито била изложена деца, школска и студентска омладина, малолетници, чији ће се евидентни психички поремећаји осећати читавог живота.

Материјална штета настала услед агресије НАТО-а на Савезну Републику Југославију која је нанета привредним објектима као и приватној имовини грађана утврђује се као директна ратна штета. Затим, постоји и индиректна ратна штета која се утврђује на основу изгубљеног дохотка који је изазван престанком или смањењем обима производње. Исто тако, индиректна ратна штета се утврђује на неостварени доходак за период од пет година после престанка ратног стања. Пошто у наведеном временском периоду није било никакве накнаде ратне штете овај рок се треба продужити.⁹ Прве прелиминарне процене ратне штете биле су да она износи преко 100 милијарди америчких долара.¹⁰ Касније, реалне процене ратне штете износиле 174 милијарди и 888 милиона америчких долара.¹¹

7 Милен Чуљић, *Да се не заборави: агресија НАТО 1999*, Београд, 2016, стр. 22.

8 Маргит Савовић, „Деца жртве агресије на СР Југославију“, у зборнику: *Међународни симпозијум НАТО агресија на СР Југославију 99*, Удружење за правну теорију и праксу, Нови Сад, 2000, стр. 321-324; Илија Симић, „Деца-жртве НАТО агресије на Југославију“, у зборнику: *Међународни симпозијум НАТО агресија на СР Југославију 99*, Удружење за правну теорију и праксу, Нови Сад, 2000, стр. 325-329.

9 Оскар Ковач, „Отворена питања поводом ратне штете“, *Агресија НАТО на Југославију*, Београдски форум за свет равноправних, Београд, 2006, стр. 92-99. ; Драгољуб Јанковић, „Ратна штета и обештећење“, у зборнику: *Међународни симпозијум НАТО агресија на СР Југославију 99*, Удружење за правну теорију и праксу, Нови Сад, 2000, стр. 457-460.

10 *Процена Савезног министарства за иностране послове из 1999. године.*

11 Оскар Ковач, „Економске последице НАТО агресије на Југославију“, *Агресија НАТО - Сумрак запада - Да се не заборави*, (уредник: Драгомир Вучићевић), Београдски форум за свет равноправних, Београд, 2010, стр. 311-312.

Иако је од агресије НАТО-а на Савезну Републику Југославију прошло двадесет година, ратна штета од стране агресора није уопште надокнађена, последице наведене ратне штете се и дан данас осећају јер је читава индустрија и привреда у агресији уништена. За обнову и изградњу уништених индустријских објеката потребне су стотине милијарди америчких долара које Република Србија нема. Делимично је обновљено само неколико виталних индустријских објеката. Уништење осталих наведених индустријских и привредних објеката условили су велику незапосленост пошто су радници из тих уништених објеката остали без посла, а нове послове нису добили. Деветнаест држава НАТО-а које су учествовале у бомбардовању покушале су да у својим саопштењима о насталој ратној штети наведу да је она износила свега тридесет милијарди америчких долара. Такође су наводили да је наведена ратна штета, коју су назвали још и "коллатерална штета", смањена јер су од тих и других држава стизале наводно велике донације у износивама од неколико десетина милијарди америчких долара. Наведене донације од стране држава које су учествовале у бомбардовању су објективно минималне у односу на укупну нанету ратну штету.

Државе НАТО-а у протеклих двадесет година континуирано су настојале да на сваки начин умање све настале материјалне ратне штете које су настале услед наведене агресије на Савезну Републику Југославију 1999. године. Тако настоје, да поред осталог, убеђују светско јавно мњење да муниција са осиромашеним уранијумом којом су извршили бомбардовања цивилног становништва није опасна по живот, нити изазива малигна обољења. У томе им помажу и подржавају их многе невладине међународне организације како у иностранству тако и код нас у Србији. Међутим, Светска здравствена организација је на основу прикупљених података и докумената навела да је оружје са осиромашеним уранијумом којим су НАТО снаге бомбардовале Савезну Републику Југославију 1999. године, опасно по здравље и да је канцерогено.¹²

3. ОСУДА АГРЕСИЈЕ НАТО-А НА САВЕЗНУ РЕПУБЛИКУ ЈУГОСЛАВИЈУ

Агресија НАТО држава на Савезну Републику Југославију не треба да се заборави, као ни то ко је од држава у томе учествовао јер је дошло до бесоумног бомбардовања цивилног становништва, болесника, уништавања имовине. Много људи је погинуло, а да не говоримо колики број људи је из рата изашло као

¹² Слободан Петковић, „Употреба забрањених убојних средстава од стране НАТО снага на целом ратишту СРЈ“, у зборнику: *Агресија НАТО - Сумрак запада - Да се не заборави*, (уредник: Драгомир Вучићевић), Београдски форума за свет равноправних, Београд, 2010, стр. 427.

физички и психички инвалиди. Током периода од двадесет година након агресије НАТО-а на Савезну Републику Југославију било је, нажалост, и периода када се она само сумарно спомињала, и то не као агресија већ само као бомбардовање, војна интервенција и слично, а није се на прави начин обележавала и давала почаст жртвама НАТО-а агресије. Тек практично од 2012. године, када је дошло до смене власти, нова власт Српске Напредне Странке и њихове коалиције је јавно осуђивала агресију НАТО-а на Савезну Републику Југославију као злочин против човечности и ратне злочине који су том приликом извршени. Република Србија је донела декларацију о војној и политичкој неутралности и неприступању у НАТО.¹³

Треба истаћи да је публиковано више значајних и важних зборника радова о агресији НАТО-а у којима су, поред домаћих аутора, били и радови страних аутора: НАТО агресија на СР Југославију 99, Зборник радова, Нови Сад, 2000; Агресија НАТО на Југославију седам година после, Београд, 2006; Агресија НАТО узроци, карактер и последице кризе на Косову и Метохији, Зборника радова, Београд, 2008; Агресија НАТО Сумрак Запада, Београд, 2010; Од агресије до сецесије 2. Поводом 14. годишњице агресије НАТО, Београд, 2013; Нови „Хладни рат“ агресија НАТО 15 година после, Међународна конференција, Београд, 2014; Србија и НАТО, Друго допуњено издање, Београд, 2015. и други.

Веома важана и значајна је публикована документација Савезног министарства за иностране послове о агресији НАТО-а на Савезну Републику Југославију: НАТО злочини у Југославији, Документа и докази 24. март - 24. април 1999, I, Београд, 1999, НАТО злочини у Југославији, Документа и докази 25. април - 10. јун 1999, II, Београд, 1999; NATO Crimes in Yugoslavia Documentary Evidence 15. March - 24. April 1999, I, Belgrade, may 1999; NATO Crimes in Yugoslavia Documentary Evidence II, 25. April - 10. June 1999, Belgrade, July 1999.

Агресија НАТО-а на Савезну Републику Југославију је наишла на осуду у читавом свету,¹⁴ нарочито од стране стручњака за међународно јавно право и међународне односе, као и од стране многих јавних личности и писаца из разних држава још у току трајања саме НАТО агресије а и касније. Прилика је да наведемо неке од тих личности: Ноам Чомски, Александар Солжењицин, Харолд Пинтер, Пауло Коелхо, Ремзи Кларк, Петер Хандке, Хенри Кисинџер, Никита Михалков, Микис Теодоракис, Бернардо Бертолучи, Мишел Колон, Кристофер Блек, Велко Влканов, Дајана Џонстон, Рајко Долечек, Леонид Г. Ивашов, Мишел

¹³ Детаљније видети у: *Србија и НАТО*, (уредник: Генерал Радован Радиновић), Београдски форум за свет равноправних, Београд, 2011.

¹⁴ Свакако најпотпуније обележавање и проучавање агресије НАТО-а на Савезну Републику Југославију 1999. године извршио је Београдски форум за свет равноправних, који је наведеним обележјима дао и међународни карактер, јер је на њима учествовао велики број домаћих и страних стручњака из области међународног права и међународних односа из преко тридесет држава, и публиковано је више важних и значајних зборника радова, књига и монографија о овим обележавањима.

Чосудовски, Јелена Гускова, Франц Вебер, Вили Вимер, Елмар Лудвиг Шмелинг, Пјер Анри Бинел Александар Зиновљев, Фидел Кастро, Александар Лукашенко, Јасер Арафат, Данијел Ортега, Муамер Гадафи, Роберт Мугабе, Жак Вержес, Јевгени Примаком и други.¹⁵

Наводимо изјаву председника Републике Чешке, Милоша Земана, који је навео да је означио бомбардовање Југославије од стране НАТО-а као грешку и сматра да је то био чин извесне ароганције моћи. Милош Земан је тада, као премијер чешке владе, одобрио бомбардовање Југославије и дао сагласност за прелетање НАТО авиона преко Чешке.¹⁶

Политичка и међународно правна ситуација после двадесет година извршене агресије деветнаест држава НАТО-а на Савезну Републику Југославију се није променила. Јер, међународно јавно право, Повеља Уједињених нација као и читав низ мултилатералних конвенција које предвиђају агресију, ратне злочине и злочине против човечности као и кривичну одговорност за извршиоце су на снази. Иако је Савезна Република Југославија са пуним правом очекивала да ће наведених деветнаест држава НАТО-а бити проглашене кривим за извршену агресију од разних међународних организација, а пре свега од стране Уједињених нација, те осуде су углавном изостале. Влада тадашње Савезне Републике Југославије још за време трајања агресије је поднела благовремено тужбу Међународном суду правде у Хагу за извршену агресију и ратне злочине. Међутим, због катастрофалног поновног учлањења тадашње Савезне Републике Југославије у Уједињене нације 1. новембра 2001. године, отпала је могућност да Међународни суд правде у Хагу поступа по нашим тужбама, јер се надлежност наведеног Међународног суда правде не може заснивати на догађајима који су извршени ретроактивно. Треба истаћи да Савезна Република Југославија није никада била избачена из Уједињених нација већ је било супспендовано право учешћа у Генералној скупштини Уједињених нација, тако да поновно учлањене у Уједињене нације 1. новембра 2001. године је нанело неизбрисиве последице како држави тако и свим грађанима Савезне Републике Југославије.¹⁷

15 *The Twilight of the West - Nato Agression - Never to forget*, Belgrade, 2010, The Belgrade Forum for the World of Equals, p.p. 61-149; *Агресија НАТО Сумрак Запада - да се не заборави*, нав. дело; *Нови „Хладни рат“ Агресија - 15. година после*, Београдски форум за свет равноправних, Београд, 2014.

16 *Дневни лист ПОЛИТИКА*, Београд 13. март 2019, стр. 3.

17 Смиља Аврамов, *Међународно јавно право Критичка научна мисао о међународном јавном праву и међународним односима*, Академија за дипломатију и безбедност, Београд, 2011, стр. 613-623; Родољуб Етински, Сања Ђајић, *Међународно јавно право*, (пето измењено и допуњено издање), Правни факултет, Нови Сад, 2012, стр. 297-323; Борис Кривокапић, *Међународно јавно право*, (треће измењено и допуњено издање), Пословни и правни факултет, Институт за упоредно право, Београд, 2017, стр. 414-417; Бранимир Јанковић, Зоран Радивојевић, *Међународно јавно право* (седмо измењено и допуњено издање), Ниш, 2014, стр. 401-414.

Поред наведеног, Окружни суд у Београду је 21.09.2000. године донео пресуду К. Бр. 381/2000. којом су осуђени Вилијем Клинтон, Медлин Олбрајт, Вилијем Коен, Ентони Блер, Робин Кук, Џорџ Робертсон, Жак Ширак, Ибер Ведрин, Алан Ришар, Герхард Шредер, Јозеф Фишер, Рудолф Шарпинг, Хавијер Солана и Весли Кларк као саизвршиоци кривичних дела: Подстицање на агресивни рат из чл. 152. у вези чл. 22. Кривичног закона Савезне Републике Југоиславије, Повреде територијалног суверенитета из чл. 135. у вези чл. 22. Кривичног закона Савезне Републике Југославије, Убиство представника највиших државних органа, у покушају, из чл. 122. а у вези чл. 19. и 22. Кривичног закона Савезне Републике Југославије, Ратни злочин против цивилног становништва из чл. 142. ст. 1. и 2. а у вези чл. 22. Кривичног закона Савезне Републике Југославије и Употребе недозвољених средстава из чл. 148. ст. 2. у вези ст. 1. а у вези чл. 22. Кривичног закона Савезне Републике Југославије сви на казне затвора у трајању од по 20 (двадесет) година. Ипак, наведена пресуда Окружног суда у Београду К.бр.381./2000. од 21.09.2000.године укинута је у целости Решењем тадашњег Врховног суда Србије у Београду Кж. I. 696/01 од 31.07.2001. године и предмет је враћен првостепеном суду на поновно суђење до кога није никада дошло. Зашто се овај предмет није решио можемо само да нагађамо. Вероватно се те 2001. године политика умешала у право што не би требало, јер суд треба да буде у сваком погледу независан. Најмање што је могло да се уради, због жртава НАТО агресије, је да се предмет који је са доказима и чињеницама покретнут пред надлежним судом заврши.

Треба напоменути да су Влада и председник тадашње Савезне Републике Југославије Др Војислав Коштуница донели читав низ противправних одлука које су имале катастрофалне последице за Србију у њеној даљој међународно правној борби у кажњавању држава агресора, као и због накнаде извршене ратне штете. До тада је Савезна Републике Југославија имала статус оригиналног члана и оснивача Уједињених нација и свог сталног представника у Уједињеним нацијама у Њујорку. Тадашња влада је затражила „поновни“ пријем по скраћеном поступку у Уједињене нације Савезне Републике Југославије. Др Војислав Коштуница је 1. новембра 2000. године учланио Савезну Републику Југославију као нову чланицу Уједињених нација. Читав случај и поступак је без преседана у међународним односима и међународном праву.¹⁸ Др Војислав Коштуница и тадашња влада знали су и морали су знати да Савезна Република Југославија није била избачена из Уједињених нација, него је било само суспендовано право учешћа у Генералној скупштини Уједињених нација. Доказ да је Савезна Република Југославија била члан Уједињених Нација и пре „поновног пријема“ је да су током деведесетих година прошлог века САД и неке државе запада покушавале да Савезну Републику

¹⁸ Смиља Аврамов, *Међународно јавно право Критичка научна мисао о међународном јавном праву и међународним односима*, Академија за дипломатију и безбедност, Београд, 2011, стр. 479-481.

Југославију избаце из Уједињених нација. Међутим, тај њихов покушај није успео. Јасно је да су покушавали да избаце Савезну Републику Југославију из Уједињених нација пошто је евидентно да је Савезна Република Југославија била члан Уједињених нација. Др Војислав Коштуница, дипломирани правник и доктор правних наука, усваја и доноси противправну одлуку да Савезна Република Југославија није члан Уједињених нација па је учлањује као нову државу 1. новембра 2000. године. Требало је да др Војислав Коштуница и ДОС-овска влада само поднесу захтев да се укине наведена суспензија, а не поновно учлањење. Наведеним поновним учлањењем Савезне Републике Југославије у Уједињене нације, Савезна Република Југославија је изгубила право да може да пред Међународним судом правде у Хагу поднесе тужбе против свих држава НАТО алијансе које су учествовале у агресији.

На овај начин држава Србија као сукцесор Савезне Републике Југославије је изгубила могућност да поднесе тужбе против држава НАТО агресора, јер на основу Статута Међународног суда правде у Хагу тужбе се могу поднети само за догађаје од дана учлањења у Уједињене нације. Овим новим учлањењем највише су оштећени, поред државе Србије, и десетине хиљада грађана Србије који су погинули или рањени, као и којима је причињена материјална ратна штета. Наши и страни међународни правници јединствени су у ставу и мишљењу да би веома лако добили тај спор да смо поднели тужбе против агресорских држава НАТО алијансе као и против држава које су помагале наведену агресију а које су уступиле своју територију и свој ваздушни поростор за извршење агресије.

Заправо, све што је пред судом требало јесте утврдити следеће чињенице: 1. није постојала одлука Савета безбедности Уједињених нација за оружану агресију што није спорно; 2. извршено је бомбардовање од стране НАТО држава што такође није спорно; 3. утврдити колико је људских жртава било, као и колика је материјална штета нанета наведени безобзирним бомбардовање, што је такође лако утврдити и није спорно. 4. примена општег међународног правног принципа: ко је штету нанео дужан је да је и надокнади.

Нажалост, о овим катастрофалним чињеницама које су последица накнадног непотребног учлањења Савезне Републике Југославије у Уједињене нације, као и о томе ко је одговоран за настале последице није довољно обавештена ни наша стручна ни најшира јавност. У појединим медијима у последње време се пише и расправља о тужбама које треба поднети против држава НАТО агресора и нико не наводи који је разлог што се не може поднети тужба пред Међународним судом правде у Хагу. Углавном се у тим медијима наводи да ће тужбе поднети наши адвокати у сарадњи са страним адвокатима пред локалним судовима у државама НАТО-а. Не треба бити верзиран међународни правник и знати какав ће исход тих тужби пред локалним судовима држава НАТО-а бити, јер став тих

држава је да је агресија била легална и локални судови ће само донети пресуде позивајући се на одлуке своје владе.

Међутим, нико у медијима као и у јавним дискусијама и расправама, нити наши адвокати који намеравају да поднесу тужбе за обештећење не спомињу могућност да се поднесу кривичне тужбе против физичких лица која су била наредбодавци агресије НАТО држава за извршене ратне злочине. Наиме, иако је протекло двадесет година од агресије НАТО-а и извршених масовних ратних злочина против цивилног становништва, та кривична дела нису застарела. Кривична дела за ратне злочине не застаревају. Наведена физичка лица која су у време НАТО агресије били шефови држава или високи политички и војни функционери тада су уживали имунитет. Међутим, сада та лица не уживају никакав имунитет јер су обични грађани, па их је формално правно врло лако пред локалним судовима тужити за извршене ратне злочине. Незахвално и тешко је прогнозировать те кривичне поступке и њихов исход у државама које су извршиле агресије, али у сваком случају треба то покушати. Јер, у питању је деветнаест држава, као и још следеће неутралне државе као што су Албанија, Бугарска, Македонија и Румунија, које су се сагласиле са уступањем своје територије и ваздушног простора за извршење агресије, тако да постоји могућност и различитог правног реаговања, поготово што је протекло двадесет година од агресије па су се и многа политичка и правна мишљења и ставови променили.

4. РЕЗОЛУЦИЈА 1244 УЈЕДИЊЕНИХ НАЦИЈА

НАТО Агресија прекинута је 9. јуна 1999. године, када је у македонском граду Куманову потписан Војно-технички споразум између Војске Југославије и НАТО-а, чиме је и окончана агресија која је трајала 78 дана. Дана 10. јуна 1999. године Савет безбедности Уједињених нација усвојио је Резолуцију 1244. Наведена Резолуција 1244 је веома важна и значајна за потврђивање суверенитета и територијалног интегритета Савезне Републике Југославије на Косову и Метохији. Резолуција Савета безбедности Уједињених нација 1244 важи и данас и она је за Републику Србију најважнији међународни документ којим се признаје да су Косово и Метохија интегрални део Републике Србије.¹⁹ Од 10. јуна 1999. године па све до дана, с Косово и Метохија су под међународним протекторатом Уједињених нација. Међутим, иако је наведеним Кумановским споразумом било предвиђено да ће на Косову и Метохији бити међународне војне снаге, врло брзо су оне у највећој мери замењене снагама држава НАТО-а и то највише војним снагама САД-а.

¹⁹ Живадин Јовановић, *1244 Кључ мира у Европи*, Београдски форум за свет равноправних, Српска књижевна задруга, Београд, 2018.

САД су потпуно противно међународном јавном праву и без сагласности Уједињених нација и Србије изградиле поред Урошевца највећу војну базу ван САД-а под називом „Бондстил“ (Camp Bondsteel). Наведена војна база "Бондстил" саграђена је на површини од две и по хиљаде хектара њива које су биле власништво протераних Срба. Колико је велика и грандиозна ова НАТО база показује податак да је изграђено 25 километра путева, више од 300 стамбених зграда, хеликоптерски хангари, хелиодрум, спортске хале и терени и тржни центар. Власници наведених њива су Срби који су протерани и нису добили никакву накнаду за отету непокретну имовину.²⁰

За време агресије НАТО-а на Савезну Републику Југославију 1999. године било је протерано преко 250 000 Срба са Косова и Метохије. После завршене агресије НАТО-а на Косово и Метохију вратило се свега између 2500 и 3000 лица, што је процентуално свега 1% од свих прогнаних Срба. Осталих 210 000 расељених лица нашли су привремена уточишта у централној Србији, у приватном смештају или у колективним избегличким центрима. Њихов материјални положај је веома тежак, јер им је читава непокретна имовина на Косову и Метохији уништена или су их Албанци незаконито присвојили.²¹

Сведоци смо свакодневних физичких претњи и напада на преостали мали број Срба на Косову и Метохији. Поред наведених претњи и напада свакодневно се врше крађе имовине Срба, нарочито на сеоским подручјима. Нарочито се врши крађа и сеча шума, крађа стоке, трактора, пољопривредних машина и аутомобила, паљење сена, жита и кукуруза, разбијање и оштећења кућа и пољопривредних зграда, оштећења српских цркава, манастира и српских гробаља. Сва наведена бројна кривична дела Албанаца су уредно пријављивана органима КФОР-а, УМНИК-а и локалној полицији, али до сада нико од извршилаца није откривен или оптужен. Очигледно је да се са оваквим масовним терором Албанаца над српским становиштвом у јужној Српској покрајни, на Косову и Метохији жели да се постојеће становништво што пре исели у централни део Србије, као и да се заплаше сви Срби који би хтели да се врате на своја огњишта на Косову и Метохију. Сва ова злочиначка дела и намере у потпуности имају подршку званичних органа КФОР-а, УМНИК-а и локалне полиције на терену.

Непосредно после завршене агресије НАТО-а средином 1999. године, снаге КФОР-а су дозволиле да се из Албаније на Косово и Метохију насели више стотина хиљада Албанаца, који су узурпирали куће и имања протераних Срба и других неалбанаца.

20 Ненад Узелац, *Српски народ и НАТО, Србија и НАТО*, Друго допуњено издање, Београд, 2015, стр. 39-47; Милен Чуљић, *Да се не заборави - агресија НАТО 1999*, Клуб генерала и адмирала Србије, Београд, 2016, стр. 78, Живадин Јовановић, *1244 Кључ мира у Европи*, Београдски форум за свет равноправних, Српска књижевна задруга, Београд, 2018

21 Милен Чуљић, *Да се не заборави: агресија НАТО 1999*, нав. дело, стр. 70.

Међународне снаге КФОР-а (20000) и УМНИК-а (3000) дозволиле су албанским сепаратистима потпуну власт, самовољу као наставак вршења геноцида над Србима на Косову и Метохији. Тако је настао велики погром Срба од 17-19. марта 2004. године, када је преко 4000 Срба изгнано из својих кућа, 925 српских и ромских кућа је запаљено или разрушено, убијено је 28 Срба, а преко 900 је претучено. Уништено је 19 српских културних споменика, 16 цркава и манастира.²²

Затим, уз подршку САД-а, Немачке, Француске и Велике Британије, 17. фебруара 2008. године долази до тзв. самопроглашења Косова за државу. Иако је стотинак држава признало ову тзв. самопроглашену државу Косово, она ипак није међународно правно призната од стране Уједињених нација, јер је за то потребна и сагласност Републике Србије. Републике Србија је својом резолуцијом поништила противправно и једнострано проглашење независности Косова 18. фебруара 2008. године.

Прилика је да наведемо најновији документ који је усвојила Русија поводом предстојеће двадесетогодишњице почетка НАТО војне агресије против Савезне Републике Југославије 1999. године. У наведеном документу се наводи: "Да војна агресија чланица НАТО-а представља акт агресије против суверене државе и да би стога иницијаторе овог злочина требало позвати на одговорност. С тим у вези Савет федерације Русије позвао је парламенте држава широм света, али и међународне организације попут УН, ЗНД, ОДКБ, ОЕБС и Европски парламент да осуде агресију алијансе против СРЈ и предузму све кораке како би се санирале последице. Руски сенатори подсећају да је НАТО у бомбардовању Југославије користио муницију пуњену осиромашеним уранијумом, што је узроковало многобројне жртве међу цивилима."²³

Поред самопроглашења тзв. државе Косово, привремене власти на Косову и Метохији су, уз помоћ и сагласност КФОР-а, УМНИК-а и САД-а, донеле читав низ нелагалних одлука и мера. Донели су одлуку о проглашењу војске тзв. државе Косово. Затим, доносе одлуку о установљењу царинских такси у износу од 100% на сву робу која је увезена из Србије и Босне и Херцеговине. Последње одлуке односе се на присвајање имовине Републике Србије на Косову и Метохији: комбината и рудника Трепча као и хидро система Газиводе. Главни спонзори тзв. самопроглашене државе Косово, САД и Европска унија, су више пута од привремених органа Косова и Метохије тражили да се све те одлуке укину, али оне су до данас игнорисане и остале су на снази. Очигледно је да САД и Европска унија само благим формалним захтевима траже да се те одлуке укину, али фактички су са тим одлукама сагласни.

22 Драган Којадиновић, Бранко В. Јокић, *Мартовски прогом на Косову и Метохији 17-19. март 2004*, Министарство културе Републике Србије, Београд 2004.

23 *Дневни лист ПОЛИТИКА*, 14. март 2018, стр. 5.

Посебно наглашавамо и наводимо да је агресија НАТО-а на Савезну Републику Југославију за НАТО постала преседан, па су извршили следеће агресије на независне државе које нису никада напале било коју државу НАТО-а: Авганистан 2001. године, Ирак марта 2003. године, Либију марта 2011. године, Сирију 2012. године, Мали 2012. године. На овај начин дошло је до потпуног урушавања међународног јавног права и Повеље Уједињених нација као и евидентне немоћи Уједињених нација у спречавању наведених агресија.

ЗАКЉУЧАК

На крају овог кратког рада поуздано можемо да закључимо да наведена агресија НАТО-а на Савезну Републику Југославију 1999. године у континуитету траје и данас, јер поред огромне материјалне штете и губитака људских живота који нису надокнађени, од оружја и муниције са осиромашеним уранијумом обољева од малигнутих обољења на хиљаде цивилног становништва. Наведена малигна обољења су констатована и код неколико стотина италијанских војника који су били припадници КФОР-а на Косову и Метохији, о чему већ постоје бројне судске одлуке италијанских судова.

ЛИТЕРАТУРА

Аврамов Смиља, *Међународно јавно право Критичка научна мисао о међународном јавном праву и међународним односима*, Академија за дипломатију и безбедност, Београд, 2011.

Бела књига о Хашком трибуналу, (приредио: Првослав Ралић), Сова Београд, 2001.

Вучић Михајло, „Агресија као међународни злочин“, *Међународни проблеми*, број 1, Београд, 2017.

Гало Доменико, „Мит о хуманитарном праву и конфликту на Косову“, у зборнику: *Међународни симпозијум НАТО агресија на СР Југославију 99*, Удружење за правну теорију и праксу, Нови Сад, 2000.

Гускова Јелена, *Историја југословенске кризе (1990-2000)*, I-II. IGAM, Београд, 2003.

Гускова Јелена, „Поводом књиге мемоара Черномирдина“, *Токови историје свеска*, бр.1-2, Београд, 2004, стр.117-122.

Дневни лист ПОЛИТИКА, 13. март, Београд, 2019.

Дневни лист ПОЛИТИКА, 14. март, Београд, 2018.

Етински Родољуб, Ђајић Сања, *Међународно јавно право* (пето измењено и допуњено издање), Правни факултет, Нови Сад, 2012.

Јанковић Бранимир, Радивојевић Зоран, *Међународно јавно право* (седмо измењено и допуњено издање), Ниш, 2014.

Јанковић Драгољуб, „Ратна штета и обештећење“, у зборнику: *Међународни симпозијум НАТО агресија на СР Југославију 99*, Удружење за правну теорију и праксу, Нови Сад, 2000.

Јовановић Живадин, 1244 Кључ мира у Европи, Београдски форум за свет равноправних, Српска књижевна задруга, Београд, 2018.

Кларк Ремзи, „Погажени темељни међународни принципи“, у зборнику: *Међународни симпозијум НАТО агресија на СР Југославију 99*, Удружење за правну теорију и праксу, Нови Сад, 2000.

Ковач Оскар „Економске последице НАТО агресије на Југославију“, у: *Агресија НАТО - Сумрак Запада - Да се не заборави*, (уредник: Драгомир Вучићевић), Београдски форум за свет равноправних, Београд, 2010.

Ковач Оскар, „Отворена питања поводом ратне штете“, у: *Агресија НАТО на Југославију*, Београдски форум за свет равноправних, Београд, 2006.

Којадиновић Драган, Бранко В. Јокић, Мартовски прогом на Косову и Метохији 17-19. март 2004, Министарство културе Републике Србије, Београд 2004.

Кривокапић Борис, *Агресија НАТО-а на Југославију-сила изнад права*, Чигоја штампа, Београд, 1999.

Кривокапић Борис, *Енциклопедијски речник међународног права и међународних односа*, Службени гласник, Београд, 2010.

Кривокапић Борис, *Међународно јавно право*, (треће измењено и допуњено издање), Пословни и правни факултет, Институт за упоредно право, Београд, 2017.

Кривокапић Борис, *Мир и рат у међународним односима и праву*, Институт за упоредно право, Пословни и Правни факултет Београд, 2017.

Кривокапић Борис, „Нешто другачији поглед на међународне кривичне судове“, Хашки трибунал између права и политике, Београд, 2013.

Лопичић Јанчић Јелена, „Међународно правни аспект агресије“, *Правни живот књига 574*, број 12, Београд, 2014.

Лопичић Ђорђе, „Ратни злочини против цивилног становништва Савезне Републике Југославије“, у зборнику: *Међународни симпозијум НАТО агресије на СР Југославију 99*, Удружење за правну теорију и праксу, Нови Сад, 2000.

Митић Миодраг, „Агресија као хуманитарна интервенција“, у зборнику: *Међународни симпозијум НАТО агресија на СР Југославију 99*, Нови Сад, 2000.

Перазић Гавро, *Међународно ратно право* (друго допуњено издање), Војоиздавачки и новински центар, Београд, 1986.

Петковић Слободан, „Употреба забрањених убојних средстава од стране

НАТО снага на целом ратишту СРЈ“, *Агресија НАТО - Сумрак запада - Да се не заборави*, (уредник: Драгомир Вучићевић), Београдски форум за свет равноправних Београд, 2010.

Примаков Евгеније, *Године у високој политици*, IGAM, Београд, 2002.

Процена Савезног министарства за иностране послове из 1999. године

Радиновић Радован (уредник), *Србија и НАТО*, Београдски форум за свет равноправних, Београд, 2011.

Савовић Маргит, „Деца жртве агресије на СР Југославију“, у зборнику: *Међународни симпозијум НАТО агресија на СР Југославију 99*, Удружење за правну теорију и праксу, Нови Сад, 2000.

Симић Илија, „Деца-жртве НАТО агресије на Југославију“, у зборнику: *Међународни симпозијум НАТО агресија на СР Југославију 99*, Удружење за правну теорију и праксу, Нови Сад, 2000.

Сукијасовић Миодраг, *Појам агресије у међународном праву*, Институт за међународну политику и привреду Београд, 1967.

Узелац Ненад, *Српски народ и НАТО, Србија и НАТО*, (друго допуњено издање), Београд, 2015.

Чомски Ноам, *Југославија мир, рат и распад*, (приредио: Давор Џалто), Самиздат, Београд, 2018.

Чуљић Милен, *Да се не заборави: агресија НАТО 1999*, Клуб генерала и адмирала Србије Београд, 2016.

Џонстон Дајана, *Сулуди крсташи - Југославија, НАТО и обмане Запада*, IGAM, Београд, 2005.

Шкулић Милан, „Један поглед на Хашки трибунал и његово место у историји“, *Хашки трибунал између права и политике*, (приредио: Јован Тирић), Београд, 2013.

The Twilight of the West - Nato Agression - Never to forget, The Belgrade Forum for a World of Equals, Belgrade, 2009.

*Jelena Lopičić Jančić*²⁴

**NATO AGRESION AGAINST
THE FEDERAL REPUBLIC OF YUGOSLAVIA
TWENTY YEARS LATER -
INTERNATIONAL LEGAL ASPECTS**

Abstract

The aggression carried out by nineteen NATO states against the Federal Republic of Yugoslavia on 24th March 1999, without the consent of the United Nations Security Council, represents the worst violation of the Charter of the United Nations and the existing International Public Law. In this paper, NATO's aggression against the Federal Republic of Yugoslavia in 1999 will be presented in the aspects of certain international norms. Namely, the aggression against the Federal Republic of Yugoslavia in 1999 is such a difficult and complex international crime that it can not be fully explained. It requires whole books and studies.

KEY WORDS: NATO, Aggression, Bombing, Federal Republic of Yugoslavia, War Crimes, Civilians

24 Prof. Dr. Jelena Lopičić Jančić, Faculty of Diplomacy and Security, Belgrade, jelena.lopicic@vektor.net

Оригинални научни рад

Леонас Толвашиис

Уралски федерални универзитет, Јекатеринбург

ПОСЛЕДИЦЕ НАТО НАПАДА НА САВЕЗНУ РЕПУБЛИКУ ЈУГОСЛАВИЈУ ЗА СПОЉНУ ПОЛИТИКУ РУСКЕ ФЕДЕРАЦИЈЕ

Сажетак

У раду се анализира ефекат НАТО напада на СРЈ и заузимања аеродрома Слатина од стране руског батаљона на дугорочно преосмишљавање званичног спољнополитичког наратива Руске Федерације. Настанак наратива нове геополитичке динамике и значај НАТО напада и Приштинске операције прати се у периоду од 1999. до 2019. године. Сажето су представљена најзаступљенија тумачења улоге Русије у рату 1999. године. Анализира се сећање на усиљени марш на Приштину у званичном спољнополитичком дискурсу Русије уочи двадесетогодишњице рата. Методологија рада се ослања на званична саопштења институција и политичких представника Руске Федерације у контексту комеморацијског дискурса о НАТО нападу на СРЈ. Користе се објављена сведочанства учесника политичких и војних збивања о политичком контексту и детаљима доласка руског батаљона у Приштину. Анализа открива целовит наратив обнове спољнополитичког субјективитета Русије, у којем је рат за Косово и Метохију одиграо како симболичну улогу, тако и суштински демонстрациони ефекат.

Кључне речи: спољна политика Русије, усиљени марш на Приштину, спољнополитички наратив, НАТО бомбардовање СРЈ

1. НАТО БОМБАРДОВАЊЕ СР ЈУГОСЛАВИЈЕ У ИСТОРИЈСКОМ КОНТЕКСТУ СПОЉНЕ ПОЛИТИКЕ РУСКЕ ФЕДЕРАЦИЈЕ

Након распада Совјетског Савеза руску спољну политику су обележиле противречности избора између конфронтације и дипломатске подршке ставова западних сила. Током мандата министра спољних послова Андреја Козирева (1992-

1996) императив руског утицаја на Балкану је био подређен приоритету сарадње са западним силама као предуслову очувања статуса велике силе¹. Руска дипломатија, као ниједан други субјекат међународних односа, била је у стању да врши притисак на српску страну. Последица поверења Русије у законитост деловања западних сила је било гласање Русије у Савету безбедности за резолуцију 857 од 29. маја 1992. године којом су СРЈ уведене санкције.

Попустљив став према САД подрио је позиције Русије на Балкану: пропуштена је прилика за проактиван став који би касније евентуално могао спречити бомбардовање СРЈ². Стереотип победе у Хладном рату који је превладао у САД током мандата Џорџа Буша старијег подразумевао је доживљавање Русије као пораженог супарника. У формату „сарадње без учешћа“, преко Сталног заједничког савета створеног на основу Оснивачког акта Русија-НАТО, Русија није имала могућност да уложи вето на одлуке НАТО-а. У основи односа између Русије и САД нашли су се супротстављени аутостереотипи – Русија је од њених елита доживљавана као велесила у успону, док западне силе виде у њој велесилу на заласку.³ Приступ Русији на западу је доживљаван као „обуздавање“ (containment), у Русији – као „опкољавање“ и „гушење“. Русија је остала ван процеса проширења НАТО-а, проширења ЕУ, њен став у оквиру Савета безбедности УН није тражен. Није наишао на одобрење ни вишеполарни приступ европској безбедности према министру спољних послова Јевгенију Примакову (1996-1998), који је подразумевао обуздавање НАТО-вог монопола и равноправно учешће Русије у механизмима УН, ОЕБС-а и НАТО-а⁴. Назирао се свеобухватни проблем размимоилажења Русије и Запада у погледу изградње заједничког система безбедности у Европи.

Током косовске кризе Русија је покушала дипломатско маневрисање у оквиру Контакт групе, вршећи „солидарни притисак“⁵ на Београд, покушавајући да заступа његове интересе, заговарајући попуштање притиска. У октобру 1998. го-

1 Oksana Antonenko, “Russia, NATO and European Security after Kosovo”, *Survival*, 41-4/Winter 1999-2000, стр. 126-127.

2 О томе пише Анатолиј Адамишин, заменик министра спољних послова СССР-а (1986-1990) и Русије (1992-1993), амбасадора СССР-а и Русије у Италији (1990-1992) и у В.Британији (1994-1997) у књизи: Анатолиј Адамишин, *В разные годы. Внешнеполитические очерки*, Весь Мир, Москва, 2016.

3 Иван Крастев, Россия и Запад: зеркала непониманий, *InLiberty*, Интернет: <http://inliberty.ru/magazine/issue1/#krastev>, 14/04/2019; Федор Лукьянов, Мария Захарова, Дмитрий Тренин, Андрей Кортунов, Россия замахнулась на то, чего, кроме Америки, последние 30 лет никто не делал, 16/03/2018, Интернет: <http://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/columns/riacdigest/rossiya-zamakhnulas-na-to-chego-krome-ameriki-poslednie-30-let-nikto-ne-delal/>, 14/04/2019.

4 Dov Lynch, “‘Walking the tightrope’: The Kosovo conflict and Russia in European security”, *European Security*, 8:4/1998–August 1999, стр. 57-83.

5 Vladimir Baranovsky, “The Kosovo Factor in Russia’s Foreign Policy”, *The International Spectator*, 50:4/2015, стр. 261.

дине Русија је успела да спречи војну интервенцију НАТО-а; међутим, током преговора у Рамбујеу и уочи напада у фебруару-марту 1999. године то јој није пошло за руком, што се тумачи „исцрпљеним стрпљењем“ западне стране да добије пристанак на своје захтеве, пре него подбацавањем руске дипломатије⁶. У контексту решености НАТО-а да интервенише војно, све са размештањем трупа на територији СРЈ, Русија је, у настојању да услови мандатом УН употребу силе од стране регионалне организације НАТО, јасно ставила до знања да ће у Савету безбедности УН на један такав захтев уложити вето. Русија је одбила војни део предложеног споразума који је предвиђао међународну војну операцију као предуслов за његово спровођење. Према Министарству спољних послова Русије, споразум није требало повезивати са размештањем бројних војних снага, док је СРЈ као суверена држава имала право да сама одлучи о прихватљивом степену присуства међународних снага на својој територији, били они цивили у оквиру мисије ОЕБС или војници. Министарство се опирало покушајима да се одлуке Контакт групе подреде логици припреме за војну операцију алијансе. Критикујући НАТО-ове претње употребе силе против стране која ће одбити предлог Контакт групе, руска страна је сматрала да НАТО не поседује нити дипломатске, нити политичке, нити економске полуге за решавање конфликта. Русија није прихватила амерички и британски приступ поспешивању преговора путем постављања рокова, непоштовање којих је повлачило употребу силе. Према руском ставу, на датој етапи је био могућ само привремени договор, што је подразумевао олакшавање притиска на СРЈ. Русија је у оквиру Контакт групе инсистирала да СРЈ такође да предност ОЕБС-у као примарном оквиру за мировну мисију⁷.

Ваља напоменути да је шесточлани формат Контакт групе одражавао предложени од стране Русије принцип структуре Извршног одбора за европску безбедност (пројекат реформе ОЕБС-а из 1994, сачињен по угледу на Савет безбедности УН). Русија је настојала да Контакт група буде темељни оквир процеса одлучивања у Косовској кризи и одбацивала покушаје НАТО-а да делује пре доношења одлука у Контакт групи. Према речима руског посредника Бориса Мајорског, у Рамбујеу Русија није учествовала у изради документа и није настојала да убеди ниједну страну да га потпише⁸. Русија се противила додацима на предлог Контакт групе који су предвиђали мировну операцију НАТО-а.

Како Русија није успела да одбрани независност Контакт групе од пресудног утицаја агресивне НАТО алијансе на преговорима у Рамбујеу, тако и на европском нивоу руски пројекат за координацију великих сила у Европи није био прихваћен. Након повлачења верификационе мисије ОЕБС-ов положај је марги-

6 Исто.

7 Dov Lynch, "Walking the tightrope", нав. дело, стр. 64-65.

8 Исто, стр. 73.

нализован; Русија није успела да му додели стожерну улогу у посредништву и послератном мировном процесу. Контакт група се у преговорима у Рамбујеу и Паризу показала као неефикасан формат. Крајем априла 1999. став специјалног изасланика Русије Виктора Черномирдина се приближио НАТО-овом, јер су он, а касније и председник владе Сергеј Степашин признали да будућа мировна мисија може да укључује НАТО-ове трупе⁹. Принципи Рамбујеа су, уз учешће Черномирдина, укључени у Изјаву министара спољних послова Г8 у Петерсбергу (Бон) од 6. маја, којом је косовско питање враћено у оквир УН¹⁰. Уочи самита Г8 у Келну заказаног за 20. јун, на чијем се дневном реду нашло питање совјетског дуга, по налогу председника Јељцина настојало се завршити преговоре у Хелсинкију¹¹.

Бомбардовање СРЈ је пољуљало одушевљење западом и изазвало протест у руском друштву, показујући неспособност државе да спречи рат против сродног народа и да заштити сопствене интересе чак и у Источној Европи. Косовска криза је доживљена као врхунац пораза руске спољне политике, немоћи и понижења велике силе, самовоље и некажњивости НАТО-а¹². Окретање авиона премијера Јевгенија Примакова изнад Атлантика, након вести да су на Београд пале прве бомбе, симболизовало је одустајање од подређеног положаја у једносмерно креираној, од стране САД, међународној политици и повратак сопственом субјективитету.

Током рата, руска спољна политика је комбиновала анти-НАТО став, спремност да спречи рушење система међународних односа УН и посредничку улогу. Настојања руског политичког руководства да се избегне директна конфронтација са западом огледају се у непружању војне помоћи СРЈ, реторици неприхватљивости увлачења Русије у рат и демантовању да курс државе одређује војно руководство. Министарство одбране је развило три акциона плана¹³, од којих је најрадикалнија предвиђала директну војну помоћ Југославији, тј. повлачење из ембарга УН на испоруку оружја СРЈ, испоруку модерних система ваздушне одбране СРЈ, школовање српског војног особља у Русији, званичну подршку одласку руских добровољаца у Србију, опозив ратификације СТАРТ-2, потпуни прекид дипломатских односа са државама које су учествовале у агресији, протеривање свих њихових војних аташеа из Русије. Прилика за ову варијанту је пропуштена

9 Dov Lynch, "Walking the tightrope", нав. дело, стр. 75.

10 James Hughes, "Russia and the Secession of Kosovo: Power, Norms and the Failure of Multilateralism", *Europe-Asia Studies*, 65:5/2013, стр. 1003.

11 Dov Lynch, „Walking the tightrope“, нав. дело, стр. 77-78.

12 Юрий Давыдов, „Проблема Косово в российском внутривосточном контексте“, в сборнике: *Косово: международные аспекты кризиса* (ред.: Дмитрий Тренин, Екатерина Степанова), Московский центр Карнеги, 1999, стр. 247-79.

13 Подаци су изнети у интервјуу генерала-пуковника Леонида Ивашова, начелника Главне управе за међународну војну сарадњу Министарства одбране РФ у периоду 1996-2001. Виктор Баранец, „Как наш десант шелкнул по носу США“, *Комсомольская правда*, 24/05/2017.

чим су СРЈ уведене санкције. Од новембра 1998. до фебруара 1999. постојала је прилика да Русија испоручи СРЈ средства противваздушне одбране С-300¹⁴ и Бук, што је нуђено српској страни под условима лизинга. Председник Милошевић се позвао на немогућност исплате и питао за „пријатељску“ испоруку, под условом каснијег измирења дуга, на што се председник Јељцин није одлучио. У фебруару 1999, када је испорука система ПВО постала предмет преговора, санкције су поново ступиле на снагу.

Друга варијанта је предвиђала протеривање свих институција НАТО-а из Русије, осим војних аташеа. Предност је дата трећој, блажој политици: праћењу уз помоћ обавештајних бродова, пружању обавештајне подршке Војсци Југославије уз помоћ сателита, углавном политичком подршком. Русија се уздржала од пружања војне подршке СРЈ због економске слабости и решености председника Јељцина да спречи увлачење Русије у ратни сукоб¹⁵. Није успео ни савез Русије, Белорусије и Југославије: југословенска страна је била заинтересована пре свега за војни савез, док је елита у Москви имала опрез према увлачењу Русије у рат против запада¹⁶. Када се након вишенедељног бомбардовања НАТО суочио са немогућношћу „блицкрига“ и доспело у репутационе проблеме везане за кредибилитет, посредничка улога Русије је добила на значају.

Након напада на СРЈ име НАТО-а се у руској масовној свести чврсто усталило као синоним за агресију. Русија није успела да спречи бомбардовање СРЈ. Међутим, косовски конфликт је био први битан сукоб између Русије и западних сила који је означио симболичан почетак нове геополитичке динамике. У случају сваког преласка „црвене линије“, односно угрожавања њених животних интереса, Русија је показала одлучност да реагује. Према томе, учешће Русије у косовском конфликту имало је шире импликације од пуког утицаја у балканском региону и односило се на глобалне улоге државе.

2. ПОЛИТИЧКИ И ВОЈНИ КОНТЕКСТ ДОНОШЕЊА ОДЛУКЕ О СЛАЊУ РУСКЕ МИРОВНЕ МИСИЈЕ У ПРИШТИНУ

Крајем маја 1999. године Русија је дала предлог за стварање руског сектора на северозападу Косова, сектора под контролом неутралних држава (евентуално Заједнице независних држава) на централном Косову и НАТО трупе у Метохији¹⁷.

14 Уз испоруку С-300 морала је да иде обука особља која би потрајала годину дана, док ни допрема гломазних система није била могућа у условима потпуне блокаде чак и хуманитарних возила на мађарској граници, док су аеродроми били уништени.

15 OksanaAntonenko, “Russia, NATO and European Security after Kosovo”, нав. дело, стр. 124.

16 VladimirBaranovsky, “The Kosovo Factor in Russia’s Foreign Policy”, нав. дело, стр. 262.

17 Dov Lynch, “Walking the tightrope”, нав. дело, стр. 75.

Руска страна је инсистирала да има сопствени сектор одговорности који би бројио десантну бригаду и имао аутономију или би био подређен директно УН. Током преговора у Москви 11-12. јуна 1999 о командном ланцу и статусу руских трупа у КФОР-у, руска страна се противила једностраној подели сектора одговорности између НАТО-ових чланица и залагала за једину команду овлашћену од УН. Најавила је да, у случају ако договор не буде постигнут, може послати војску на КиМ „за два сата“ у сектор који је предвидела за себе, па и дупло већи број војника од НАТО-ових¹⁸. Русија је захтевала да контролише север Косова настањен Србијама (што би на дуже стазе могло довести до васпостављања контроле Србије над овом територијом). Након одбијања руских предлога од стране НАТО-а, руско руководство је пожурило да оствари интересе Русије једнострано пре него што би је НАТО ставио пред свршен чин.

Одлука о превентивном деловању се заснивала на војно-стратешким разлозима: Генерални штаб је добио информације да су америчке и британске војне трупе планирале размештање у покрајини док су руско-амерички преговори о политичком решењу били још у току. У периоду 4-14. јуна 1999. Министарство спољних послова је било задужено за политичко решење Косовског конфликта и формулисање основних политичких принципа руског учешћа у међународној мировној мисији на КиМ. Операционо планирање учешћа у мисији КФОР је било поверено Министарству одбране¹⁹. Расподела задатака између два министарства је омогућила флексибилност и конструктивну забуну током спровођења операције.

Операција је била замишљена као муњевита, тајна и неочекивана за НАТО, јер се косила са ратним плановима алијансе и могла да испровоцира рат. У случају НАТО напада на руске мировњаке планирано је да се обаве хитни преговори са војним и политичким руководством СРЈ, да се склопи војни савез између СРЈ и РФ и да се пружи отпор надлазећој НАТО војсци, уз пребацивање на КиМ неколико пукова или дивизију Ваздушно-десантне војске²⁰. Свест о расположењима која су владала у Војсци Југославије пресудила је у корист одласка руске мисије

18 Према речима ген. Ивашова, Русија није намеравала да моли НАТО за парче територије, јер има иста права као и НАТО и, буде ли изостао договор, прогласиће свој сектор у договору са СРЈ и у складу са сопственим интересима. Ивашовљеве речи цитиране од стране Мартија Ахтисарија пренете у: AnnaMariaBrudenell, "Russia's Role in the Kosovo Conflict of 1999", *The RUSI Journal*, 153:1/2008, стр. 31.

19 Irina Isakova, "The Kosovo Air Campaign's Impact on Russian Military Thinking", *The RUSI Journal*, 145(4)/August 2000, стр. 53.

20 Ген. Леонид Ивашов се надао да ће Милошевић одбити да повлачи војску са КиМ, па ће НАТО снаге бити увучене у копнени рат кога су се „страховито плашили“, али се то није десило. За копнену операцију НАТО није имао кандидате због посустајања САД, Велике Британије, па Немачке, Италије, Грчке, зато су перспективе копнене операције озбиљно пољуљале кредибилитет читаве операције НАТО-а. Ивашов, нав. интервју.

на КиМ. Како НАТО није био спреман на свеобухватну копнену операцију због противљења свих европских чланица алијансе, такав план је могао да успе.

Детаљи операције још увек чине државну тајну, али је јавност упозната са основним подацима како се ближила двадесетогодишњица рата. У мају 1999. године мајор Јунус-Бек Јевкуров који је служио у саставу мировне мисије у БиХ добио задатак да у групи од 18 специјалаца успостави тајно праћење аеродрома Слатине и припреми терен за долазак руског батаљона²¹. Након што су Румунија и Мађарска забраниле прелет руских војних авиона, одлучено је да уместо три батаљона Слатину заузме један који се налазио у БиХ. Циљ операције је био да се спречи слетање НАТО авиона, како би се руски став узео у обзир приликом одлучивања о послератној мисији.

10. јуна командант ваздушно-десантне бригаде у Угљевику пуковник Николај Игнатов је добио наредбу да у тајности од америчке команде дивизије спреми батаљон од 200 људи и да га хитно упути на КиМ²². Како би се операција одвила у потпуној тајности, одлуке нису доношене на нивоу првих лица. Операција је подразумевала одређено цурење (дез)информације ради дезоријентације непријатеља²³. Пуковник Игнатов није добио писмене наредбе и преузео одговорност на себе²⁴. Под Београдом колону од Игнатова је преузео генерал-поручник Виктор Заварзин. Према сведочанству генерала-пуковника Ивашова, о плану се расправљало са министром одбране Игорем Сергејевим, министром спољних послова Игорем Ивановим и председником Борисом Јељцином. Заварзинова одговорност је подразумевала и отпор могућим опозивима операције који су могли стићи из Генералног штаба, Министарства спољних послова или администрације председника. Ослонивши се на Ивашовљево подршку да колона не узмиче пред опоменама, генерал-поручник Заварзин је послушао његов савет да угаси мобилни телефон. У међувремену, начелник Генералштаба Анатолиј Квашнин је добио одобрење за наставак операције од шефа председничке администрације Александра Волошина који му је пренео да председник Јељцин спава²⁵. На тај начин је

21 Интервју Президента Републике Ингушиенија Ю. Б. Евкурова телеканалу «Вести», июнь 2009, Интернет: <http://vesti.ru/doc.html?id=265963>, 14/04/2019.

22 Није познато ко је наредио премештање руских мировних снага из БиХ на КиМ, нити су војници, по сопственом сведочењу, у тренутку извршавања операције били потпуно свесни куда и зашто се упућују. Међутим, имали су свест да је реч о нечем већем од вежби и да су одговорни за част и углед Русије.

23 Юнус-Бек Евкуров, нав. интервју.

24 Сведочанство Николаја Стаскова, начелника штаба Ваздушно-десантне војске, који је Игнатову телефоном пренео усмену наредбу, упозоривши на потребу да се изненади не само НАТО, већ и Москва. Цит. у Вячеслав Николаев, „Тайны «броска на Приштину»“, *Российские вести*, 17-23/06/2009.

25 Артём Кречетников, „Бросок на Приштину: на грани войны“, *Россия в глобальной политике*, 11/06/2014, Интернет: <https://globalaffairs.ru/global-processes/Brosok-na-Prishtinu-na-grani-voiny-16730>, 14/04/2019.

Јељцин, који је по свој прилици био обавештен о операцији, добио маневарски простор за могуће ситуације неспоразума. Како „наполеонска“ традиција војних удара и аутономног деловања војске у Русији није развијена, претпоставка да иза целе операције стоји Јељциново одобрење може се сматрати веродостојном.

Иако су одмах након преласка границе Србије изнад возила биле подигнуте руске заставе, америчка команда је сазнала која војска иде ка аеродрому тек 6 сати након почетка кретања, када се руска колона већ налазила на Косову. Заменик државног секретара САД-а Струоб Талбот након окончаних преговора у Москви налазио се у авиону који је летео за САД, када је од Клинтеновог помоћника за националну безбедност Сендија Бергера добио позив да се врати у Москву због уласка руске војске на КиМ. Талбот је окренуо авион, међутим, за разлику од чувеног Примаковљевог окретања авиона изнад Атлантика 24. марта, Талбот је то учинио ради договора са Русима. Док су трајали његови преговори са руским министрима спољних послова и одбране, британска бригада је била спречена да заузме аеродром.

Талбот и државна секретарка Мадлен Олбрајт су од министра спољних послова Игора Иванова и министра одбране Игора Сергејева добили информације да руска војска није прешла границу Србије и да је у приправности да уђе у покрајину истовремено са НАТО-ом. Након што је министру спољних послова јављено о CNN-овом директном укључењу из Приштине, у своје име и у име министра одбране изразио је америчким колегама жаљење због тога што је руска колона „случајно прешла границу и ушла на Косово“²⁶.

3. МИРОВНА МИСИЈА РУСИЈЕ НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ

Увече 11. јуна 1999. године моторизована колона 331. падобранско-десантног пука руских миротвораца, која се налазила у Угљевику у оквиру СФОР мисије, напустила је БиХ како би заузела стратешки објекат – аеродром Слатину пре доласка британских НАТО снага, преваливши преко 600 км за 7,5 сати. Наишавши на срдачан дочек од стране становништва Србије, колона је успорила кретање, али је у 2 сата ноћи стигла у Приштину, а 12. јуна у 7 часова заузела објекат. Муњевити долазак руског батаљона је био неочекиван за НАТО команду. По доласку руски војници су спречили британске припаднике НАТО снага да преузму контролу над аеродромом који су предвидели за снабдевање својих трупа. Контрола над аеродромом подразумева контролу над Косовом и Метохијом, из тог разлога аеродром скоро да није био оштећен у бомбардовању. Руски војници су стигли на КиМ у прелазном периоду, док се на аеродрому још увек налазио 83. ловачки

26 Исто.

авијацијски пук Војске Југославије.

Доласком њених војника Русија је постала учесник косовског конфликта на терену. Свега 4 сата касније британски војници, који су ушли на КиМ из Македоније, нашли су се на нишану руских ручних минобацача, а пут колони британских тенкова на челу са генералом Мајклом Џексоном (две јединице од 250 војника) препречио је руски официр²⁷. Припаднике британских НАТО снага је шокирао не само брз долазак руских војника, већ и њихова спремност да бране аеродром. Руска оклопна возила су спречила слетање хеликоптера алијансе. Генерал Џексон, окренувши леђа руским положајима, гестовима је наредио британским тенковима да крену, међутим, добио је од руског преводиоца упозорење уз претњу оружјем да то не чини.

Командант НАТО снага у Европи, амерички генерал Весли Кларк, у чијем штабу је претпостављено да Руси намеравају да заузму аеродром и да чекају појачање, желео је да избегне ситуацију у којој би његова војска била приморана да тражи руско одобрење за коришћење аеродрома, нити да омогући Русима да траже посебан сектор одговорности. Међутим, Кларк није добио од заменика представника здруженог комитета начелника штабова Џоа Ролстона дозволу за даљу ескалацију, док је командант НАТО снага на Балкану генерал Џексон, уз образложење да не жели да започне 3. светски рат, одбио Кларков захтев да дође до аеродрома по сваку цену, што је подразумевало да силом склони Русе са аеродрома²⁸.

Русија је контролисала једини аеродром у покрајини и могла да поставља услове НАТО алијанси. Међутим, током преговора руски батаљон је био у изолацији, опкољен британским снагама, док су Мађарска, Бугарска, Румунија и Украјина затвориле ваздушни простор за прелет руских војних авиона²⁹. Питање руског учешћа у КФОР-у је решено на преговорима 18. јуна између државне секретарке Мадлен Олбрајт и секретара за одбрану Вилијама Коена са америчке стране и министра спољних послова Игора Иванова и министра одбране Игора Сергејева у Хелсинкију. Руску мировну мисију је чинило 3600 војника, од којих 750 је било распоређено у Слатини и 2850 у америчком, немачком и француском секторима одговорности. Све снаге КФОР-а су имале приступ аеродрому. Због ограничења у расположивим ресурсима, Русија је одустала од својих захтева за већим бројем војника и посебним сектором. Велики број руских мировњака је стигао на КиМ преко грчке луке Солун и Македоније. На терену на КиМ руски ми-

27 Мемоари припадника руског батаљона. Александр Лобанцев, „Косово 99“, Интернет: <http://litmir.me/br/?b=140868&p=1>, 14/04/2019.

28 Леонид Ивашов, нав. интервју; Артём Кречетников, *Бросок на Приштину*, нав. дело.

29 Колона са хуманитарном помоћи Министарства за ванредне ситуације Русије је данима држана на мађарској граници, и само неколико камиона је дозвољено да наставе пут за Србију. Тако је НАТО показао да контролише ваздушни и копнени простор између Русије и СРЈ, што ефикасно онемогућава сваки војни савез између двеју држава.

ровњаци су били подређени јединственој команди. У административном погледу, руском бригадом је управљала војна делегација Русије у Монсу која је оличавала политичку и војну контролу, док је операциону контролу вршио НАТО. Тројица руских официра за везу је било подређено команди здружених снага НАТО у Јужној Европи у Напуљу. Десетак официра је радило у седишту КФОР-а у Приштини. Руским трупама је онемогућено присуство на подручјима са бројним српским становништвом. Тако ни 3600 руских мировњака нису успели да спрече протеривање српског народа, а како нису били присутни на тим територијама, не могу ни да сносе одговорност за неуспех мировне мисије. Руски војници нису успели да спрече блокаду српских мештана у Ораховцу од стране Албанаца.

Руска мировна мисија на КиМ је трајала до 23-24. јула 2003. године. Од марта до јула 2002. године број руских мировњака је смањен са 2000 на 600 људи. У мају 2003. године председник Путин је наредио повлачење руских мировњака из БиХ и са КиМ. Одлазак је био образложен великим трошковима, недовољном стратешком коришћу и смиривањем ситуације. Стратешки значај руског присуства у Слатини је ослабљен изградњом америчке војне базе Бондстил надомак Урошевца. Према речима начелника Генералног штаба, Анатолија Квашнина, Русија више није имала реалне интересе на Балкану, док \$28 милиона годишње, колико је коштало одржавање мисије на Балкану, могло да се утроши за друге приоритете руске војске³⁰. Такав преокрет се тешко може повезати са ранијим настојањима Русије да обезбеди себи војно учешће у региону.

Иако су ограничен учинак и брзо повлачење наизглед обесмислили мисију, усиљени марш на Приштину је остао упамћен не само као један од најзапаженијих и неочекиваних догађаја у спољној политици Руске Федерације, већ као преломни тренутак који је навестио нову еру у руској спољној политици и промену масовне свести. Осим што је остала упамћена као позитиван пример у погледу замисли и имплементације, веште координације јединица, спремности на деловање и постизање успеха у најтежим условима, операција има симболичан значај за наратив нове геополитичке динамике као прва победа Русије која је доказала да остаје чинилац са којим треба рачунати. Москва се усудила да изазове НАТО у пресудном тренутку када је у алијанси владало убеђење да се руски став може у потпуности занемарити³¹. Ефекат изненађења и победе који је у себи носила Приштинска операција допринео је повратку угледа непобедиве руске војске за који се након првог чеченског рата (1994-1996) веровало да је изгубљен.

30 Артём Кречетников, *Бросок на Приштину*, нав. дело.

31 Юнус-Бек Евкуров, нав. интервју.

4. ТУМАЧЕЊА МИРОВНЕ МИСИЈЕ РУСИЈЕ НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ

Сусрет руских и британских војника под Приштином по степену опасности по глобални мир сврстава у најзначајније кризе још од доба Берлинске и Карипске кризе 1961-1962. године³². Буде ли се ризик већег сукоба Русије са НАТО-ом сагледавао као подложен деескалацији зависно од политичке воље, приштинска операција изгледа као тактички потез који ствара услове за остваривање стратешке добити – како репутационе, тако и утицаја у региону. На позадини спољнополитичке неодлучности и уцена 1990-тих година усиљени марш на Приштину је био спектакуларан потез који је омогућио да Русија буде присутна на терену.

Међутим, тумачења значаја усиљеног марша на Приштину остају бројна и крећу се од синонима за демонстративан и неефикасан потез претежно психолошке природе до симболичког почетка спољнополитичког препорода Русије³³.

Према позитивном тумачењу, одлучан став Русије је допринео спречавању копнене интервенције НАТО-а. Уколико је упркос тешкој друштвено-економској и политичкој ситуацији руска војска била у стању да спроводи озбиљне операције и у кратком року заузима стратешке објекте, Русија остаје утицајан чинилац³⁴. Приштинска операција је пружила јак психолошки подстицај како оружаним снагама, тако и руском друштву. Успешан марш на Приштину је подигао улоге и приморао НАТО на веће уважавање захтева Русије. Својом посредничком улогом Русија је настојала да ублажи став запада и да усмери мировни процес у оквир УН-а. Тако је, почетком маја, у Бону на састанку Г8 договорено „безбедносно присуство“ међународних снага под мандатом УН, док је СРЈ могла да задржи одређен број снага на КиМ³⁵.

Без обзира на демонстративне потезе, попут окретања Примаковљевог авиона изнад Атлантика, Русија је у решавању косовске кризе ипак настојала да наступа као партнер западних снага. Подржала је низ резолуција Савета безбедности УН које су подразумевале вршење притиска на СРЈ, па и ембарго на испоруке оружја. Након почетка бомбардовања Русија је тражила политичко решење у садејству са САД и Европом. Руска делегација у преговорима није увек имала

32 Према речима Јевкурова, у случају да су Британци кренули да истискују руски батаљон са аеродрома, Руси би отворили ватру. Михаил Воскресенский, „Евкуров о событиях в Слатине: если бы натовцы сунулись, мы бы открыли огонь“, *РИА новости*, 17/02/2017, Интернет: <http://ria.ru/20170217/1488200443.html>, 14/04/2019.

33 Vladimir Baranovsky, “The Kosovo Factor in Russia’s Foreign Policy”, нав. дело, стр. 265-266.

34 Леонид Ивашов, нав. интервју.

35 Vladimir Baranovsky, “The Kosovo Factor in Russia’s Foreign Policy”, нав. дело, стр. 265.

јединствени став, али је претежно захтевала јачање сопствене улоге у решавању конфликта, посебан статус за своју војну мисију. Дипломатска интервенција Русије је помогла премостити јаз између присталица копнене интервенције (САД и Велике Британије) и чланица НАТО-а које нису пристајале да пошаљу војнике на КиМ без резолуције Савета безбедности УН (Француска, Немачка и Италија).

Према негативном схватању, марш на Приштину је био привид који је користио западним силама, јер је тако српско становништво на КиМ добило наду да ће бити заштићено од стране руских мировњака³⁶. На позадини доласка руских снага исход рата је у Београду званично тумачен оптимистичније него што је заправо био. Черномирдин је доставио ултимативне захтеве НАТО-а руководству СРЈ, док је исход конфликта био повољан за НАТО, а никако за српску страну. Черномирдинов ултиматум није искључивао да његове речи о „наставку рата“ могу подразумевати руски глас у СБ УН у корист НАТО-а, све са наставком бомбардовања и перспективом копнене интервенције. Достигнућа усиљеног марша на Приштину су временом изгубљена. Операција је имала претежно унутарполитички ефекат подизања угледа власти у очима руске јавности. Подређене јединственом командном ланцу, руске снаге нису имале могућности да пресудно утичу на стање на терену, деловале су као млађи партнер и пружале политички легитимитет присуству НАТО-а. Повлачење руских снага са КиМ је имало за последицу препуштање ситуације у покрајини НАТО-у, и то уочи погрома 17-19. марта 2004. године.

Руска политика на Балкану 1999. године нашла се између супротстављених приоритета, а то су са једне стране спољнополитички субјективитет Русије, а са друге условљеност руководства државе западним кредитима. Јељцинова променљива тактика у косовској кризи може се објаснити балансирањем између настојања да се руски допринос окончању рата повеже са добијањем кредита и потребе да се обезбеди подршка бирача пред децембарске парламентарне изборе. Просрпски ставови војног крила руске делегације долазили су у контраст са Јељциновим непомирљивим ставом према комунистичкој опозицији у Државној думи. С обзиром на проблематично разграничење личних и политичких анимозитета елите у политичком систему Русије 1990-тих година, не може се сметнути са ума ни идеолошка супротстављеност Милошевића и Јељцина³⁷. Именовање Черномирдина за специјалног изасланика за решавање конфликта у Југославији је имало за циљ да сузбије унутрашњополитички утицај премијера Примакова и градоначелника Москве Јурија Лужкова као такмаца на предстојећим председничким из-

36 Алексей Борзенко, *Русские танки в Приштине*, Док. филм о событиях 12.06.1999, Москва, 2004, Интернет: [http:// youtube.com/watch?v=HJmU450Y4Lc](http://youtube.com/watch?v=HJmU450Y4Lc).

37 Није допринела угледу председника Милошевића код руководства Русије 1990-тих година ни његова некадашња изричита подршка Државном комитету за ванредно стање у СССР-у из августа 1991. године. Erik Yesson, "NATO and Russia in Kosovo", *The RUSI Journal*, 144:4/1999, стр. 22.

борима³⁸, али и да нагласи императив неувлачења Русије у конфликт и посвећеност одржавању односа Русије са западним државама. Из Јељцинове перспективе, конфликт НАТО и СРЈ није одговарао руским интересима, јер је потенцијално отежавао приступ западним финансијама и технологијама.

На КиМ су се сукобила два схватања руских националних интереса – заштита руског историјског савезника – Србије – и тежња руских политичких елита 1990-тих година да Русија постане пуноправан члан западног центра моћи. Након што је Русија одбила да испоручи СРЈ војну помоћ, била је радо прихваћена од стране НАТО-а као посредник у преговорима, а Черномирдин се током своје мисије уствари сврстао на страну НАТО-а³⁹. Након завршетка рата руска спољна политика се постепено померала ка другом поменутом интересу. Тек догађаји на Криму 2014. године су означили преокретање геополитичке динамике у правцу конфронтације са западом.

НАТО-ов напад на СРЈ је симболизовао врхунац ере руског повлачења која је почела у атмосфери добре воље и поверења са совјетским пристанком на уједињење Немачке (правно неспреченим уласком Западне Немачке у сферу НАТО-а у замену за апстрактно признавање руских интереса у Источној Европи, изневерене наде да ће се НАТО трансформисати у оквиру преуређења европског безбедносног простора који би укључивао Русију и да базе НАТО неће осванути источно од бивше „гвоздене завесе“). Промена биланса снага у Европи је ишла на штету Русије, померајући линију одбране ка истоку.

Промене у руској војној доктрини су отпочете услед почетка НАТО агресије и усвајања НАТО-ове стратешке концепције на самиту у Вашингтону у априлу 1999. Русија је напустила Горбачовљеву концепцију заједничке европске куће и Козиревљеву концепцију статешког партнерства са западом.

Косовска криза је подстакла преиспитивање Концепције националне безбедности: тежиште је пренето са унутрашњих безбедносних изазова на спољашње⁴⁰. Појавио се нагласак на директну војну агресију против Русије и њених савезника која се једино може спречити активном спољном политиком и високим

38 Елена Гуськова, „Динамика косовског окрзиса и политика России“, в сборнике: *Косово: международные аспекты кризиса* (ред.: Дмитрий Тренин, Екатерина Степанова), Московский центр Карнеги, 1999, стр. 69-72; Vladimir Baranovsky, „The Kosovo Factor in Russia’s Foreign Policy“, нав. дело, стр. 261.

39 Управо тог тренутка су, према руском јавном мњењу, највише оштећени национални интереси. Oksana Antonenko, „Russia and the Deadlock over Kosovo“, *Survival*, 49:3/2007, стр. 93.

40 Концепция национальной безопасности Российской Федерации в редакции 29.10.99 г. Интернет: <http://flot.com/nowadays/concept/conceptdoc1/>, 14/04/2019. Актуелна верзија Стратегије задржава овај приступ. Указ Президента Российской Федерации от 31 декабря 2015 года N 683 „О Стратегији национальной безопасности Российской Федерации“, Интернет: <http://rg.ru/2015/12/31/nac-bezopasnost-site-dok.html>, 14/04/2019.

степеном приправности конвенционалних и нуклеарних снага. Читав низ набројаних претњи безбедности Русије недводмислено подсећа на НАТО агресију против СРЈ. НАТО-ов напад на СРЈ, као ниједан други рат у послехладноратовском периоду, из темеља је променио војно и стратешко размишљање у Русији. Проучавани су стратегија, тактика, коришћење високотехнолошког оружја, системи прецизног навођења, меке бомбе, невидљиве технологије, електронско праћење, улога сателита⁴¹. Промена доктрине је подстакла Русију да гради војна савезништва ван постсовјетског простора. Промењени су стратешки планови за непредвиђене ситуације за велике или локалне оружане конфликте, усредсређени су на оружани одговор Русије на изненадни напад са ваздуха конвенционалним и нуклеарним оружјем. Поклања се пажња одбијању напада конвенционалним средствима, а не само нуклеарним, при чему се напад конвенционалним оружјем сагледава као вероватнији. Напад на СРЈ је утицао на однос владајућих елита и јавног мњења према употреби силе у Чеченији и уклонио препреке психолошке и политичке природе васпостављању уставног поретка: уколико је НАТО пакт могао да примени силу кршећи сопствени устав, Русија је имала право да васпостави важење свог Устава на својој уставној територији⁴².

Симболичан значај операције у Слатини се огледа у честим паралелама између неочекиване операције заузимања Слатине 1999. године и изненадне операције „уљудних људи“ на Криму на пролеће 2014. године⁴³. У наративу те две операције се сагледавају као карике једног ланца. Како Приштинска операција, тако и догађаји на Криму 2014. године одражавају губитак вере у дипломатска средства постизања циља и ослањање на изненадне војне операције ради заустављања претварања региона од стратешког интереса у одскочне даске за напад на Русију. Како је НАТО-ов напад био сагледаван као остваривање интереса западних сила заобилазећи међународно право и намећући своје виђење безбедносног поретка коришћењем новоисковане концепције „хуманитарне интервенције“, Русија је задржала право да узврати симетрично на подручјима од стратешког значаја у свој непосредном суседству (Јужна Осетија, Абхазија)⁴⁴.

41 Viktor Gobarev, "Russia-NATO relations after the Kosovo crisis: Strategic implications", *The Journal of Slavic Military Studies*, 12:3/1999, стр. 13.

42 Oksana Antonenko, "Russia, NATO and European Security after Kosovo", нав. дело, стр. 132.

43 Повезаност косовског и кримског случаја је и званично укључена у преамбулу Декларације о независности Крима од 11. марта 2014.

44 Derek Averre, "From Pristina to Tskhinvali: the legacy of Operation Allied Force in Russia's relations with the West", *International Affairs*, 85:3/2009, стр. 590-591.

5. СПОЉНОПОЛИТИЧКИ НАРАТИВ РУСИЈЕ ПОВОДОМ ДВАДЕСЕТОГОШЊИЦЕ ГОДИШЊИЦЕ НАТО БОМБАРДОВАЊА

Уочи двадесетогошњице НАТО напада на СРЈ, у Руској Федерацији се интензивирала расправа о историјском значају тог рата. Анализа званичног дискурса политичке елите и академске заједнице који се развијао у Русији од јануара 2019. године до тренутка закључења овог рада показује да се формирао целовит спољнополитички наратив у коме НАТО напад на СРЈ и операција заузимања Слатине од стране руског батаљона играју запажену улогу.

У званичној изјави Министарства спољних послова Русији, уочи двадесетогодишњице НАТО напада, наглашено је да је „флека срама“ заувек укаљала углед алијансе и неће се опрати увлачењем балканских држава у чланство у НАТО. Портпарол Министарства Марија Захарова истакла је да, након НАТО напада на СРЈ, свако позивање на кршење међународног права, поштовање слободе речи и борбу против пропаганде Русија сагледава као отворено лицемерје⁴⁵. На делу је вишегодишња доследна пракса повлађивања радикализацији Приштине од стране САД и ЕУ, што има за последицу неизвршавање мандата УН од стране КФОР-а. Министар спољних послова Сергеј Лавров је нагласио да Запад није научио лекције бомбардовања Југославије, јер су операције против независних држава настављене⁴⁶. Како би се оправдао напад на СРЈ, Запад је једнострано признао независност Косова под неоправданим изговором да су Албанци на КиМ угрожени од стране Срба и прекинуо преговоре између Београда и Приштине који су вођени под окриљем УН. Случај Рачак – вештачки повод за рат, где је руководиоца ОЕБС-ове мисије Вилијам Вокер изјавом о „геноциду“ неовлашћено присвојио надлежности Сталног савета ОЕБС-а – према Лаврову је истоветан инсценирањима која организују „бели шлемови“ у Сирији. Министар је претпоставио да ће државе запада учинити све да спрече непристрасну истрагу могућих кршења међународног права од стране НАТО-ове команде током бомбардовања СРЈ. Русија подржава истрагу примене забрањене муниције од стране НАТО-а коју води руководство Србије и покушаће да тај злочин не остане некажњен. Према Лаврову, почев од 1999-те дошло је до замене међународног права које почива на консензусу „поретком који почива на правилима“ – правом јачег, које се једнострано намећу од

⁴⁵ Александр Борисов, “Захарова: Весной 1999 года НАТО похоронил международное право в Европе”, *Российская газета*, 28/02/2019.

⁴⁶ Интервью Министра иностранных дел России С.В.Лаврова для документального фильма В. Кобякова на телеканале НТВ «Разворот над Атлантикой», Москва, 22/03/2019, Интернет: http://mid.ru/web/guest/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/3580855, 14/04/2019.

Запада. Бомбардовање СРЈ је утрло пут рушењу међународног права од стране Запада, кршењем његових темељних начела зајемчених у Уставу УН, ОЕБС-а, Хелсиншком завршном акту и међународним обавезама држава-чланица НАТО-а. Први пут након Другог светског рата извршена је агресија на суверену независну европску државу, активног учесника антихитлеровске коалиције, једног од оснивача УН и послератног система међународне безбедности, уз хиљаде цивилних жртава, примену осиромашеног уранијума. Према министровим речима, НАТО-ов напад на СРЈ је био мотивисан жељом да алијанса напредује ка истоку, ка руским границама, услед процене да су САД победиле у хладном рату. САД су одбиле да се у СРЈ упуте миротворци УН. Само је изненадно заузимање Слатине од стране руске војске успорило амбиције Запада.

У процени да лекције косовске кризе нису научене и да НАТО наставља да се ослања на војну силу у међународним односима, са Министарством спољних послова је солидаран и Савет Федерације који је 13. марта 2019. године једногласно усвојио Изјаву поводом двадесетогодишњице војне операције НАТО-а против Југославије, у којој је НАТО деловање у СРЈ назвао полазном тачком за савремене конфликте, наглашавајући да се након напада 1999. године НАТО дефинитивно претворило у основну претњу за глобалну и регионалну безбедност⁴⁷. Након тога, под измишљеним изговорима, нападнуте су суверене државе Ирак, Либија, Сирија, а сада се прети Венецуели, Куби и Никарагви, док у истоветним конфликтима у Молдавији, Грузији и Украјини запад заузима супротан став, спречавајући самоопредељење народа. Позивајући на осуду бомбардовања СРЈ и превазилажење његових последица, Савет Федерације је остао при свом ставу од 31.03.1999. о акту агресији против суверене државе. Спикер Савета Федерације Валентина Матвијенко је нагласила да је тих година Русија била „послушна, желела и радила све како би сарађивала са САД и земљама Европе“, међутим, са њом „нико није рачунао“, док је окретање Примаковљевог авиона изнад Атлантика означило почетак независне спољне политике, уз разумевање да ће само независна политика, јачање одбрамбене способности земље дозволити да се Русија одбрани и да се њен став узме у обзир⁴⁸. О исправности новог политичког курса, према речима Матвијенко, сведоче догађаји у Сирији, чију је независност Русија спасила бранећи начело недопустивости мешања у суверене послове других држава и право народа да сам одлучује о својој судбини.

47 Заявление Совета Федерации Федерального Собрания РФ в связи с двадцатилетней годовщиной начала военной операции Организации Североатлантического договора против СРЮ, 13/03/2019, Интернет: <http://council.gov.ru/media/documents/pdf/9Xc9ljEyPNTRlZ0BBEKcuV4CeEJcWnpv.pdf>, 14/04/2019.

48 Галина Мисливская, „Урок Белграда. Совфед принял заявление к 20-летию бомбардировок Югославии“, *Российская газета*, 13/03/2019.

Окретање Примаковљевог авиона изнад Атлантика је највише што је Русија могла да уради, тврди Константин Косачов, који је 1999. године био члан руске делегације у авиону, а 2019-те председник Одбора за међународне послове Савета Федерације. У излагању о томе како се Русија изборила за вишеполарни свет, Косачов сажима у јединствени наратив два преломна мартовска догађаја – двадесетогодишњицу НАТО-овог напада на СРЈ и 5. годишњицу повратка Крима у састав Русије⁴⁹. Према Косачовљевој процени, данас сваки помен појма агресије и кршења граница мора да узима у обзир косовску трагичну страну европске историје. Значај косовске кризе далеко превазилази оквире Европе и Атлантика, јер су уследили напади на Ирак, Сирију, Либију, а данас се прети Венецуели, Куби и Никарагви. Сви ти преседани су иницирани пре 20 година од стране чланица НАТО-а, који данас окривљују Русију због прве примене силе након Другог светског рата и отимања дела територије суверене државе у покушају да се прикрије агресија коју је НАТО извршио пре 20 година. Тада је Русија била исувише слаба политички, дипломатски и економски како би спречила НАТО-ово безакоње и казни кривце. Пролеће 1999. године представља оличење врхунца једнополарног света и тријумфа воље групе држава у односу на право, правду и колективне безбедносне механизме. Јачањем алтернативних сила, укључујући Русију, ширило се разумевање да се иза употребе силе од стране запада не крије хуманитарна забринутост, већ интереси за приступ ресурсима, обарање неподобних влада и увлачење нових држава у своју орбиту. Године 2011. дипломатском активношћу Русија је спречила напад на Сирију према сценарију Ирака и Либије. Како Запад није престао да се ослања на економске, политичке и медијске инструменте принуде, меку моћ, дестабилизацију држава и дравне ударе, чим се на нишану нашла Украјина, десило се руско пролеће на Криму – Русија је довољно ојачала да прихвати повратак региона, што представља други преломни тренутак у међународним односима који је означило прелазак од једнополарног ка вишеполарном свету. Зато осуда НАТО агресије против СРЈ подразумева право на налажење на правој страни историје. Према Косачову, запад се служи правом јачег приликом признања промена статуса различитих територија, док се Русија служи критеријумом правде. Косачов је позвао САД да покажу позитиван пример пре него што буду позивали Русију да се повуче из Венецуеле⁵⁰.

49 Константин Косачёв, „Крымское право. Сенатор Константин Косачёв — о том, как Россия делала мир многополярным“, *Известия*, 19/03/2019.

50 Према Косачову, изјава саветника за националну безбедност САД Џона Болтона (да САД неће толерисати мешање страних војних сила у остваривање заједничких циљева од стране држава западне полулопте) је позивање на Монроову доктрину из 1823. која прописује превласт САД у западној полулопти. Међутим, игнорисан је други део Монроове доктрине који је подразумевао одустајање САД од мешања у послове европских држава. Косачёв Константин, „Косачёв о призыве США к РФ „убраться“ из Венесуэлы: Покажите хороший пример“, *Российская газета*, 27/03/2019.

Да НАТО није научио лекцију у СРЈ подсетило је и Стално представништво Русије при НАТО-у, истичући да је алијанса у осетљивом региону интервенисала по „праву јачег“, заобилазећи Савет безбедности УН, што је касније подстакло негативну динамику у Ираку и Либији⁵¹.

Тематски извештај објављен у званичном гласилу Владе Русије нуди одговор на питање зашто су западне државе солидарно рушиле окрњену Југославију која никог није угрожавала, већ је решавала своје унутрашње проблеме. САД, након што су добиле Хладни рат и настојале да се наметну као једина велесила у једнополарном свету, тежиле су да покажу да се „одметништво“ не толерише. СРЈ се усудила да остане по страни евроатлантских интеграција и није појурила да се интегрише у американоцентричне структуре⁵².

Можемо резимирати да, према званичном спољнополитичком наративу у Руској Федерацији током месеци у којима се обележава годишњица НАТО напада на СРЈ, деструктиван значај НАТО напада на СРЈ за међународно право се простире временски од Хладног рата до данашњег дана, а просторно – широм кугле земаљске, свуда где се одвија такмичење између Русије и САД.

Значајна пажња у руским медијима се посвећује неутралности Србије и непостојању циља учлачења у НАТО. У медијским публикацијама је наглашен имиџ Срба као народа који није опростио почињена зверства, поткрепљен цитираним подацима испитивања јавног мњења према којима скоро 85% држављана Србије се изјашњава против чланства у НАТО-у⁵³.

Јавно обележавање Приштинске операције је наговестила активност руског кинематографа уочи и почетком 2019. године. Косовска збивања из 1999. су се наметнула као референтна тачка приликом избора савремених догађаја који би пружили основу за патриотске сужеје чак два играна филма. О комеморацијском значају филма редитеља Андреја Волгина „Балканска међа“ у руско-српској производњи сведочи званична подршка његовом снимању коју су пружила Министарство одбране Русије и Министарства културе Русије и Србије. Филм је најављен уочи Дана браниоца Отаџбине који се у Русији званично слави 23. фебруара, а државна телевизија га је премијерно приказала на Дан Русије 12. јуна, који је уједно и 20. годишњица марша на Приштину. Радња филма је заснована на консултацијама учесника догађаја, пре свега Јунус-Бека Јевкурова који је 1999. године водио групу специјалаца која је заузела аеродром Слатину, а 2008. године постао

51 Сергей Новиков, „Постпредство РФ при НАТО: Запад не усвоил уроков трагедии в Югославии“, *Российская газета*, 24/03/2019.

52 Владимир Снегирёв, „Под бомбами. Субъективные заметки по поводу 20-летия натовской атаки на Югославию“, *Российская газета*, 24/03/2019.

53 „Опрос показал отношение граждан Сербии к вступлению в НАТО“, 24/03/2019, *РИА Новости*, Интернет:<http://ria.ru/20180324/1517172666.html>, 14/04/2019.

председник Ингушетије. Наратив истиче почетак спољнополитичког препорођаја Русије након врхунца потискивања и понижења од стране запада које оличава бомбардовање Београда. Према наративу који је изношен у јавност поводом филма, усиљени марш на Приштину је наговестио нова времена у Русији, да Русија не прихвата одрицање од субјективитета и намењену јој од стране геополитичких супарника подређену улогу и брисање са мапе светске политике⁵⁴. У обавештењу Министарства културе Русије наглашава се да је косовска операција представљала најопасније заопштравање односа између Русије и запада још од времена Карипске кризе⁵⁵. Поруке наратива су оличене у приказу оклопних возила под руском заставом које прелазе Европу. Уметничка машта у сценарију филма се огледа у борбама са ОВК на прилазу аеродрому, што има за циљ да нагласи одлучност и правичност мисије руских војника. Вео тајне којом су и данас обавијене околности операције оставља значајног простора за уметничку машту: Јевкуров је усмеравао радњу, одвајајући могуће сценарије од немогућих. Министар културе Русије Владимир Медински је препоручио филм „Балканска међа“, посебно младим људима пред служење војног рока, као дело које почива на реалним догађајима⁵⁶.

Приштинској операцији је посвећена и војно-историјска драма „Батаљон“ редитеља Алексеја Бистричког чије је снимање телевизијски канал НТВ наручио 2018. године и чија радња се такође ослања на догађаје заузимања аеродрома Слатине од стране групе специјалаца.

54 С обзиром на званичан комеморацијски значај филма „Балканска међа“, ваља истаћи кључне наративне линије које се кроз филм цементирају и поручују младим нараштајима: 1) наратив повратка субјективитета руских родољуба у косовској кризи, уз подршку патриотског дела генералитета, што представља контраст наспрам мисије у БиХ, за коју радња филма тврди да руски војници нису могли самостално деловати, јер су били подређени НАТО-у. Ток стварних догађаја на КиМ ће показати да руски војници неће моћи самостално да делују ни на КиМ; 2) Јељцинова администрација је у филму приказана као противник одласка руског батаљона на КиМ, што представља поједностављивање у односу на стварне догађаје; 3) према радњи филма, руским војницима је саопштено куда се упућују, иако то према сведочанствима учесника уствари нису знали; 4) порука филма је јуначка одбрана Косова и Метохије кроз приказ грчевите борбе за аеродром Слатину од стране малобројне групе специјалаца пред најездом надмоћне „ОВК“, што представља утврђивање сећања на хипотетски догађај који има симболички значај, али неупућени могу да га схвате као стваран.

55 Министерство културе РФ, „В Србији начались съемки фильма «Балканский рубеж»“, 19/09/2017, Интернет: http://mkrf.ru/press/news/v_serbii_nachalis_semki_filma_balkanskiy_rubezh_, 14/04/2019.

56 Артем Геодакян „Мединский порекомендовал призывникам посмотреть фильм «Балканский рубеж»“, ТАСС, 27/03/2019, Интернет: <http://tass.ru/kultura/6263696>, 14/04/2019.

6. ЗАКЉУЧАК

Симболички и суштински значај косовске кризе, а посебно усиљеног марша на Приштину, за Русију се временом показао још већи него што се чинило почетком 1999. године, а у званичном спољнополитичком нарративу Руске Федерације на двадесетогодишњицу рата далеко превазилази оквире политике Русије у балканском региону. Косовска криза је утицала на односе Русије са западним светом више него било који други догађај 1990-тих година. У преовлађујућем нарративу, Косово је означило почетак одбројавања нове ере у руској спољној политици и представља симболичку вододелницу која одваја период 1990-тих година од ере растућег такмичења између Русије и запада. Судбина Југославије се пројектује на судбину коју је НАТО алијанса евентуално наменила самој Русији (распад и губитак субјективитета), а бомбардовање из 1999. године оличава незајажљивост амбиција НАТО-а. Напад на СРЈ се надовезао на разочарење тржишним реформама услед кризе августа 1998. године, док је косовска криза открила њену спољнополитичку немоћ. Слабост Русије 1999. године, а посебно Черномирдинова мисија, сагледава се као једна од најцрнијих страна спољне политике 1990-тих година. Марш на Приштину је имао ефекат изненађења, шока за све оне који су отписали Русију као водећег актера светске политике. НАТО агресија је подстакла Русију да превреднује схватање државности и међународног поретка у правцу реалполитичке парадигме, где се државе надмећу у хаотичном, анархичном окружењу. Двојни стандарди и анархија су у преовлађујућем нарративу представљени као наслеђе НАТО агресије на Балкану. Насупрот томе, заштита међународног права, УН као темеља правичног међународног поретка у Русији се посматра као репутациони ресурс од примарног значаја.

15. априла 1997. године Јељцин је, током преговора са Клинтонем уочи потписивања Оснивачког акта Русија-НАТО, замерао на америчким поморским вежбама поред Крима, поредивши их са евентуалним руским вежбама на Куби и нагласивши да Русија не намерава да заузима Севастопол⁵⁷. Косовска криза је означила врхунац једнополарног света доминираним од стране САД, али и почетак краја овог поретка⁵⁸. У говору на Минхенској безбедносној конференцији у фебруару 2007, председник Владимир Путин је нагласио да Русија неће више правити једностране уступке и следиће независну спољну политику засновану на сопственим легитимним интересима, тежећи већој улози у међународном систему заснованом на

57 „Ељцин просил Клинтона не принимать в НАТО Украину еще 20 лет назад“, *Новые известия*, 01/09/2018.

58 Александар Митић, цит. у „История агрессии: большинство сербов не простили НАТО бомбардировки 1999 года“, *НТВ*, 24/03/2018, Интернет: [http:// ntv.ru/novosti/1995803/](http://ntv.ru/novosti/1995803/), 14/04/2019.

колективном лидерству и јаким правним начелима у оквиру оживљених УН. Након четвртину столећа, Севастопол ђе се наћи у саставу РФ, а руски војници у Венецуели. Операција у Приштини представља прву карику у ланцу наратива о повратку Русије у светску политику. Одатле се временом развила концепција да одбрана Русије почиње на удаљеним међама, као што је балканска, блискоисточна, јужноамеричка и сл., док прелазак „црвених линија“ руских интереса изазива реакцију државе, као што се десило у Слатини, у Абхазији и Јужној Осетији, па на Криму и у сваком региону где год интереси Русије буду угрожени.

ЛИТЕРАТУРА

Адамишин Анатолий, *В разные годы. Внешнеполитические очерки*, Весь Мир, Москва, 2016.

Гуськова Елена, „Динамика косовского кризиса и политика России“, в сборнике: *Косово: международные аспекты кризиса* (ред.: Дмитрий Тренин, Екатерина Степанова), Московский центр Карнеги, 1999, стр. 69-72.

Давыдов Юрий, „Проблема Косово в российском внутривполитическом контексте“, в сборнике: *Косово: международные аспекты кризиса* (ред.: Дмитрий Тренин, Екатерина Степанова), Московский центр Карнеги, 1999, стр. 247-279.

Antonenko Oksana, “Russia, NATO and European Security after Kosovo”, *Survival*, 41-4/Winter 1999-2000, pp. 124-144.

Antonenko Oksana, “Russia and the Deadlock over Kosovo”, *Survival*, 49:3/2007, pp. 91-106.

Averre Derek, “From Pristina to Tskhinvali: the legacy of Operation Allied Force in Russia’s relations with the West”, *International Affairs*, 85:3/2009, pp. 575-591.

Baranovsky Vladimir, “The Kosovo Factor in Russia’s Foreign Policy”, *The International Spectator*, 50:4/2015, pp. 256-274.

Brudenell Anna Maria, “Russia's Role in the Kosovo Conflict of 1999”, *The RUSI Journal*, 153:1/2008, pp. 30-34.

Gobarev Viktor, “Russia-NATO relations after the Kosovo crisis: Strategic implications”, *The Journal of Slavic Military Studies*, 12:3/1999, pp. 1-17.

Hughes James, “Russia and the Secession of Kosovo: Power, Norms and the Failure of Multilateralism”, *Europe-Asia Studies*, 65:5/2013, pp. 992-1016.

Isakova Irina, “The Kosovo Air Campaign’s Impact on Russian Military Thinking”, *The RUSI Journal*, 145(4)/August 2000, pp. 53-57.

Lynch Dov, “‘Walking the tightrope’: The Kosovo conflict and Russia in European security”, *European Security*, 8:4/1998–August 1999, pp. 57-83.

Yesson Erik, “NATO and Russia in Kosovo”, *The RUSI Journal*, 144:4/1999, pp. 20-26.

Медијски материјали

Баранец Виктор, „Как наш десант щелкнул по носу США“, *Комсомольская правда*, 24/05/2017.

Борисов Александр, „Захарова: Весной 1999 года НАТО похоронил международное право в Европе“, *Российская газета*, 28/02/2019.

„Ельцин просил Клинтона не принимать в НАТО Украину еще 20 лет назад“, *Новые известия*, 01/09/2018.

Косачёв Константин, „Косачёв о призыве США к РФ „убраться“ из Венесуэлы: Покажите хороший пример“, *Российская газета*, 27/03/2019.

Косачёв Константин, „Крымское право. Сенатор Константин Косачёв - о том, как Россия делала мир многополярным“, *Известия*, 19/03/2019.

Мисливская Галина, „Урок Белграда. Совфед принял заявление к 20-летию бомбардировок Югославии“, *Российская газета*, 13/03/2019.

Николаев Вячеслав, „Тайны «броска на Приштину»“, *Российские вести*, 17-23/06/2009.

Новиков Сергей, „Постпредство РФ при НАТО: Запад не усвоил уроков трагедии в Югославии“, *Российская газета*, 24/03/2019.

Снегирёв Владимир, „Под бомбами. Субъективные заметки по поводу 20-летия натовской атаки на Югославию“, *Российская газета*, 24/03/2019.

Извори са Интернета

Борзенко Алексей, Русские танки в Приштине. Док.ф. о событиях 12.06.1999, Москва, 2004, Интернет: <https://www.youtube.com/watch?v=HJmU450Y4Lc>, 14/04/2019.

Воскресенский Михаил, „Евкуров о событиях в Слатине: если бы натовцы сунулись, мы бы открыли огонь“, *РИА новости*, 17/02/2017, Интернет: <http://ria.ru/20170217/1488200443.html>, 14/04/2019.

Заявление Совета Федерации Федерального Собрания РФ в связи с двадцатилетней годовщиной начала военной операции Организации Североатлантического договора против СРЮ, 13/03/2019, Интернет: <http://council.gov.ru/media/documents/pdf/9Xc9ljEуPNTRIZ0BBEKcuV4CeEJcWnpv.pdf>, 14/04/2019.

Интервью Министра иностранных дел России С.В.Лаврова для документального фильма В.Кобякова на телеканале НТВ «Разворот над Атлантикой», Москва, 22/03/2019, Интернет: http://mid.ru/web/guest/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/3580855, 14/04/2019.

Ревенко Евгений, „Дерзкий марш-бросок российских миротворцев в Ко-

Леонас Толвашиус *Последице НАТО напада на СРЈ за спољну политику Русије*

сово“, *Вести*, 22/03/2009, Интернет: <http://vesti.ru/doc.html?id=265963>, 14/04/2019.

„История агрессии: большинство сербов не простили НАТО бомбардировки 1999 г.“, *НТВ*, 24/03/2018, Интернет: <https://www.ntv.ru/novosti/1995803/>, 14/04/2019.

Концепция национальной безопасности Российской Федерации в редакции 29.10.99 г. Интернет: <http://flot.com/nowadays/concept/conceptdoc1/>, 14/04/2019.

Крастев Иван, „Россия и Запад: зеркала непониманий“, *InLiberty*, Интернет: <https://www.inliberty.ru/article/krastev/>, 14/04/2019.

Кречетников Артём, „Бросок на Приштину: на грани войны“, *Россия в глобальной политике*, 11/06/2014, Интернет: <https://globalaffairs.ru/global-processes/Brosok-na-Prishtinu-na-grani-voiny-16730>, 14/04/2019.

Лобанцев Александр, *Косово 99*, Интернет: <http://litmir.me/br/?b=140868&r=1>, 14/04/2019.

Лукиянов Федор, Захарова Мария, Тренин Дмитрий, КОРТУНОВ Андрей, Россия замахнулась на то, чего, кроме Америки, последние 30 лет никто не делал, 16/03/2018, Интернет: <http://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/columns/ri-acdigest/rossiya-zamakhnulas-na-to-chego-krome-ameriki-poslednie-30-let-nikto-nedelal/>, 14/04/2019.

Мединский порекомендовал призывникам посмотреть фильм «Балканский рубеж», 27/03/2019, Интернет: <http://tass.ru/kultura/6263696>, 14/04/2019.

Министерство культуры РФ, „В Сербии начались съемки фильма «Балканский рубеж»“, 19/09/2017, Интернет: http://mkrf.ru/press/news/v_serbii_nachalis_semki_filma_balkanskiy_rubezh, 14/04/2019.

„Опрос показал отношение граждан Сербии к вступлению в НАТО“, 24/03/2019, Интернет: <http://ria.ru/20180324/1517172666.html>, 14/04/2019.

Указ Президента Российской Федерации от 31 декабря 2015 года N 683 „О Стратегии национальной безопасности Российской Федерации“, Интернет: <http://rg.ru/2015/12/31/nac-bezopasnost-site-dok.html>, 14/04/2019.

*Leonas Tolvaišis*⁵⁹

IMPACT OF NATO ATTACK ON THE FEDERAL REPUBLIC OF YUGOSLAVIA ON THE FOREIGN POLICY OF THE RUSSIAN FEDERATION

Abstract

In this paper we analyze the significance of NATO attack on the FRY and the takeover of the Slatina airport by Russian battalion in the long-term devising of the official foreign policy of the Russian Federation. The emergence of the narrative of new geopolitical dynamics and the importance of the Kosovo war and the Pristina operation is observed in the period from 1999 to 2019. The most common interpretations of Russia's role in 1999 war are summarized. The memory of the dash to Pristina in the official foreign policy discourse of Russia before the 20th anniversary of the war has also been analyzed. The methodology of work relies on the official announcements of institutions and political representatives of the Russian Federation in the context of the commemorative discourse on the NATO attack on the FRY. The published testimonies on the political context and details of the arrival of the Russian battalion in Pristina made by participants in political and military events are also used. The analysis reveals a comprehensive narrative of the renewal of Russia's foreign policy subjectivity, in which the war for Kosovo and Metohija played both a symbolic role and an essential demonstration effect.

Keywords: Foreign Policy of Russia, Dash to Pristina, Foreign Policy Narrative, NATO bombing of the FRY

⁵⁹ Leonas Tolvaišis, Ural Federal University, leonas.tolvaisis@gmail.com

ПОЛИТИКА, БЕЗБЕДНОСТ, КУЛТУРА

Борђе Лопичић

ДИПЛОМАТИЈА СРБИЈЕ 1804-1918. ГОДИНЕ У БОРБИ ЗА НЕЗАВИСНОСТ И ОЧУВАЊЕ ИДЕНТИТЕТА

Сажетак

У овом раду обрађена је борба дипломатије Србије још од Првог српског устанка 1804, па све до 1918. године када Србија улази у састав нове државе Срба, Хрвата и Словенаца. Почети српске дипломатије везују се још за почетак Првог српског устанка, када Карађорђе Петровић води преговоре и преписку са аустријским командантима Славонско-сремске границе. Иако устаничка Србија није формално-правно призната од стране Аустрије, Турске и Русије, она фактички у то време постоји као држава. Наиме, она има своју слободну територију коју у потпуности контролише, своју организовану војску, судство, полицију и локалне органе власти, као и централни извршни орган власти Правитељствујушћи совјет. Затим, ту је позната дипломатска мисија првог српског дипломате Проте Матеје Ненадовића, на челу делегације од септембра 1804 до јануара 1805. године у Русији. У јуну 1805. године у Цариград је послата прва српска депутација. Значајан догађај за даљу дипломатску борбу био је и познати формални уговор са Турском, Ичков мир из 1806. године. Устаничка Србија за све време Првог и Другог српског устанка одржава потпуне непосредне конзуларне односе са локалним органима Аустрије без икаквог посредовања Турске. Србија у то време настоји за заштити и своје сународнике Србе у Аустрији, који представљају већину становништва у Срему и Банату. Србија има Књажевску агенцију у Букурешту 1836. и српско дипломатско представништво Капућехаја у Цариграду 1838. године. Следећа етапа српске дипломатије је добијање аутономије и отварање страних конзулата у Београду: аустријског 1836, енглеског 1837, руског 1838, француског 1839. и Сардиније 1849. године. Тек на Берлинском конгресу 1878. године Србија је међуна- родноправно призната, и тада улази на велика врата европске дипломатије, када отвара своја дипломатска представништва у Петрограду, Бечу, Цариграду, Софији, Паризу, Лондону, Риму, Букурешту и Цетињу. У току своје дипломатске активности Србија, поред борбе за своју независност, паралелно ради на заштити Срба у суседним државама, као и исељеника у многим државама и радника на привременом раду у Турској, Египту и САД. Оснива, организује и помаже

удружења, друштва, клубове, цркве, школе, листове, часописе као и читав низ културно-просветних активности и манифестација у тим државама (Аустрији, Мађарској, Румунији, САД, Канади, Турској, Италији и др). На овај начин је очуван српски индентитет исељеника и радника на раду у иностранству, као и српске националне мањине у суседним државама. Српска дијаспора се нарочито истакла за време Првог светског рата 1914-1918. године, када је заступала државне и политичке интересе Србије у својим државама и слала велику материјалну помоћ у Србију.

Кључне речи: дипломатија, међународни односи, српски индентитет, српска мањина у суседним државама, српска дијаспора.

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

О дипломатској историји Србије од 1804-1918. године је у нашој литератури релативно много писано, у разним књигама, монографијама, систематских делима, мемоарима, зборницима радова, зборницима међународних конвенција, разним часописима, дневној и недељној штампи, затим чланцима, расправама, коментарима, приказима, фељтонима и освртима. Међутим, сматрамо да и поред наведених бројних радова дипломатска историја Србије од 1804-1918. године није довољно истражена, и потребно је тај истраживачки рад наставити. О дипломатској историји Србије од 1804-1918. године писали су многи познати српски и страни аутори историчари, правници, дипломате, политичари, политиколози, књижевници, публицисти и новинари.

Немогуће је на оваквом ограниченом простору навести све домаће и стране ауторе, али је прилика да наведемо само један мањи број имена значајних српских аутора: Прота Матеја Ненадовић, Лазар Арсенијевић-Баталака, Јован Ристић, Слободан Јовановић, Стојан Новаковић, Никола Пашић, Филип Христић, Глигорије Гершић, Чедомиљ Мијатовић, Васа Чубриловић, Димитрије Богдановић, Милорад Екмечић, Драгољуб Р. Живојиновић, Радош Љушић, Михаило Војводић, Душан Т. Батаковић, Андреј Митровић, и др.¹

¹ Ближе видети *Енциклопедија српске историографије*, (Приредили Сима Ћирковић, Раде Михаљчић), Knowledge, Београд, 1997; Богдан Љ. Поповић, *Дипломатска историја Србије*, Завод за уџбенике, Београд, 2010; Радош Љушић, *Србија 19. века*, Београд, 1994; Михаило Војводић, *Путеви српске дипломатије: огледи о спољној политици Србије у XIX и XX веку*, Слио, Београд, 1999; Михаило Војводић, *Србија у међународним односима крајем XIX и почетком XX века*, Београд, 1988; *Нова историја српског народа*, Приредио Душан Т. Батаковић, Наш дом, Београд, 2000; Богдан Љ. Поповић, *Историја министарства иностраних дела Србије*, Гласник, Дипломатска академија Београд, Београд, 2005; Ђорђе Н. Лопичић (приредио), *Дипломатија 1834-2005, Библиографија*, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2006; Душко Лопандић, *Послужити своје драгом отечеству, Из историје дипломатије Србије 1804-1914*, Службени гласник, Београд, 2010.

Наиме, до сада, већина наведених радова су углавном парцијалног карактера, где се обрађује само један краћи или дужи временски период дипломатске историје Србије. Једино дело које на систематски начин обрађује дипломатску историју Србије од 1804-1918. године јесте врло вредна и значајна књига аутора Богдана Љ. Поповића: *Дипломатска историја Србије*, објављена у Београду 2010. Сличну вредну књигу мањег обима написао је познати историчар др Илија Пржић: *Спољашња политика Србије (1804-1914)*, а она је објављена у Београду 1939.

Дипломатска историја се предавала на Правном факултету Београду између два светска рата. Један од предавача био је познати аутор и стручњак за дипломатску историју проф. др Гргур Јакшић. Извод из његових предавања под називом *Дипломатска историја Србије у XIX веку* публикован је на шапирографу као рукопис 1933. године.

После Другог светског рата дипломатска историја се није предавала на Правном факултету, сем узгред и сумарно у оквиру предмета међународно јавно право, с тим да је врло брзо и то укинута. На Новинарској и дипломатској високој школи у Београду 1946-1953. године предавала се *Историја дипломатије од Француске револуције до II светског рата*. Дипломатска историја Србије није била укључена у наведени програм предавања.² Сада се у Србији на појединим, углавном приватним факултетима, предаје и дипломатија у оквиру међународних односа, и то сумарно, док у програм није укључена дипломатија Србије. Сматрамо да би требало да се дипломатија као посебан наставни предмет, у који би била укључена и дипломатија Србије од 1804. године, па до данашњих дана, поново уведе на све државне правне факултете, као и на државне факултете политичких наука у Србији.

Приликом обележавања два века српске дипломатије, одржан је у Београду 2. маја 2011. године научни скуп на коме су учествовали српски историчари, правници, публицисти и бивше дипломате Југославије и Србије који се баве дипломатском историјом Србије. Као резултат наведеног научног скупа публикован је зборник радова под називом *Два века модерне српске дипломатије*, чији су уредници Чедомир Попов, Драгољуб Р. Живојиновић, Слободан Г. Марковић (Београд, 2013). По општој оцени ово је до сада један од највреднијих и најзначајнијих зборника радова о српској дипломатији од 1804-1918. године.

² *Историја дипломатије од Француске револуције до II Светског рата*, свеска прва, Београд, 1951, стр. 176; и Свеска друга, Београд, 1951, стр. 88; *Југословенска дипломатија 1945-1961*, Зборник радова, Институт за новију историју, Београд, 2012.

ПОЧЕТАК БОРБЕ ЗА НЕЗАВИСНОСТ УСТАНИЧКЕ СРБИЈЕ 1804-1813. ГОДИНЕ

Са Првим српским устанком од 1804-1813. године, када почиње борба за ослобођење од турског вековног ропства, настаје и спољнополитичка активност за признање те борбе и независности. Карађорђе Петровић је још на самом почетку Првог српског устанка сагледао и проценио значај и улогу Срба у Аустрији и њихову могућност да политичку, материјалну и моралну помоћ пруже устаничкој Србији. Већ 2. јуна 1804. године је у Топчидеру позвао виђеније и угледне Србе из Аустрије: Димитрија Пуљевића из Сремске Митровице, Стевана Живковића, Драгутина Милутиновића и Милоша Урошевића из Земунa и Лазара Ф. Поповића из Оршаве. Постигнут је договор да се устаничкој Србији доставља помоћ у новцу, оружју, муницији и добровољцима, и сви су добили писмена овлашћења.³ Место преко кога се одржавају контакти са Аустријом и Европом је Земун, који је био најближи град кога од Београда раздваја само река Сава, и где живе и раде бројни Срби. Земун масовно посећују и Срби из Београда и других градова и места Србије ради трговине.

Први дипломата устаничке Србије Прота Матеја Ненадовић (1777-1854) 18. фебруара 1804. године успоставља прве контакте са аустријским званичним представником у Земуну, мајором Митезером, кога је од раније познавао. Од мајора Митезера тражио је за устанике оружје и муницију. Митезер је је одговорио да званична Аустрија не може да даје оружје и муницију, али да се то може постићи тајно преко неких трговаца, тако да званична Аустрија на овај начин не би била умешана у кршење званичне политике, што је касније и реализовано.⁴

Дипломатија нововековне Србије почиње са Првим српским устанком 1804. године и у континуитету траје све до 1918. године, када Србија улази у састав нове државе Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Циљ Првог српског устанка од 1804. године био је ослобођење од вишевековног ропства под турском влашћу и рушење турског феудалног система. Истовремено са вођењем устанка на бојном пољу, вођа устанка Карађорђе Петровић води читав низ дипломатских акција које су усмерене ка пружању војне помоћи устаницима, као и признавању устаничке државе Србије. Иако је у почетку устанка била буна на дахије, која је била оправдана због стравичних и масовних злочина турске власти над српским становништвом, она је касније прерасла у борбу против турске власти са јасним циљем за ослобођење од турске вековне окупације и власти. Наведена буна на дахије је у

³ Мита Петровић, *Финансије и установе обновљене Србије до 1842*, књига I, Београд, 1901, стр. 69.

⁴ Прота Матеја Ненадовић, *Мемоари*, Политика, Народна књига, Београд, 2005, стр. 79-80.

почетку изгледала као једна од честих побуна пролазног карактера, каквих је било у већ трулој турској царевини. Међутим, овај устанак није био само пролазног карактера, него је то била, како је један од највећих немачких историчара те епохе Леополд Ранке назвао, „Српска револуција“. Такође и други познати немачки историчар Херман Вендел је подржао овај назив.⁵ Карађорђе, као и друге устаничке старешине обраћају се Аустрији за војну помоћ нудећи да Србија буде аустријски протекторат, и то преко аустријског пуковника Томерлина и капетана Шајтинског. Међутим, Аустрија је одбила понуду за протекторат, као и снабдевање оружјем и муницијом. Ипак, Аустрија допушта трговину муницијом у мањим количинама.⁶ Аустрија је била веома заинтересована и пратила је развијање Првог српског устанка, јер је била у питању суседна земља преко које су пролазили трговачки сувоземни путеви за Цариград и даље за Блиски исток, и где су се одвијали транзитна трговина, поштански, менични и новчани промет. Затим, ту су биле две веома важне реке Дунав и Сава, којима се такође одвијао доста интензиван саобраћај и трговина све до Црног мора. Аустрија је настојала да колико је могуће умири српске устанике разним обећањима о заштити и подршци.⁷

За све време Првог српског устанка, а и касније Аустрија је показивала лојалност према Турској, из више разлога. Плашила се да се Први устанак не прошири и на Банат, Срем и Бачку, где су Срби чинили највећи број становника. Стални страх је био од Русије, која је традиционално била заштитник Срба, и која би могла да истисне утицај Аустрије у Србији. Тако је основ спољне политике Аустрије кроз читав XIX и почетак XX века био да се истисне утицај, заштита и покровитељство Русије у односу на Србију; практично то је био непријатељски став према Србији. У том циљу Аустрија је увек подржавала Турску, али је према Србији имала своје прагматичне циљеве, пре свега одржавање постојећег мирног стања, као и одржавање трговине и саобраћаја. У тој прагматичној ситуацији Аустрија је врло често тајно дозвољавала преко приватних трговаца кријумчарење и тајну трговину муницијом са устаничком Србијом, иако се борила против кријумчарења оружја, муниције, хране, као и фалсификовања новца.⁸

5 Леополд Ранке, *Српска револуција*, Српска књижевна задруга, Београд, 1965; Херман Вендел, *Борба Југословена за слободу и јединство*, Народна просвета, Београд, без година издања; Андреј Митровић, „Леополд Ранке о Српској револуцији 1804. године“, у *Историјски значај Српске револуције 1804. године*, (уредник: Васа Чубриловић), Београд, 1983, стр. 105-118.

6 Др Васиљ Поповић, *Европа и српско питање у периоду ослобођења 1804-1918*, Геца Кон, Београд, 1940, стр. 17-22.

7 Богумил Храбак, „Транзитна трговина преко Србије 1804-1813.“, у зборнику: *Историјски значај Српске револуције 1804. године*, (уредио: Васа Чубриловић), САНУ, Београд, 1983, стр. 192-206.

8 Славко Гавриловић, *Грађа Бечких архива о Првом српском устанку*, књига I, Београд, 1989, стр. 128-163; Ђорђе Н. Лопичић, *Конзуларни односи Србије (1804-1918)*, Завод за уџбенике, Београд, 2007, стр. 57.

Устаничка Србија је практично своју дипломатску активност могла да усмери само на две европске државе: Аустрију, која је била у непосредном суседству, и Русију као заштитницу хришћана у Турској. Нешто касније 1809. године устаничка Србија покушава да своју дипломатску активност усмери и на Наполеонову Француску, о чему ће касније бити речи.

Пошто Аустрија није хтела да активно помогне, устаничка Србија се обраћа Русији. Српска депутација у саставу: Прота Матеја Ненадовић, Јован Протић и Петар Новаковић Чардаклија 13. септембра 1804. године кренула је за Петроград. Депутацији ће се у Харкову придружити Теодор Филиповић, професор универзитета који је био секретар депутације. Помоћ Русије се састојала само у новчаној помоћи и дипломатској помоћи на међународном плану.⁹

Утицај и присуство Русије у устаничкој Србији огледа се, поред осталог, и у томе што Русија шаље неколико својих дипломата високог ранга са циљем да се на непосредан начин упознају са стањем и да пренесу инструкције Русије за даље поступање. Тако је дошао у Србију 30. маја 1807. године маркиз Филип Осипович Паулучи, а затим 10. августа 1807. године Константин Константинович Родофиникин, а 9. септембра 1809. године долази Теодор Иванович Недоба. Русија је задржала своје покровитељство над српским народом, па су у јулу 1810. године руске трупе прешле Дунав и спојиле са српском устаничком војском.¹⁰

За време трајања Првог српског устанка 1804-1813. године устаничка Србија имала је сва својства савремене државе. Постојала је ослобођена територија на којој су функционисали централни органи власти, скупштина, врховни вожд и Правитељствујушћи совјет и војска, затим локални органи власти, судство и полиција. Иако је било ратно стање, сви наведени државни органи функционисали су на слободној територији, и то је била једина државна власт.¹¹

Устаничка Србија је за све време Првог и Другог српског устанка водила своју спољну политику и дипломатске активности потпуно самостално; њихов је

⁹ Миленко М. Вукићевић, *Карађорђе, Књига II, Историја устанка 1804-1807*, штампано у државној штампарији Краљевине Југославије, Београд, 1912, стр. 634.; Богдан Љ. Поповић, *Дипломатска историја Србије*, Завод за уџбенике, Београд, 2010, стр. 25-27.

¹⁰ Миленко М. Вукићевић, *Карађорђе, Књига II, Историја устанка 1804-1807*, нав. дело, стр. 572-575; Богдан Љ. Поповић, *Дипломатска историја Србије*, Београд, 2010, стр. 43-79; Роман Мулић (приредио), *Сведочанство великих савременика 1804-1813*, Филип Вишњић, Београд, 2004, стр. 64; Небојша Богуновић, *Вишевековно руско-српско пријатељство, Улога Русије у обнови српске државности*, Београд, 2013, Службени гласник, стр. 50-55; *Первое Сербское восстание 1804-1813.г.г.и Россия, Книга первая 1804-1807*, Издательство „Наука“ Москва, 1983, стр. 44-239.; *Первое Сербское восстание 1804-1813.г.г.и Россия, Книга вторая 1808-1813*, Издательство „Наука“, Москва, 1983, стр. 55-204.

¹¹ Драгослав Јанковић и Мирко Мирковић, *Државноправна историја Југославије*, Научна књига, Београд, 1987, стр. 100-107; Др Димитрије Папазоглу, *Кривично право и правосуђе у Србији (1804-1813)*, Публицистичко-издавачки завод „Југославија“, Београд, 1954, стр. 13-56.

једини циљ био потпуно ослобођење српског народа од вековног турског ропства. Србија у то време није била међународноправно призната као држава, него је сматрана делом Турског царства, као његова побуњена област. Србија у то време ступа у непосредне политичке и дипломатске односе са Аустријом, Русијом, Француском и Турском.¹²

Са Аустријом Србија одржава неформалне дипломатске односе који се састоје од честих обраћања званичним аустријским органима, упућивања писмених захтева и молби за помоћ, подршку и посредовање код Турске и бројних састанака са аустријским пограничним војним и цивилним властима. Затим, устаничка Србија са Аустријом одржава интензивне конзуларне односе. Одржавање наведених конзуларних односа Србије и Аустрије је сасвим логично, јер Аустрија је била једина страна суседна држава са којом се Србија граничи и где се граница протеже реком Дунавом и Савом. И пре Првог српског устанка Аустрија је са Србијом одржавала веома развијене трговинске и саобраћајне односе. У то време у Србији је био велики број аустријских држављана који су боравили дуже или краће време. То су били трговци, занатлије, разни мајстори, кафеџије, учитељи, професори, лекари, инжењери, апотекари и други стручњаци, јер је Србија оскудевала у многим квалификованим професијама, будући да нису постојале школе за те професије.¹³ У то време, поред наведених лица, у Србији се налазио велики број цивилних лица, разних избеглица, војних дезертера, кријумчара, криминалаца и других. С обзиром на велики број својих држављана, Аустрија је још пре Првог српског устанка намеравала да 1785. године отвори свој конзулат у Београду.¹⁴

Аустрија за време Првог српског устанка одржава са српским властима политичке, привредне, саобраћајне, трговачке, имовинско-правне и друге односе. Наведени односи се одржавају непосредно са српским властима, без икаквог посредовања Турске. Аустрија у потпуности признаје одлуке српских правосудних органа - судова и других управних власти, затим признаје српске пасоше и читав низ српских званичних или приватних докумената. Органи Аустрије и Србије непосредно контактирају око решавања конкретних имовинско-правних, трговачких и управно-правних случајева, тако да су конзуларни односи били доста обимни, разноврсни и интензивни. Иако између две земље не постоји конзуларна конвенција,

12 Др Алекса Ивић, *Први међународни односи обновљене Србије*, Посеби отисак из Споменице Доленцу, Креку, Кушељу и Шкрељу, Љубљана, 1936, стр. 178; Др Гргур Јакшић, *Европа и васкрс Србије*, Народна штампарија, Београд, 1933, стр. 96-88; Драгутин П. Ђетвај, *Развој међународног уговорног капацитета Србије у XIX веку*, Натошевић, Нови Сад, 1939, стр. 179-183; Драгослав Јанковић, *Српска држава Првог устанка*, Нолит, Београд, 1984, стр. 123-147.

13 Лицеј у Крагујевцу је основан 1838. године, имао је ранг средње школе-гимназије, 1863-1905. године преименован у Велику школу, а 1905. године у Универзитет у Београду.

14 Лазар Ђелеп, *Око основања аустријског и енглеског конзулата у Београду*, Годишњак музеја града Београда, књига VI, Београд, 1960, стр. 159.

конзуларни односи су се одвијали *via facti*, и то на основу тадашњег међународног обичајног конзуларног права.¹⁵ Наиме, Аустрија је била врло заинтересована за одржавање трговине са Србијом, јер су јој били потребни многи, углавном пољопривредни производи из Србије: пре свега стока, сточни производи, пољопривредни производи, кожа, восак, лој и др. Србија је из Аустрије увозила индустријске производе, јер у њој тада нису постојале фабрике или радионице које су производиле индустријске производе. Такође је Србија из Аустрије увозила жито и со.¹⁶

Аустрија је, с обзиром на развој трговине и саобраћаја, као и због бројних својих држављана који су се налазили у Србији по разним основама, намеравала да у августу 1810. године у Београду отвори свој конзулат. Одређен је био и конзул потпуковник Јакоб Паулић, и за њега је била израђена врло опсежна инструкција, која је предвиђала и програм аустријске политике према Србији. Поред привредне делатности, задатак аустријског конзула је био да се сузбије и утицај Русије у Србији. Правитељствујући совјет и Карађорђе су одбили овај аустријски предлог за отварања аустријског конзулата, пре свега из обзира према Русији која је тада била једини заштитник устаничке Србије.¹⁷

Пошто је видео да је изостала руска и аустријска војна помоћ, Карађорђе покушава да затражи француску војну помоћ. Ради тога је био послат августа 1809. године у Француску капетан Раде Вучинић из Карловаца са писмом Наполеону. У том писму је тражена заштита Француске, па су понуђени француској војсци сви градови, а првенствено град Шабац. Међутим, од тражене помоћи није било ништа, јер се је Наполеон припремао за напад на Русију. Раде Вучинић је само завараван разним обећањима, па је остао у Паризу све до јануара 1814. године.¹⁸

15 Др Ђорђе Лопичић, „Почеци конзуларних односа Србије у XIX веку“, *Југословенска ревија за међународно право*, број 1-2, Београд, 1993, стр. 175-183.

16 Др Даница Милић, „Аустро-српска трговина 1813-1815. године и покушај оснивања аустријског конзулата у Србији“, *Историјски часопис IX-X*, Историјски институт, Београд, 1959, стр. 333-344.

17 Др Алекса Ивић, *Први међународни односи обновљене Србије*, Посебни отисак из Споменице Доленцу, Креку, Кушељу и Шкрељу, Љубљана, 1936, стр. 178; Васиљ Поповић, *Метернихова политика на Блиском Истоку*, Српска краљевска академија, Београд, 1931, стр. 20; Славко Гавриловић, *Грађа Бечких архива о Првом Српском устанку*, књига I, (1804-1810.), САНУ, Београд, 1985, стр. 646-647; Драгутин Т. Петвај, *Развој међународног уговорног капацитета Србије у XIX веку*, Натошевић, Нови Сад, 1939, стр. 176-177.

18 Драго Роксандић, „Радо Вучинић, изасланик српских устаника на двору Наполеона I“, у зборнику: *Југословенско-Француски односи*, књига 10, (уредник: Славенко Терзић), Историјски институт, Београд, 1990, стр. 56-65; Др Илија Пржић, *Спољашња политика Србије (1804-1914)*, Политика А.Д, Београд, 1939, стр. 27-28.

ОТВАРАЊЕ СТРАНИХ КОНЗУЛАТА У БЕОГРАДУ 1836-1839. ГОДИНЕ

Следећа важна и значајна етапа српске дипломатије било је отварање страних конзулата у Београду. Први страни конзулат који је отворен у Београду био је аустријски 1836. године. Затим, енглески конзулат 1837. године, руски конзулат 1838. године и француски конзулат 1839. године. Овај временски период је, као што смо раније навели, веома важан и значајан, јер тада још увек вазална Србија успела је да отварањем наведена четири европска конзулата интернационализује своју даљу борбу за потпуну независност. Сада је Србија била у могућности да у директним разговорима на лицу места у Београду изнесе своје аргументе за независност без посредовања Турске. Било је и покушаја отварања немачког (пруског) конзулата у Београду 1853. године и покушај отварања конзулата САД у Београду 1867. године. У следећим деценијама се у Београду отварају конзулати Сардиније, Немачке, Грчке и Румуније.¹⁹

Све до међународног признања на Берлинском конгресу 1878. године, Србија није могла као вазална држава да отвара своја дипломатско-конзуларна представништва у иностранству. Изузетак је био да је Србија, иако још увек вазална држава, захваљујући умешности и вештини кнеза Милоша Обреновића код турских власти (М.Обреновић је имао у Румунији велико богатство у некретнинама), успела још 1836. године да отвори своје прво дипломатско представништво – то је била Краљевско Српска агенција у Букурешту.²⁰

Такође ту је и српско дипломатско представништво, Агенција Капу-ћехаја у Цариграду, у периоду 1815-1838. године, које је било дипломатско представништво *sui generis*.²¹ До тада Србија је одржавала међународне односе са страним државама на тај начин што је у иностранство слала своје *ad hoc* делегације или изасланике на преговоре или учешћа на међународним конференцијама, или су стране делегације или поједини изасланици долазили у Београд.

¹⁹ Ђорђе Н. Лопичић, *Конзуларни односи Србије (1804-1918)*, Београд, 2007, Завод за уџбенике, стр. 104-130. и 147-171.

²⁰ Славица Тимотијевић, „Књажевско Српска агенција у Букурешту 1836-1918“, *Архивски преглед број 2*, Београд, 1980, стр. 140 ; Др Ђорђе Н. Лопичић, „Прво Српско дипломатско представништво Краљевско Српска агенција у Букурешту 1936. године“, *Архив за правне и друштвене науке*, број 3, Београд, 2000, стр. 401.

²¹ Богдан Љ. Поповић, *Дипломатска историја Србије*, Завод за уџбенике, Београд, 2010, стр. 189; Ђорђе Н. Лопичић, *Конзуларни односи Србије (1804-1918)*, Завод за уџбенике, Београд, 2007, стр. 100-103; Душко Лопандић, *Послужити своје драгом отечеству: Из историје дипломатије Србије 1804-1914*, Службени гласник, Београд, 2010, стр. 47-54. ; Мирјана Маринковић, „Алекса Симић, капућехаја у Цариграду од 1842. до 1843. Године“, *Зборник Матице Српске за историју број 58*, Нови Сад, 1998, стр. 145.

СТИЦАЊЕ МЕЂУНАРОДНОГ ПРИЗНАЊА НА БЕРЛИНСКОМ КОНГРЕСУ 1878. ГОДИНЕ

Још од првих дана настанка устаничке српске дипломатије, она се суочила са два веома важна егзистенцијална питања: питање кадрова и финансирање дипломатије. Србија кроз читав XIX и почетак XX века нема високе школе и факултете на којима би се школовале дипломате. Већина тадашњих српских дипломата су били факултетски образовани Срби из Аустрије, који су знали два-три светска језика. Затим, значајан број Срба су завршавали правне факултете и докторирали су у иностранству, и то су биле врло успешне дипломате. Србија је у тадашњој Европи била попут Француске, која је у својој дипломатији имала бројне књижевнике, који су били успешни дипломате (Бранислав Нушић, Јован Дучић, Милан Ракић, Лаза Костић, др Војислав М. Јовановић-Марамбо, Војислав Илић, Бранко Лазаревић). Значајно је нагласити да су све наведене дипломате-књижевници били факултетски образовани, и да у свом напредовању у служби нису имали било какве привилегије, као и да су сви почињали као приправници, односно како се тада звало писари, те нису прескакали звања у напредовању, као што се нажалост данас ради.²² Финансирање српске дипломатије је било условљено постојећим скромним материјалним могућностима, јер је тадашња Србија била стално у ратовима, као сиромашна аграрна земља без индустрије и већих прихода. Зато је Србија имала дипломатска представништва само у најзначајнијим државама тога времена: Цариград, Петроград, Париз, Лондон, Беч, Рим, Софија, Букурешт, Цетиње и Вашингтон. Србија је искористила могућност институције почасних конзула, па је отворила 81 почасни конзулат у свим европским државама, као и у САД и у Аустралији. Наведени почасни конзулати су извршили веома важне и значајне делатности и функције, нарочито на информативном и пропагандном плану, а и на политичком плану у оним државама где Србија није имала своје дипломатско представништво.²³

Најзад, на Берлинском конгресу 1878. године Србија је међународно правно призната и постала је независна држава, и тада практично улази на велика

²² Миодраг Митић, *Поете у фраку*, Филип Вишњић, Београд, 2002; Миладин Милошевић, „Српски писци у дипломатији Краљевине Србије и Краљевине Југославије“, у зборнику: *Два века модерне српске дипломатије*, (уредници: Чедомир Попов, Драгољуб Р. Живојиновић, Слободан Г. Марковић), Балканолошки институт САНУ, Институт за европске студије, Београд, 2013, стр. 195-207.

²³ Ђорђе Н. Лопичић, „Краћи преглед конзуларних односа Србије 1804-1918“, у зборнику: *Два века модерне српске дипломатије*, (уредници: Чедомир Попов, Драгољуб Р. Живојиновић, Слободан Г. Марковић), Балканолошки институт САНУ, Институт за европске студије, Београд, 2013, стр. 100-102; Проф. др Ђорђе Н. Лопичић, проф др Јелена Ђ. Лопичић Јанчић, *Конзуларни односи и конзуларно право*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2013, стр. 233-234.

врата европске дипломатије. Србија настоји да што пре успостави потпуне дипломатске односе са европским државама. Прво дипломатско представништво у иностранству које Србија отвара је Краљевско посланство у Риму 1879. године.²⁴

Затим, 1. јуна 1879. године она отвара почасни Генерални конзулат у Њујорку, из разлога што није имала финансијских средстава да отвори каријерни конзулат и да га издржава. За почасног генералног конзула је постављен Немац Герхард Јансен, који је на том положају остао све до 1886. године. У Њујорку је од 1908-1911. године била основана и Српска трговинска агенција, на чијем је челу био Никола Јовановић-Американац. Поред трговинских послова, Никола Јовановић-Американац се бавио и политичком делатношћу, тако што је америчку јавност обавештавао и о анексији Босне и Херцеговине од стране Аустро-Угарске 1908. године.

Значајно је нагласити да је 21. априла 1911. године указом краља Петра I Карађорђевића именован за почасног генералног конзула у Њујорку проф. др Михајло Пупин, и на том положају остао је све до 1918. године.²⁵ Михајло Пупин је финансијски издржавао читав Генерални конзулат Србије у времену од 1911. до 1918. године. Генерални конзулат у Њујорку на челу са Михајлом Пупином за све време био је центар свих српских дипломатских и политичких активности. Михајло Пупин је био највећи српски лобиста свих времена у иностранству и веома је допринео међународној афирмацији Србије у њеној борби против агресије и окупације Аустро-Угарске, Бугарске и Турске у Првом светском рату.²⁶ Посебно је била значајна и важна улога Михајла Пупина на Конференцији мира у Паризу 1919-1920. године.²⁷ Наводимо само на десетине његових чланака и интервјуа које је објављивао у највећим и најутицајнијим америчким дневним и недељним листовима: *New York Times*, *The Washington Post*, *Chicago Daily Tribune*, *The Brooklyn Daily Eagle*, *Richmond Times-Dispatch*, *Philadelphia PA Inquirer*, *The Evening Star*, *New York NY Tribune*, *Buffalo NY News*, *Clinton NY Courier*, *New York NY Evening Call*, *New York NY Herald*, *New York NY Press*, *New York NY Sun*, *The American Review of Reviews* и др.²⁸

Следеће дипломатско конзуларно представништво је било Краљевско по-

²⁴ *Зборник закона и уредаба изданих у књажевству Србији од 1. новембра 1878. до 6. маја 1879. године 34, (XXXIV)*, Штампa и издање државне штампарије, Београд, 1879, стр. 123.

²⁵ Љубодраг Поповић, „Конзули-дипломатски представници Србије у САД“, *Архивски преглед број 1-2*, Београд, 1991, стр. 86.

²⁶ Драгољуб Живојиновић, „Национално-политички рад Михајла Пупина у Сједињеним Америчким Државама 1914-1915“, *Живот и дело Михајла Пупина Идворског*, зборник радова научног скупа-Нови Сад-Идвор, 4-7. октобар 1979, Нови Сад, 1985, стр. 359-370.

²⁷ Милан Булајић, „Допринос Михајла Пупина у стварању југословенске државе“, *Живот и дело Михајла Пупина Идворског*, зборник радова научног скупа-Нови Сад-Идвор, 4-7. октобар 1979, Нови Сад, 1985, стр. 371-389.

²⁸ Роберт Гакович, „Библиографија радова Пупина и о Пупину“, *Живот и дело Михајла Пупина Идворског*, зборник радова научног скупа-Нови Сад-Идвор, 4-7. октобар 1979, Нови Сад, 1985, стр. 515-521.

сланство Србије у Софији 1879-1914. године.²⁹

Генерални конзулат Краљевине Србије у Будимпешти отворен је указом Краља Милана Обреновића од 21. новембра 1882. године, на основу Конзуларне конвенције између Србије и Аустро-Угарске од 5. јуна 1881. године, где се предвиђа да свака уговорна страна има право на отварање конзулата.³⁰ Генерални конзулат у Будимпешти је радио све до 1914. године, када је почео Први светски рат. Тада је Краљевина Шпанија била земља заштитница Србије и преузела Генерални конзулат у Будимпешти.³¹

У Трсту, који је био велика поморска лука и јак трговачки и индустријски град, постојала још од XVIII и у XIX веку традиционално јака српска колонија, која је била утицајна и добро организована. Зато Србија отвара 1884. године Конзулат Краљевине Србије у Трсту, а 16. априла 1894. године преименован је у Генерални конзулат. Затим, од 1904. године па до 1913. године овај Генерални конзулат постаје почасни конзулат, а од 1913-1914. године снижен му је ранг на Конзулат. Пошто је Аустро-Угарска објавила рат Србији 1914. године, Конзулат у Трсту престао је са радом.³²

На основу Закона о дипломатским заступништвима и о конзулатима српским у иностранству од 18. јануара 1879. године основано је дипломатско заступништво Србије на Цетињу.³³ Иако је формално-правно наведеним Законом од 18. јануара 1879. године донета одлука о отварању дипломатског заступништва Србије на Цетињу, ипак до отварања и успостављања дипломатских односа дошло је тек 15. марта 1897. године.³⁴ Наиме, политички односи Србије и Црне Горе још од осамдесетих година XIX века били су у више кризних периода, а највише узрок томе су били нетрпељивост и суревњивост две династије - Петро-

29 *Зборник закона и уредаба у Књажевству Србији од 1. новембра 1878. до 6. маја 1879. године, 34. (XXXIV)*, Штампa и издање државне штампарије, Београд, 1879, стр. 123; Ђорђе Н. Лопичић, *Конзуларни односи Србије (1804-1918)*, Завод за уџбенике, Београд, 2007, стр. 196-199.

30 *Зборник закона и уредаба у Краљевини Србији бр. 37*, Београд, 1882, стр. 215.

31 Никола Игић, „Краљевски Српски Генерални конзулат у Будимпешти (1882-1914)“, *Архивски преглед број 1-2*, Београд, 1991, стр. 99. ; Ђорђе Н. Лопичић, *Конзуларни односи Србије (1804-1918)*, Београд, 2007, Завод за уџбенике, стр. 199-202.

32 Снежана Поповић, „Краљевско-српски генерални конзулат у Трсту (1888-1914)“, *Архивски преглед број 1-2*, Београд, 1991, стр. 30-31. ; Ђорђе Н. Лопичић, *Конзуларни односи Србије (1804-1918)*, Београд, 2007, Завод за уџбенике, стр. 202-204. ; Др Мирослав Перишић, др Светозар Рајак, Јелица Рељић (приредили), *Генерални конзулат Краљевине Србије у Трсту 1884-1914*, Архив Србије, Београд, 2009. ; Мирослав Перишић, „Трст-међународна осматрачница Краљевине Србије“, у зборнику: *Два века модерне српске дипломатије*, (уредници: Чедомир Попов, Драгољуб Р. Живојиновић, Слободан Г. Марковић), Балканолошки институт САНУ, Институт за европске студије, Београд, 2013, стр. 137-144.

33 *Зборник закона и уредаба изданих у Књажевству Србији од 1. новембра 1878. до 6. маја 1879. године 34. (XXXIV)*, Штампa и издање државне штампарије, Београд, 1879, стр. 123.

34 Радослав М. Распоповић, *Дипломатија Црне Горе 1711-1918*, Историјски институт Црне Горе, Новинско издавачка установа „Војска“, Подгорица-Београд, 1996, стр. 378.

вића и Обреновића, а касније Карађорђевића. Тако је Србија била последња држава са којом је Црна Гора успоставила дипломатске односе у XIX веку. Посланство Србије на Цетињу је радило све до 1916. године, када се Влада Црне Горе, услед веома јаке аустро-угарске агресије повукла у Албанију, а касније у Италију. Тада су сва остала дипломатска посланства са Цетиња, а њих је било укупно десет, напустила Цетиње.³⁵

Србија одржава интензивне односе са читавим низом европских држава, првенствено са тадашњим великим силама: Русијом, Француском, Енглеском, Аустро-Угарском, Немачком, Италијом, Турском, као и са суседним државама Грчком, Румунијом, Бугарском и Црном Гором. Спољнополитички односи са свим наведеним државама врло често су варирали у зависности од обостраних супротних интереса.

Србија је доживела озбиљну међународну кризу 1903. године, узроковану бруталним убиством краља Александра Обреновића и краљице Драге, ноћу између 28. и 29. маја 1903. године, које је извршила група незадовољних официра на челу са капетаном Драгутином Димитријевићем Аписом. Наведено убиство које је названо и Мајски преврат, јер је на престо доведен Петар Карађорђевић, имало је негативне међународне последице за Србију. На ово убиство краља Александра Обреновића и краљице Драге реаговале су све европске државе, почев од Аустро-Угарске, Русије, Велике Британије, Француске, Италије, Шпаније, Турске и других држава. Затим, читава европска јавност је била згранута бруталним убиством, па је у Београд дошло око 200 страних новинара, и о томе су детаљно писали у европској штампи.³⁶ Последице Мајског преврата по Србију биле су настанак дипломатског бојкота од стране појединих европских држава који је назван тзв. „дипломатски штрајк“. Наиме, дошло је до прекида дипломатских односа са Србијом од стране Велике Британије и Холандије, који је трајао све до 1906. године. Русија и Аустро-Угарска, као и остале европске државе, осудиле су наведено убиство, и привремено су повукле своје амбасадоре из Београда.³⁷ Иначе, у Србији режим краља Александра Обреновића био је доста омражен, поред осталог и због вођења аустрофилске политике, разних афера везаних за женидбу са Драгом Машин, због тајне конвенције 1881-1889. године, и др, тако да су тадашња јавност у Србији, као и штампа биле на страни завереника и њихове одбране од тражења

35 Радослав М. Распоповић, *Дипломатија Црне Горе 1711-1918*, Историјски институт Црне Горе, Подгорица, 1996, стр. 371-374.

36 Љубодраг П. Ристић, *Србија у Британској политици (1889-1903)*, САНУ Балканолошки институт, Београд, 2014, стр. 499.

37 Др Љиљана Алексић-Пејковић, *Односи Србије са Француском и Енглеском 1903-1914*, Историјски институт у Београду, Београд, 1965, стр. 49-75 ; Александар Растовић, „Британски краљ Едвард VII и дипломатски бојкот Србије 1903-1906“, Историјски часопис, књига XLVIII, Београд, 2002, стр. 165-184; Љубодраг П. Ристић, *Србија у Британској политици 1889-1903*, САНУ Балканолошки институт, Београд, 2014, стр. 503-506.

из иностранства да се они осуде. Нарочито је у српској штампи нападана енглеска јавност, која се највише експонирала и која је тражила осуду завереника, наводећи да су енглески војници у својим колонијама истребљивали читаве народе.³⁸ Било је у Србији и других мишљења у погледу кривичне одговорности завереника, од стране чак и познатих правника.³⁹

Скупштина Краљевине Србије је донела резолуцију у којој се, поред осталог, захваљује учесницима Мајског преврата од 1903. године, и ослободила их је сваке кривичне одговорности за извршена убиства и преврат. Ипак, са Енглеском је направљен компромис, па је Влада Србије прихватила захтев Енглеске да се из државне службе уклоне петорица официра који су били директни учесници преврата и завере, што је и учињено 30. маја 1906. године, па су дипломатски односи обновљени.⁴⁰

Спољна политика Србије на почетку XX века је била оријентисана на коначно ослобођење Косова и Метохије и Македоније од вековног турског ропства. То је реализовано у Првом Балканском рату 1912-1913. године који су водиле Србија, Бугарска, Грчка и Црна Гора, и коначно је Турска протерана из Европе. У Другом Балканском рату (29. јун-10. август 1913) године Бугарска је без објаве рата напала Србију и Грчку због Македоније. Црна Гора и Румунија су се укључиле на страни Србије и Грчке, тако да је Бугарска поражена. Рат је завршен Букурешким миром 1913. године. Несумњиво да су ова два Балканска рата представљала коначан успех српске спољне политике у ослобађању окупираних територија Косова и Метохије и Македоније.⁴¹

Као што смо већ навели, Аустрија, односно касније Аустро-Угарска је кроз читав XIX и XX век била и остала непријатељ устаничке Србије, као и касније када је Србија постала међународно призната на Берлинском конгресу 1878. године, па све до избијања и трајања Првог светског рата 1914-1918. године. Аустро-Угарска је прво извршила окупацију Босне и Херцеговине 1878. године, а 1908. и анексију Босне и Херцеговине. На тај начин у тадашњој Аустро-Угарској, која је извршила окупацију и анексију Босне и Херцеговине, живело је више Срба него у тадашњој Краљевини Србији. Затим, Аустро-Угарска у заједници са Немачком почев од 1908. године у својим стратегијским плановима имала је припремљену агресију на Србију, која је била у склопу њиховог ратног плана „Продор

38 Др Љиљана Алексић-Пејковић, *Односи Србије са Француском и Енглеском 1903-1914*, Београд, 1965, Историјски институт у Београду, стр. 62-64.

39 Ближе видети: Живојин М. Перић, *О амнестији у српском кривичном поступку у вези са питањем одговорности завереника*, Београд, 1909.

40 Богдан Љ. Поповић, *Дипломатска историја Србије*, Београд, 2010, Завод за уџбенике, стр. 490-491.

41 Проф. др Жарко Гудац, проф. др Мирослав Ђорђевић, *Политичка историја XIX и XX века светска и национална*, Факултет политичких наука, Чигоја штампа, Београд, 1997, стр. 235-237.

на Исток“, на немачком језику "Drang nach dem Osten". Чекали су само неку повољну прилику као изговор за агресију на Србију, па су као повод навели атентат Гаврила Принципа у Сарајеву 28. јуна 1914. године на аустро-угарског престолонаследника Франца Фердинанда и његову супругу.⁴²

Избијањем Првог светског рата 1914. године српска влада, која се је тада налазила у Нишу, објавила је 7. децембра 1914. године декларацију која је названа Нишка декларација. У тој декларацији објављени су циљеви рата, где се поред осталог наводи да је један од циљева рата ослобођење све неослобођене браће Срба, Хрвата и Словенаца од стране Аустро-Угарске и уједињење у једну државу. Наведена Нишка декларација је потврђена 23. августа 1915. године у Нишу, и саопштена је савезницима, што је практично значило рушење Аустро-Угарске монархије. Савезници, силе Антанте нису позитивно реаговале на Нишку декларацију, јер им није било у интересу да се оформе нове државе, а пре свега словенске (Југославија, Чехословачка, Пољска).⁴³

Затим, српска влада на Крфу закључује 20. јула 1917. године споразум са представником Југословенског одбора о стварању и уређењу будуће заједничке државе под називом Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца. Неки од западних савезника нису били сагласни са уједињењем, већ су заступали тезу да Аустро-Угарска опстане и да се само реформише.⁴⁴ Касније, у новој држави Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, где Краљевина Србија силази са политичке сцене, долази до многих тешких неспоразума са представницима Југословенског одбора, који је био састављен углавном од хрватских емиграната, и то око унутрашњег уређења нове државе.⁴⁵ Наведени тешки неспоразуми и несугласице су се највише испољавали за време Другог светског рата 1941-1945. године, стварањем тзв. Незвисне државе Хрватске, а најзад су се реализовали разбијањем Југославије 1991. године.

Прилика је да наведемо имена једног броја српских дипломата који су

42 Владимир Ђоровић, *Односи између Србије и Аустро-Угарске у XX веку*, Београд, 1992, Библиотека града Београда, стр. 21-92; Андреј Митровић, *Продор на Балкан: Србија у плановима Аустро-Угарске и Немачке 1908-1918*, Завод за уџбенике, Београд, 2011, стр. 11-53.

43 Др Драгослав Јанковић, „Нишка декларација (Настајање програма југословенског уједињења у Србији 1914. године)“, у зборнику: *Историја XX. века*, Народна књига, Београд, 1969, стр. 7; Ferdo Šišić (Sabrao), *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914-1919*, Naklada „Matice Hrvatske“, Zagreb, 1920, стр. 24.

44 Исто, стр. 96-99.

45 Др Драгослав Јанковић, *Југословенско питање и Крфска декларација 1917. године*, Савремена администрација, Београд, 1967; Др Драгослав Јанковић, „Из историје стварања југословенске државе 1918. Године“, *Анали Правног факултета у Београду* број 3-4, Београд, 1963, стр. 281-304; Мира Радојевић, Љубодраг Димић, *Србија у Великом рату 1914-1918*, Српске књижевне заједнице, Београдског форума за свет равноправних, Београд, 2014, стр. 273-288. ; Проф. др Жарко Гудац, проф. др Мирослав Ђорђевић, *Политичка историја XIX и XX века светска и национална*, Факултет политичких наука у Београду, Чигоја штампа, Београд, 1997, стр. 240-242.

својим радом, као и писаним делима, допринели ослобођењу од турског ропства и међународном признању 1878. године, и то без рангирања и давања оцене о њиховом раду: Прота Матеја Ненадовић, Михајло Радоњић, Коста Цукић, Јеврем Грујић, Никола Пашић, Илија Гарашанин, Димитрије Давидовић, Јован Дучић, Димитрије Поповић, Милутин Гарашанин, Стојан Новаковић, Бранислав Нушић, Владимир Љотић, Милан Ракић, Јован Ристић, Бошко-Чолак Антић, Лаза Костић, Ђорђе Н. Настасијевић и др.⁴⁶

ЗАКЉУЧАК

Дипломатија Краљевине Србије је за време Првог светског рата 1914-1918. године врло успешно извршила своје задатке, када је преко својих дипломатско-конзуларних представништава у иностранству обавештавала међународну јавност о агресији, окупацији и масовним ратним злочинима Аустро-Угарске над Србијом и српским цивилним становништвом, ратним заробљеницима, рањеницима и болесницима.⁴⁷

Поред наведене активности дипломатско-конзуларних представништава у иностранству, Србија је позвала професора универзитета у Лозани др Арчибалда Рајса, познатог стручњака за криминалистику, да дође у Србију и лично се увери у све масовне ратне злочине. Др Арчибалд Рајс је боравио у Србији у периоду од септембра до новембра 1914. године и прикупио је обиман доказни материјал, изјаве сведока и оштећених лица и фотографије, и на основу тога поднео извештај српској влади, и објавио више књига, брошура и чланака у Француској, Енглеској и Швајцарској.⁴⁸ Поред др Рајса у то време су боравили више страних новинара из разних држава који су извештавали о масовним ратним злочинима Аустро-Угарске и Бугарске.

Затим, Српска влада је ангажовала више својих српских научника, професора, академика са Београдског универзитета, који су се у иностранству врло успешно ба-

46 Државни календар са шематизмом Књажевства Србије за 1856-1914. годину.

47 Đorđe Stanković, „Srpska vlada i povrede međunarodnog prava Srbije od strane Austro-Ugarske u Prvom svetskom ratu“, *Istorija 20. veka*, број 1, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 2001, стр. 12; Проф. др Јелена Ђ. Лопичић Јанчић, „Дипломатске активности Краљевине Србије са циљем упознавања међународне јавности о окупацији Србије и ратним злочинима за време Првог светског рата од стране Аустроугарске и Бугарске“, у зборнику: *Сто година од почетка Првог светског рата историјске и правне студије*, (уредници: Јован Чирећ и Мирослав Ђорђевић), Институт за упоредно право и Завод за уџбенике, Београд, 2014, стр. 421-413.

48 Као што смо напред навели др Арчибалд Рајс је објавио више књига, брошура и чланака о ратним злочинима Аустро-Угарске и Бугарске, али због ограниченог простора не можемо све да их наведено. Навешћено само један рад: Др Милоје Пршић, Слађана Бојковић (приредили), *Родолф Арчибалд Рајс о злочинима Аустроугара-Бугара-Немаца у Србији 1914-1918*, Изабрани радови, Историјски музеј Србије, Стручна књига, Београд, 1997.

вили информативном делатношћу којом су упознали међународно јавно мњење о агресији, окупацији и ратним злочинима Аустро-Угарске. Све ове наведене активности Владе Краљевине Србије су допринеле да се међународна јавност, како у савезничким, тако и у неутралним државама, на непосредан начин упозна са тим шта су све Аустро-Угарска и Бугарска урадиле у окупираној Србији за време Првог светског рата 1914-1918. године, у коме је Србија изгубила трећину свог становништва, као и претрпела огромна привредна разарања и пљачке државне и приватне имовине.

Приликом обележавања сто година од избијања Првог светског рата у појединим државама, пре свега у пораженим државама које су тај до тада највећи рат изазвале, појавила се код појединих научника, историчара, публициста, новинара и других писаца тенденција да се изврши ревизија о узроцима избијања тог рата и ревизија одговорности за рат. У ревизији узрока и одговорности за Први светски рат поједини аутори поражених и одговорних држава за избијање овог рата настоје да сву одговорност за узроке и оспоравање Версајског уговора о ратној кривици припишу Русији и Србији. Њима су се придружили и поједини аутори из тада савезничких држава - Велике Британије, Француске и САД. И поред невиђене пропаганде од стране поражених држава - Немачке, Аустрије, Мађарске и Бугарске, у коју су била уложена велика финансијска средства, ревизија није успела.⁴⁹

Србија је на све ове неосноване оптужбе реаговала врло аргументовано и достојанствено, организујући читав низ међународних конференција, симпозијума и саветовања на којима је износила своје ставове и аргументе. Наглашавано је да су Аустругарска, Немачка и Бугарска извршиле агресију на Србију и невиђене масовне и стравичне ратне злочине, и да је Србија у том Великом рату изгубила једну трећину свог становништва.⁵⁰

На крају овог кратког рада, разматрајући делатност српске дипломатије од 1804. до 1918. године, са сигурношћу можемо да констатујемо да се српска дипломатија у континуитету борила за независност Србије од вековног турског ropства и у томе имала великог и значајног успеха. Свакако да је највећи успех српске дипломатије добијање међународног признања на Берлинском конгресу 1878. го-

49 Миле Бјелајац, *1914-2014: зашто ревизија? Старе и нове контраверзе о узроцима Првог светског рата*, Медија центар „Одбрана“, Београд, 2014, стр.198-242.

50 У српској литератури која је посвећена обележавању Великог рата постоји доста бројна, важна и значајна литература. Немогуће је све их навести, али навешћемо само неколико књига и зборника: Мира Радојевић, Љубодрог Димић, *Србија у Великом рату 1914-1918. Кратка историја*, Треће издање, Београдски форум за свет равноправних, Београд, 2016; Миле Бјелајац, *1914-2014: зашто ревизија? Старе и нове контраверзе о узроцима Првог светског рата*, Медија центар „Одбрана“, Београд, 2014; *Први светски рат и балкански чвор*, Зборник радова, Институт за савремену историју, Фонд Руски свет Москва, Факултет безбедности Универзитета у Београду, Филозофски факултет Универзитета у Бањалуци, Београд, 2014; *Први светски рат, Србија, Балкан и велике силе*, Уредници Срђан Рудић, Миљан Милкић, Историјски институт, Институт за стратегијска истраживања, Београд, 2015, и др.

дине. Затим, увек је Србија била на страни савезника Антанте, и никада није била агресор. Свакако да је и велики успех био то што је Србија заједно са Белгијом била једина од малих држава која је имала подршку и респект тадашњих великих сила и савезника - Русије, Француске, Енглеске, САД и Италије.⁵¹

ЛИТЕРАТУРА

Алексић-Пејковић Љиљана, *Односи Србије са Француском и Енглеском 1903-1914*, Историјски институт у Београду, Београд, 1965.

Антић Чедомир, „Српске дипломатија и модерност“, у зборнику: *Два века модерне српске дипломатије*, (уредници: Чедомир Попов, Драгољуб Р. Живојиновић, Слободан Г. Марковић), Балканолошки институт САНУ, Институт за европске студије, Београд, 2013.

Батаковић Т. Душан (Приредило), *Нова историја српског народа*, Наш дом, Београд, 2000.

Бјелајац Миле, *1914-2014: зашто ревизија? Старе и нове контраверзе о узроцима Првог светског рата*, Медија центар „Одбрана“, Београд, 2014.

Богуновић Небојша, *Вишевековно руско-српско пријатељство, Улога Русије у обнови српске државности*, Службени гласник, Београд, 2013.

Булајић Милан, „Допринос Михајла Пупина у стварању југословенске државе“, *Живот и дело Михајла Пупина Идворског*, зборник радова научног скупа Нови Сад-Идвор, 4-7. октобар 1979, Нови Сад, 1985.

Вендел Херман, *Борба Југословена за слободу и јединство*, Народна провета, Београд, без година издања;

Војводић Михаило, *Путеви српске дипломатије: огледи о спољној политици Србије у XIX и XX веку*, Слио, Београд, 1999.

Војводић Михаило, *Србија у међународним односима крајем XIX и почетком XX века*, САНУ, Београд, 1988.

Вукићевић М. Миленко *Карађоређе, Историја устанка 1804-1807*, Књига II, Штампано у државној штампарији Краљевине Југославије, Београд, 1912.

Гавриловић Славко, *Грађа Бечких архива о Првом Српском устанку*, књига I, (1804-1810), САНУ, Београд, 1985.

Гркович Роберт, „Библиографија радова Пупина и о Пупину“, *Живот и*

⁵¹ Љубодраг Димић, „Историја српске дипломатије, отварање историографске теме“, *Два века модерне српске дипломатије*, (уредници: Чедомир Попов, Драгољуб Р. Живојиновић, Слободан Г. Марковић), Балканолошки институт САНУ, Институт за европске студије, Београд, 2013, стр. 305-325; Чедомир Антић, „Српске дипломатија и модерност“, *Два века модерне српске дипломатије*, Београд, 2013, стр. 327-333.

Ђорђе Лопчић *Дипл. Србије 1804-1918. у борби за незав. и очув. идентитета дело Михајла Пупина Идворског*, зборник радова научног скупа-Нови Сад-Идвор, 4-7. октобар 1979, Нови Сад, 1985.

Гудац Жарко, Ђорђевић Мирослав, *Политичка историја XIX и XX века светска и национална*, Факултет политичких наука, Чигоја штампа, Београд, 1997.

Димић Љубодраг, „Историја српске дипломатије отварање историографске теме“, *Два века модерне српске дипломатије*, у зборнику: *Два века модерне српске дипломатије*, (уредници: Чедомир Попов, Драгољуб Р. Живојиновић, Слободан Г. Марковић), Балканолошки институт САНУ, Институт за европске студије, Београд, 2013.

Ђетвај П. Драгутин, *Развој међународног уговорног капацитета Србије у XIX веку*, Натошевић, Нови Сад, 1939.

Живојиновић Драгољуб, „Национално-политички рад Михајла Пупина у Сједињеним Америчким Државама 1914-1915“, *Живот и дело Михајла Пупина Идворског*, зборник радова научног скупа-Нови Сад-Идвор, 4-7. октобар 1979, Нови Сад, 1985.

Зборник закона и уредаба изданих у Књажевству Србији од 1. новембра 1878. до 6. маја 1879. године, 34. (XXXIV), Штампа и издање државне штампарије, Београд, 1879.

Зборник закона и уредаба у Краљевини Србији, бр. 37, Београд, 1882.

Ивић Алекса, *Први међународни односи обновљене Србије*, Посебни отисак из Споменице Доленцу, Креку, Кушељу и Шкрељу, Љубљана, 1936.

Игић Никола, „Краљевски Српски Генерални конзулат у Будимпешти (1882-1914)“, *Архивски преглед*, број 1-2, Београд, 1991.

Историја дипломатије од Француске револуције до II Светског рата, Свеска друга, Београд, 1951.

Историја дипломатије од Француске револуције до II Светског рата, Свеска прва, Београд, 1951.

Јакшић Гргур, *Европа и васкрс Србије*, Народна штампарија, Београд, 1933. Јанковић Драгослав и Мирковић Мирко, *Државноправна историја Југославије*, Научна књига, Београд, 1987.

Јанковић Драгослав, „Из историје стварања југословенске државе 1918. године“, *Анали Правног факултета у Београду*, број 3-4, Београд, 1963.

Јанковић Драгослав, „Нишка декларација (Настајање програма југословенског уједињења у Србији 1914. године)“, у *Историја XX века*, Народна књига, Београд, 1969.

Јанковић Драгослав, *Југословенско питање и Крфска декларација 1917. године*, Савремена администрација, Београд, 1967.

Јанковић Драгослав, *Српска држава Првог устанка*, Нолит, Београд, 1984. Југословенска дипломатија 1945-1961, Зборник радова, Институт за новију исто-

рију, Београд, 2012.

Лопандић Душко, *Послужити своје драгом отечеству, Из историје дипломатије Србије 1804-1914*, Службени гласник, Београд, 2010.

Лопичић Н. Ђорђе, *Конзуларни односи Србије (1804-1918)*, Завод за уџбенике, Београд, 2007.

Лопичић Ђорђе Н. (приредио), *Дипломатија 1834-2005: Библиографија*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2006.

Лопичић Н. Ђорђе, „Краћи преглед конзуларних односа Србије 1804-1918“, у зборнику: *Два века модерне српске дипломатије*, (уредници: Чедомир Попов, Драгољуб Р. Живојиновић, Слободан Г. Марковић), Балканолошки институт САНУ, Институт за европске студије, Београд, 2013.

Лопичић Н. Ђорђе, „Прво Српско дипломатско представништво Краљевско Српска агенција у Букурешту 1936. године“, *Архив за правне и друштвене науке*, број 3, Београд, 2000.

Лопичић Н. Ђорђе, *Конзуларни односи Србије (1804-1918)*, Завод за уџбенике, Београд, 2007.

Лопичић Н. Ђорђе, Лопичић Јанчић Јелена Ђ., *Конзуларни односи и конзуларно право*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2013.

Лопичић Ђорђе, „Почеци конзуларних односа Србије у XIX Веку“, *Југословенска ревија за међународно право*, број 1-2, Београд, 1993.

Лопичић Ђ. Јанчић Јелена, „Дипломатске активности Краљевине Србије са циљем упознавања међународне јавности о окупацији Србије и ратним злочинима за време Првог светског рата од стране Аустроугарске и Бугарске“, у зборнику: *Сто година од почетка Првог светског рата историјске и правне студије*, (уредници: Јован Чирић и Мирослав Ђорђевић), Институт за упоредно право и Завод за уџбенике, Београд, 2014.

Љушић Радош, *Србија 19. века*, Завод за уџбенике, Београд, 1994.

Маринковић Мирјана, „Алекса Симић, капућехаја у Цариграду од 1842. до 1843. године“, *Зборник Матице Српске за историју*, број 58, Нови Сад, 1998, стр. 145.

Милић Даница, „Аустро-српска трговина 1813-1815. године и покушај оснивања аустријског конзулата у Србији“, *Историјски часопис, број IX-X*, Историјски институт, Београд, 1959.

Милошевић Миладин, „Српски писци у дипломатији Краљевине Србије и Краљевине Југославије“, у зборнику: *Два века модерне српске дипломатије*, (уредници: Чедомир Попов, Драгољуб Р. Живојиновић, Слободан Г. Марковић), Балканолошки институт САНУ, Институт за европске студије, Београд, 2013.

Митић Миодраг, *Поете у фраку*, Филип Вишњић, Београд, 2002.

Митровић Андреј, „Леополд Ранке о Српској револуцији 1804. године“, у зборнику: *Историјски значај Српске револуције 1804. године*, (уредник: Васа Чуб-

Ђорђе Лопчић Дипл. Србије 1804-1918. у борби за незав. и очув. идентитета
риловић), Београд, 1983.

Митровић Андреј, *Продор на Балкан: Србија у плановима Аустро-Угарске и Немачке 1908-1918*, Завод за уџбенике, Београд, 2011.

Мулић Роман (приредио), *Сведочанство великих савременика 1804-1813*, Филип Вишњић, Београд, 2004, стр. 64.

Папазоглу Димитрије, *Кривично право и правосуђе у Србији (1804-1813)*, Публицистичко-издавачки завод „Југославија“, Београд, 1954.

Первое Сербское восстание 1804-1813.г.г. и Россия, Книга вторая 1808-1813, Издательство „Наука“, Москва, 1983.

Перић М. Живојин, *О амнестији у српском кривичном поступку у вези са питањем одговорности завереника*, Београд, 1909.

Перишић Мирослав, „Трст-међународна осматрачница Краљевине Србије“, у зборнику: *Два века модерне српске дипломатије*, (уредници: Чедомир Попов, Драгољуб Р. Живојиновић, Слободан Г. Марковић), Балканолошки институт САНУ, Институт за европске студије, Београд, 2013.

Перишић Мирослав, Рајак Светозар, Рељић Јелица (приредили), *Генерални конзулат Краљевине Србије у Трсту 1884-1914*, Архив Србије, Београд, 2009.

Петровић Мита, *Финансије и установе обновљене Србије до 1842*, књига I, Београд, 1901.

Поповић Љ. Богдан, *Дипломатска историја Србије*, Завод за уџбенике, Београд, 2010.

Поповић Љ. Богдан, *Историја министарства иностраних дела Србије*, Гласник, Дипломатска академија Београд, Београд, 2005.

Поповић Васиљ, *Европа и српско питање у периоду ослобођења 1804-1918*, Геца Кон, Београд, 1940.

Поповић Васиљ, *Метернихова политика на Блиском Истоку*, Српска краљевска академија, Београд, 1931.

Поповић Љубодраг, „Конзули - дипломатски представници Србије у САД“, *Архивски преглед*, број 1-2, Београд, 1991.

Поповић Снежана, „Краљевско-српски генерални конзулат у Трсту (1888-1914)“, *Архивски преглед*, број 1-2, Београд, 1991.

Први светски рат и балкански чвор, Зборник радова, Институт за савремену историју, Фонд Руски свет Москва, Факултет безбедности универзитета у Београду, Филозофски факултет универзитета у Бањалуци, Београд, 2014.

Пржић Илија, *Спољашња политика Србије (1804-1914)*, Политика А.Д, Београд, 1939.

Прота Матеја Ненадовић, *Мемоари*, Политика, Народна књига, Београд, 2005.

Пршић Милоје, Слађана Бојковић (приредили), *Родолф Арчибалд Рајс о злочинима Аустроугара-Бугара-Немаца у Србији 1914-1918*, Изабрани радови, Ис-

торијски музеј Србије, Стручна књига, Београд, 1997.

Радојевић Мира, Димић Љубодраг, *Србија у Великом рату 1914-1918. Кратка историја*, (Треће издање), Београдски форум за свет равноправних, Београд, 2016.

Радојевић Мира, Димић Љубодраг, *Србија у Великом рату 1914-1918*, Српске књижевне заједнице, Београдског форума за свет равноправних, Београд, 2014.

Ранке Леополд, *Српска револуција*, Српска књижевна задруга, Београд, 1965.

Распоповић Радослав М., *Дипломатија Црне Горе 1711-1918*, Историјски институт Црне Горе, Новинско издавачка установа „Војска“, Подгорица-Београд, 1996.

Растовић Александар, „Британски краљ Едвард VII и дипломатски бојкот Србије 1903-1906“, *Историјски часопис*, књига XLVIII, Београд, 2002.

Ристић П. Љубодраг, *Србија у Британској политици (1889-1903)*, САНУ Балканолошки институт, Београд, 2014.

Роксандић Драго, „Радо Вучинић, изасланик српских устаника на двору Наполеона I“, у зборнику: *Југословенско-Француски односи, књига 10*, (уредник: Славенко Терзић), Историјски институт, Београд, 1990.

Рудић Срђан, Милкић Миљан (уредници), *Први светски рат, Србија, Балкан и велике силе*, Историјски институт, Институт за стратегијска истраживања, Београд, 2015.

Тимотијевић Славица, „Књажевско Српска агенција у Букурешту 1836-1918“, *Архивски преглед*, број 2, Београд, 1980.

Ђелеп Лазар, „Око основања аустријског и енглеског конзулата у Београду“, *Годишњак музеја града Београда*, књига VI, Београд, 1960.

Ђирковић Сима, Михаљчић Раде (приредили), *Енциклопедија српске историографије*, Knowledge, Београд, 1997.

Ђоровић Владимир, *Односи између Србије и Аустро-Угарске у XX веку*, Библиотека града Београда, Београд, 1992.

Храбак Богумил, „Транзитна трговина преко Србије 1804-1813.“, у зборнику: *Историјски значај Српске револуције 1804. године*, (уредио: Васа Чубриловић), САНУ, Београд, 1983.

Ferdo Šišić (Sabrao), *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914-1919*, Naklada „Matice Hrvatske“, Zagreb, 1920.

Stanković Đorđe, „Srpska vlada i povrede međunarodnog prava Srbije od strane Austro-Ugarske u Prvom svetskom ratu“, *Istorija 20. veka*, broj 1, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 2001.

*Ђорђе Лопчић*⁵²

DIPLOMACY OF SERBIA IN THE PERIOD 1804-1918 IN STRUGGLE FOR INDEPENDENCE AND FOR PRESERVING IDENTITY

Abstract

This paper deals with the struggle of Serbia's diplomacy since the First Serbian Uprising in 1804, until 1918, when Serbia joined the new state of Serbs, Croats and Slovenes. The beginning of Serbian diplomacy is linked to the beginning of the First Serbian Uprising, when Karadjordje Petrović leads negotiations with the Austrian commanders of the Slavonian-Srem border. Although rebelled Serbia was not formally and legally recognized by Austria, Turkey and Russia, it actually existed as a state at the time. Namely, it has its own free territory fully controlled, its organized army, judiciary, police and local authorities, as well as the central executive authority of the Governing Council. Then, there is the famous diplomatic mission of the first Serbian diplomat, Prota Mateja Nenadovic, who headed the delegation in Russia from September 1804 to January 1805.

In June 1805, the first Serbian deputation was sent to Constantinople. A significant event for further diplomatic struggle was the well-known formal agreement with Turkey, Ichko Peace from 1806. Rebelled Serbia for the entire time of the First and Second Serbian uprisings maintains full direct consular relations with the local authorities of Austria without any mediation of Turkey. At the time, Serbia was also trying to protect its fellow Serbs in Austria, who represented the majority of the population in Srem and Banat. Serbia had a Principality Agency in Bucharest in 1836 and a Serbian diplomatic mission Kapu-Cehaja in Constantinople in 1838.

The next stage of Serbian diplomacy is obtaining autonomy and opening foreign consulates in Belgrade: Austrian 1836, English 1837, Russian 1838, French 1839, and Sardinian in 1849. It was only at the Berlin Congress in 1878 that Serbia was recognized internationally, and then entered the great door to European diplomacy, when it opened its diplomatic missions in Petrograd, Vienna, Constantinople, Sofia, Paris, London, Rome, Bucharest and Cetinje. In the course of its diplomatic activities, Serbia, in addition to fighting for its independence, was also working to protect Serbs in neighboring countries, as well as emigrants in many countries and workers temporary employed in

52 Prof. Dr. Ђорђе Лопчић, djordje.lopicic@vektor.net

Turkey, Egypt and the United States.

Serbia establishes, organizes and assists associations, societies, clubs, churches, schools, newspapers, magazines and a whole range of cultural and educational activities and events in those countries (Austria, Hungary, Romania, USA, Canada, Turkey, Italy, etc.). In this way, the Serbian identity of emigrants and workers at work abroad, as well as of Serbian national minorities in neighboring countries, is preserved. The Serbian diaspora was particularly prominent during the First World War of 1914-1918, when they represented the state and political interests of Serbia in their countries and sent great financial assistance to Serbia.

Key words: diplomacy, international relations, Serbian identity, Serbian minority in neighboring countries, Serbian Diaspora.

Оригинални научни рад

Сергеј Бељаков

УКРАЈИНСКА НАЦИОНАЛНА ИНТЕЛИГЕНЦИЈА ПРОТИВ РУСИЈЕ У ГОДИНАМА ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА¹

Сажетак

Рад је посвећен активностима украјинске националне интелигенције током Првог светског рата. У контексту одушевљења широм Европе поводом почетка Великог рата, приказани су ставови украјинске интелигенције са обе стране руско-аустроугарске границе према рату, уз посебан осврт на историјске околности окретања украјинске интелигенције против Русије. Анализира се постанак украјинске добровољачке легије – Сичевих стрелаца, и њихова улога у рату. Прописује се пропагандна улога Савеза ослобођења Украјине у процесу етнополитичке мобилизације украјинских ратних заробљеника. Закључује се да су три дивизије, састављене од украјинских ратних заробљеника, створене од стране немачких и аустријских власти и обучене од стране пропагандиста Савеза ослобођења Украјине, стигле у Украјину прекасно и нису одиграле значајну улогу у рату 1918–1920. године.

Кључне речи: руско-украјински односи, Украјина, национализам, интелигенција, Први светски рат, Симон Петљур, Сичеви стрелци.

¹ Резултати овог истраживања ће бити објављени у књизи Сергеја Бељакова „Весна народова: Руско-украинская война в эпоху Булгакова и Петлюры“ (Пролеће народа: Руско-украјински рат у епохи Булгакова и Петљуре), која се спрема за штампу у Издаваштву Јелене Шубине (АСТ, Москва).

1. РАТ И НАЦИОНАЛНА МОБИЛИЗАЦИЈА

Неколико дана након убиства надвојводе Франца Фердинанда у Сарајеву, изнад Волињи, украјинске области у саставу Руске империје, прохујао је оркан праћен „крвавом кишом“. Није тачно познато шта је била ова природна појава. Просвећени људи су закључили да је „вртлог негде захватио црвени песак“². Међутим, ово рационалистичко тумачење није разбило свеукупан мучан утисак. Украјински сељаци и обични монаси из Почајевске лавре само су се крстили и одмахивали главама. Видели су злослутан наговештај будућих збивања.

Два пуцња у Сарајеву су отпочела европску политичку кризу која је већ месец дана касније довела до Великог рата. Као што је познато, тај рат се очекивао и страшно прижељкивао.

Улицама Беча разлегала се музика, вијориле су се заставе, марширали регрути, „лица су им сијала, јер су баш они били одушевљено поздрављани, најобичнији људи које обично нико не примећује и не слави“³, – пренео је Стефан Цвајг расположење тих дана. Аристократе и поштари, уредски службеници и буржуји, посластичари, месари, позоришни глумци – сви су били спремни да се боре против непријатеља. Испраћај на ратиште је лично на ноћно весеље. Кочијаш који је возио Дмитрија Дорошенка зачуђено му је показао групу мобилисаних што су се уз песму кретали улицом: „Чудаци, чему се радују?“⁴

Парижани, иначе ситничари и рачунџије, затворили су своје дућане и радње и кренули на скуп. „То нису били омладинци, нити групе националиста, никако, већ су ишли сви: старице, студенти, раници, буржуји, носили су заставе, цвеће и продорно певали „Марселезу“, сећао се Илија Еренбург. Цео Париз, напустивши огњишта, кружио је улицама; испраћали су, поздрављали се, звиждали, викали. Чинило се да се људска река излила и поплавила свет. Када сам ноћу падао с ногу од умора у кревет, кроз прозор су допирали исти узвици: „У Берлин! У Берлин!“ Француски војници су већ писали кредом на вагонима: „Излет у Берлин“⁵.

„На улицама, у продавницама и трамвајима, непознати људи су слободно разговарали; свеопште одушевљење, иако често изражено кроз наивне и незграпне речи и гестове, ипак је било дирљиво“, – сећао се француски историчар Марк Блок. „Мушкарци углавном нису били весели – били су одлучни, а то је много боље“⁶.

2 Митрополит Евлогий Георгиевский, *Путь моей жизни: Воспоминания*. „Московский рабочий“, Москва, 1994, стр. 228.

3 Стефан Цвейг, *Вчерашний мир*, Радуга, Москва, 1991, стр. 221.

4 Дмитро Дорошенко, *Мої спомини про недавнє-минуле (1914–1920)*, Мюнхен, 1969, стр. 16.

5 Илья Эренбург, *Люди. Годы. Жизнь. Кн. первая, вторая, третья*, Текст, Москва, 2005, стр. 161.

6 Mark Bloch, *Memoirs of War: 1914–1915*, London, 1980, стр. 78.

Чак је седамдесетогодишњи Анатол Франс кренуо у редовну војску. Био је уз своју нацију у одсудном часу. Лидер француских социјалиста Жан Жорес, који је протествовао против рата, био је упуцан за сточићем једног од париских кафића. Кренуо је против нације.

У Енглеској је било далеко од тога да су сви хрлили у бој. Било је много пацифиста. Либерали, а посебно лабуристи, нису хтели да ратују на страни „заостале“ Русије, али су и овде присталице рата однеле победу. Дана 4. августа Велика Британија је објавила рат Немачкој и британско друштво се ујединило у име победе над заједничким непријатељем: „Старе класне баријере које су се укоре- ниле дубоко у енглеском животу биле су збрисане једним лаким и племенитим потезом. Синови старих племићких фамилија су се ујединили са различинцама⁷, сељацима, чиновницима, становницима шикара и заједно су кренули као добровољци у рат „у име цивилизације“⁸, – писао је енглески новинар Ф. Гипс.

Канађани и Аустралијанци, становници британских доминиона, једва су чекали да буду послати да ратују у Европи. Укрцавали би се на први одговарајући пароброд и журили у Енглеску како би стигли да узму учешћа у рату „док рат још траје“⁹.

У Берлину хиљаде људи су се окупили на Унтер ден Линден и опколили руску амбасаду: „Урлали су родољубиве песме, грдили Русију и тражили рат“¹⁰. Испоставило се да су дојучерашњи мирни биргери уствари окрутни и подмукли непријатељи. Руски туристи који нису стигли на време да напусте немачке бање нашли су се у положају ратних заробљеника. „Ово је рат читаве Немачке!“, – изјавио је Томас Ман. Нација која је много година посветила припреми за рат на- покон је дочекала свој тренутак.

У Русији су узвратили на немачко вероломство. На Исакијевском тргу па- лили су портрете кајзера Вилхелма II. Гомила је упала у полупразну зграду не- мачке амбасаде у Бољшој Морској улици (дипломате су стигле да је напусте и остала је само послуга) и учинила погром. Страдали су богати ентеријери, па чак и скулптуре које су красиле зграду. Стотинак људи са секирама и чекићима обо- рили су статуе коња са крова и потопили их у Мојки.

Руско образовано друштво, иако је пред рат било непријатељски распо- ложено према сопственој држави, као да се променило у трен ока.

„Свако се осетио пре свега као Рус. Сви су одлучили да одгоде унутрашњу

7 Интелектуалци неплемићког порекла

8 Николай Юдин, *Патриотический подъем в странах Антанты в начале Первой Мировой войны*, Русский фонд содействия образованию и науке, Москва, 2017, стр. 211.

9 Николай Юдин, *Патриотический подъем в странах Антанты в начале Первой Мировой войны*, стр. 210.

10 Алексей Брусилов, *Мои воспоминания*, Государственное издательство, Москва, Ленинград, 1929, стр. 51.

борбу, разумевши да је време за напоре само једне заједничке борбе“¹¹, – писао је у дневнику руски историчар Михаил Лемке. Есер-терориста Савинков је тих дана био уз кадета Струвеа, анархиста Кропоткин уз националисту Шуљгина, а Василиј Розанов уз Николаја Пунина и Владимира Мајаковског. Либерал Миљуков и ултрадесни монархиста Пуришкевич по први пут су се руковали.

„Русија се кује као нација која има целовит карактеро и целовиту свест. Јер ми тек сада прелазимо ка истински историјском, откривеном бићу“, – писао је Николај Берђајев.

Ове речи руског либералног филозофа веома су подударне са изјавом руског посланика-националисте Анатолија Савенка: „У данима крваве борбе нема странака, нема националности, већ има јединственог, недељивог, суровог монолита од гранита“¹².

Колико лепо, толико и узвишено звуче речи Берђајева и Савенка¹³ у данима ратне грознице, која је и заиста накратко спојила (али не и створила!) нацију. Ма колико глупо оне звучале данас, наводе на закључак да су Руси постали нација тек 1914. године, али и на питања шта су они били 1812. године, ко су били Суворов и Петар Велики, ко су руски јунаци-землепрохоци који су освојили Сибир, и шта би са целом хиљадугодишњом историјом Русије.

Нити је дужност према савезнику ујединила нацију у лето 1914. године, нити далеки Босфор и Дарданели, већ потреба да се заједно боре против заједничког непријатеља¹⁴. Песник Владимир Мајаковски, попевши се на споменик генералу Скобелеву, рецитовао је своје нове стихове:

Бронзани генерали са гранитне плоче
Праштајуће коњице док пољупци точе,
Моле: „Раскуј нас и нâс поведи!“ –
пешадија хрли к убици – победи.¹⁵

11 Михаил Лемке, *250 дней в царской ставке 1914–1915*, Харвест, Минск, 2003.

12 Владимир Булдаков, *Хаос и этнос. Этнические конфликты в России, 1917–1918 гг.: условия возникновения, хроника, комментарий, анализ*, Новый хронограф, Москва, 2010, стр. 50.

13 Ваља напоменути да је то Савенко рекао пола године након почетка рата.

14 Међутим, током првих месеци овог великог, али нимало неотацбинског рата постојали су људи који су се одупрели свеопштем заносу. Војни лекар Лев Војтоловски већ у октобру 1914. чуо је од руских војника сасвим антиратне говоре: „Немац ме ничим није увредио, <...> па немамо због чега да ратујемо“. „И ко га је смислио, овај рат? Ни непријатељу, ни нама од њега ни вајде, ни користи“. „А каква је у њему корист? Ја нишаним на њега, он на мене нишани. Као двојица разбојника. Ето ти користи“. Видети: Лев Войтоловский, *Всходил кровавый Марс: по следам войны*, Воениздат, Москва, 1998, стр. 74, 75. Било је то под Красником, у југоисточној Пољској. Локални сељаци нису примали руске војнике ни на ноћење, па су они били приморани да се греју крај ватре и водили су такве спонтане разговоре.

15 Владимир Мајаковски, *Песме и поеме*, препевао Радојица Нешовић, Нови Сад: Академска књига, 2015, стр. 34.

Наизглед се чини да се у овом хору не чује украјински глас. Међутим, и украјински глас је постојао. Уредник часописа „Украјинска жизнь“¹⁶ Симон Петљура¹⁷ је управо тих јулских дана писао свој програмски чланак „Рат и Украјинци“. Чланак је написан разумно, прорачунато, па чак и лукаво, без родољубивог заноса налик на онај што је толико упадљив код Берђајева, Розанова и Дурилина. Петљура не мисли и не пише о Русији, а камоли о Русима. Пише о Украјинцима, о њиховим интересима у рату који је почео. Међутим, обраћа се и Украјинцима, и Русима, поготово руским начелницима и властодршцима. Апелује на здрав разум Украјинаца. Њихови интереси, тако се поклопило, везани су управо за Русију. Он убеђује Русе да су Украјинци лојални и верни. Одбацује тврдње да су Украјинци Аустрофили и тврди да су за Русију. Категорично пориче да су Украјинци сепаратисти и да могу да се отцепе од Русије. „Противници Русије, чим пређу границу, наравно да ће се трудити да приволе украјинско становништво на своју страну и да разним обећањима, политичким и националним понудама посеју раздор међу њих. Украјинци неће насести на провокативно деловање и испуниће своју дужност држављана Русије...“¹⁸

То он очито пише за Русе, док Украјинце убеђује: борићемо се, верно ћемо служити Русији, па ни Русија нас тако неће заборавити.

Напослетку позива (сигурно Русе) да буду толерантни према аустријским Украјинцима. Петљура верује у победу Русије, у њу је тада веровала већина Руса, Француза, па чак и Енглеза. Победа Русије наговештавала је уједињење свих украјинских земаља под влашћу руског цара.

Овај политички програм руских Украјинаца је одмах пропао. Кијевске новине „Рада“, које су позивале Украјинце да „стану у заштиту заједничке Отацине“, биле су затворене упркос својој лојалности и родољубљу. У Русији је поново покренута борба против „мазепинства“ (тако су звали украјински национализам), па су стога затворане украјинске новине. Од 18 листова који су излазили на украјинском језику остало је седам. Саму реч „Украјина“ цензори су брисали из новинских чланака. У Кијеву су забрањени позоришни плакати на украјинском, у Полтави су забрањиване украјинске табле¹⁹. Постало је јасно да рат неће донети никакво добро Украјини.

Обични украјински сељаци још су верно служили руском цару, док се за

16 Часопис је излазио у Москви од 1912. до 1917. године. Објављивао је не само скоро све истакнуте украјинске публицисте тог доба (од Грушевског и Виниченка до касније озлоглашеног Дмитра Донцова, будућег идеолога „бандероваца“), већ и руске – Максима Горког, Анатолија Луначарског. Часопис је излазио на руском језику.

17 Будући „головни отаман“ (врховни командант) војске Украјинске народне републике у годинама Грађанског рата, вођа украјинских националиста.

18 Симон Петљура, „Война и украинцы“, *Украинская жизнь*, број 7/1914, стр. 3-7.

19 Владимир Булдаков, *Хаос и этнос*, нав. дело, стр. 150.

украјинску националну интелигенцију то више није могло рећи. Многи украјински интелектуалци у том тренутку нису желели да Русија победи, већ су се руске победе плашили. Победа би значила припајање аустријске Галиције Русији. Галиција је већ словила за „украјински Пијемонт“, одскочну даску за будућу украјинску државност. Русификација Галиције би донела катастрофу за украјински национални покрет. „Када је до нас стигла вест о паду Лавова“²⁰, – сећао се украјински историчар и политичар Дмитро Дорошенко, – „погодила нас је као гром. Многи људи су плакали...“²¹ Кијевски адвокат и будући украјински министар Михајло Ткаченко, чим је сазнао за победу руске војске, закључао се у својој соби и три дана није излазио, није пио ни јео од туге.

Касније ће украјински националисти поредити сународнике који су у рововима гинули за Русију са „Индијцима који служе енглеску војску“²².

2. УКРАЈИНЦИ У СЛУЖБИ АУСТРОУГАРСКЕ

Народ аустријске Галиције је такође поздрављао рат. У Лавову су гомиле Русина-Украјинаца уз песме изашли на трг испред градске већнице. Оркестар је свирао пркосан „Марш Радецког“ и свечану химну Аустријске империје. Украјинци, скинувши капе и шешире, певали су на немачком по мотиву „Кајзер квартета“ Јозефа Хајдна.

Боже чувај цара Фрању,
Нашег доброг цара Фрању!
Вечном Ти га славом кити,
Снагом Ти га јачај свом!

Окупљене је поздравио Витолд фон Коритовски, намесник Галиције и Лодомирије. Захваљују се на верности императору и држави. Народ је сложено узвратио „Живела Аустрија! Живео наш император!“²³

Све украјинске политичке партије Галиције су подржале Аустроугарску империју. Дана 1. августа 1914. године створиле су своју „Головну украјинску раду“ која је прогласила Русију за „историјског непријатеља Украјине“.

20 Лавов, главни град Источне Галиције, пред почетак Првог светског рата није више био само аустријско-пољски град, већ је постао најважнији центар украјинског културног и политичког живота.

21 Дмитро Дорошенко, *Мої спомини про недавнє-минуле*, нав. дело, стр. 28.

22 Гео Шкурупій, *Жанна-батальйонерка*: Интернет: <http://www.ukrcenter.com/Література/Гео-Шкурупій/56499-2/Жанна-батальйонерка>, 01/02/2018.

23 Кирилл Шевченко, *Русини и межвоенная Чехословакия. К истории этнокультурной инженерии*, Модест Колеров, Москва, 2006, стр. 85.

Манифест Головне раде је гласио: „Царска империја током три века води политику која има за циљ да одузме поробљеној Украјини њену националну душу и начини народ делом руског народа. Царски режим је лишио украјински народ његовог светог права, права на матерњи језик. <...> Победа аустроугарске монархије ће бити и наша победа. И што већи буде пораз Русије, то ће брже куцнути час ослобођења Украјине“²⁴.

Председник Головне раде је постао лидер украјинских национал-демократа Косћ (Константин) Левицки, посланик Рајхсрата и посланик галицког Сејма, при чему је како у Сејму, тако и у Рајхсрату, био на челу украјинских фракција²⁵. Његов заменик је био Михајло Павлик, познати писац, уредник и стручњак за књижевност, пријатељ Ивана Франка и Лесе Украјинке, преводилац Пушкина, Лермонтова, Тургењева, Лескова и Чехова. Паметан и изврсно образован човек, Михајло Павлик, наравно, није био русофоб. Али историја као да му није оставила избора. Аустрија је ипак признавала Украјинце за посебан народ, са посебним језиком и књижевношћу. Русија их је сагледавала само као део руског народа.

Истих дана група украјинских политичара-емиграната основала је у Лавову „Савез ослобођења Украјине“. Многи Украјинци су искрено служили Аустрији. Они ће остати верни Хабсбуршкој држави и династији чак у октобру 1918. године, када се Аустроугарска већ распадала. У једној од бечких кафана састали су се официри Украјинци. Говорили су о украјинским јединицама које је предстојало да створе, о будућој украјинској војсци. Империја је бројала последње дане и свима је то било јасно. До оснивања Западно-украјинске народне републике остало је неколико дана. Међутим, разговор је прекинуо један Украјинац зрелих година: „Господо, немојте заборавити да сам аустријски официр и стога не могу да дозволим такав разговор. Захвалите се Богу што ћу оставити ваше речи без последица за вашу службу“²⁶.

Головна рада је усвојила одлуку да оформи добровољачку легију Украјинских Сичевих стрелаца²⁷. Званичан назив ове чувене јединице је „Императорска и краљевска украјинска легија“.

Почетком 20. века у Европи су се множиле спортске омладинске организације, често милитаризоване. У Енглеској, Немачкој и Русији то су били скаути, у Аустроугарској „соколи“. У Галицији, осим пољских и „руських“ (украјинских) „сокола“ постојали су и пластунски – козачки пешаци („Пласт“) и сичевици („Сич“).

24 Кость Левицький, *Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914*, Львів, 1926.

25 Занимљиво је да се украјинска фракција у Рајхсрату звала „Украинский клуб“, а у Сејму „Руський клуб“, иако су тамо одавно преовлађавали украјински националисти.

26 Михайло Лозинський, *Галичина в рр. 1918–1920*, Institut Sociologique Ukrainien, Прага, стр. 38.

27 Реч „сичеви“ се односила на славне традиције Запорошке Сечи, али не само на њих. Првобитно су извор кадрова за Сичеве стрелце била омладинска спортска друштва „Соко“ (*Сокіл*) и „Сеч“ (*Січ*).

„Соколи“, „пластунџи“, „сичевици“ су били подређени својим командантима, као што у војсци постоји подређеност официрима, и носили су посебну униформу. Наиме, сичевик је носио козачке шалваре, вишиванку, гуцулску секирицу иза струка и траку малинове боје преко рамена. У Лавову је издат први војни правилник на украјинском језику („*військовий статут*“), правилник „за будућу националну војску која је требало да настане из тих „Сичи“²⁸.

Године 1913. настала је и нова организација која је брзо стицала популарност, „Сичеви стрелци“. Млади људи су код Сичевих стрелаца пролазили почетну војну обуку. И, наравно, патриотску обуку. До 1914. године веома много свесних младих људи је прошло војну обуку. На позив Головне раде се одазвало 28 000 људи, што је ужаснуло власти Галиције. Ова аустријска провинција је по традицији била под управом Пољака који су сматрали украјински национални покрет претњом по пољске интересе. Омогућавање формирања такве јединице је било као створити под скиптром императора Фрање Јосифа скоро читав украјински корпус. Зато је бројност легије сведена на 2500 – свега пар ојачаних батаљона (*курена*), што је за Први светски рат са његовим милионским војскама истоветно трунчици прашине. Ипак је Украјинска легија постала, као што су и сањали њени ствараоци, прва самостална украјинска јединица и језгро будућих оружаних снага Украјине. Украјински писац Васил Стефаник је поетски описивао растанак Сичевих стрелаца са породицама: „У граду их се окупила тушта и тма, господа и обични момци. Барјаци и заставе су шуштале изнад њих, и грмела је песма о Украјини. Крај зидова су стајале мајке, стискале су срца у длановима и дувале на њих да не боле. <...> ...земља је већ тутњала под дугим редовима сечевика који су певали песму“²⁹.

У првом саставу легије преовладала је украјинска интелигенција: учитељи, студенти, гимназијалци. Узећемо насумично неколико биографија Сичевих стрелаца. Левко Лепки – песник, композитор, сликар, брат познатог украјинског писца Богдана Лепког. Григориј Косак – учитељ у основној школи. Никифор Гирњак – учитељ гимназије, доктор филозофије. Роман Сушко – студент Универзитета у Лавову. Петро Франко, учитељ гимназије, син познатог писца Ивана Франка. Касније, током боја у Карпатима, легија се попуњавала горштакима гуцулима³⁰. Међутим, први бој ће стрелци да прихвате већ након што скоро сву Галицију буде заузела одважна руска војска.

28 Дмитро Дорошенко, *Мої спомини про недавне-минуле*, стр. 13.

29 Васил Стефаник, *Новеллы*, Наука, Москва, 1983, стр. 112.

30 Василий Каширин, *Взятие горы Маковка. Неизвестная победа русских войск весной 1915 года*, Regnum, Москва, стр. 67–68.

3. „НАЦИОНАЛНО ВАСПИТАЊЕ“ У ЛОГОРИМА ЗА РАТНЕ ЗАРОБЉЕНИКЕ

Немци су од првих дана рата водили подривачки рад против Русије. Вишенационална империја Романових је била рањива због нерешеног националног питања, тачније читавог низа тих питања: пољско питање, јеврејско питање, финско и, наравно, украјинско.

Од аустријског и немачког новца створен је Савез ослобођења Украјине који је био задужен за подривачке активности иза линије фронта, као и за агитацију у логорима за ратне заробљенике. Међутим, већ зими 1914–1915. године Аустријанци су осетно смањили финансирање Савеза ослобођења Украјине, јер су се уверили у његову неефикасност. Савез се недуго након почетка рата преселио у Беч, па од 1915. године у Берлин.

На почетку је Савез бројао једва неколико људи, па неколико десетина. Бројност се мењала. Једни су долазили, други због разочарања напуштали Савез.

У међувремену, делатницима Савеза ослобођења Украјине ипак се указала прилика за рад. Године 1915. почело је одвајање украјинских ратних заробљеника од осталих, њихово размештање у посебне логоре, снабдевање пропагандном литературом (од обичних летака до Шевченковог „Кобзара“). Галичани и Украјинци-емигранти су постајали учитељи или инструктори за те заробљенике. Њихова делатност се није сводила на пуку агитацију против „Москала“, иако се пажња, наравно, поклањала и том послу. Али још важније је било буђење националне самосвести код људи.

Александар Скоропис-Јолтуховски, професионални револуционар, један од руководилаца Савеза ослобођења Украјине, отворено је наводио главни циљ својих другова: нека се бивши „московски робови“ врате из заробљеништва као „потпуно свесни Украјинци, тј. заиста слободни људи...“³¹

У логорима за заробљене Украјинце неколико година је радио ученик украјинског историчара и у то време највећег украјинског политичара Михајла Грушевског Омељан Терлецьки, који је пре рата био директор украјинске гимназије. Он је упоредио своју делатност са фабриком „која преодгаја 'Малорусе' и 'Хохоле' у свесне Украјинце“. По свој прилици, то је велико претеривање. Заробљени Украјинци већ су били одрасли, свесни људи, док је формирање националног иден-

31 Терлецький О. *Українці в Німеччині 1915–1918: Історія української громади в Раїтаті 1915–1918.* – Київ; Ляйпциг: Українська накладня, 1919, стр. 18; Руслана Труба, *Діяльність Омеляна Терлецького у таборах для військовополонених українців у Німеччині 1916–1919 рр*, Интернет: <http://dspace.tnpu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/4262/1/Truba.pdf>, 02/02/2018.

титета сложен процес који се очигледно одвија у детињству и младости. Дакле, реч није била о „преодгајању“, већ пре о политичкој, националној и културној просвети. Зато се основна пажња поклањала историји Украјине и часовима политичке писмености, али не само томе. Украјински националисти тог доба, као и већина просвећених Руса и Европљана, веровали су у напредак и у лековита својства просвете. Добар грађанин будуће Украјине се схватао као просвећени грађанин. Зато су интелигентни Украјинци држали својим сународницима предавања, отварали украјинске школе, библиотеке, течајење, клубове, радионице, па чак и аматерска позоришта. У логору „Вецлар“ Украјинци су кренули са издавањем својих новина – „Громадске думке“, у логору „Залцвелд“ – часописа „Шљах“ и новина „Виљне слово“. Тамо су редовно објављивани чланци из историје, географије, биологије, па чак и астрономије. Тако је чланак „Најмања бића на свету“ био посвећен бактеријама. У чланку о клими у Украјини и Немачкој се приповедало о томе „зашто је у Украјини топлије лети и хладније зими“³². Ипак су, наравно, важније биле друге теме чланака и предавања: „Национално питање у Украјини“, „Земљишно питање“, „Градови и села“, „Историски значај назива 'Русь' и 'Украјина“.

Пропаганда је могла да буде успешна једино да су слушаоци били за њу спремни и да је за њих заиста занимљиво и важно оно што каже предавач и пише новинар, јер човек није машина за читање текстова и стицање знања. Истини за вољу, Савез ослобођења Украјине није имао довољно средстава ни за агитацију. Аустријанци и Немци нису желели да троше новац на ствар која им се чинила сумњива³³. Покушали су са слањем агитатора за линију фронта, међутим, за првих пола године рата само троје људи је прешло линију фронта. Подаци о резултатима овог „експеримента“ не постоје³⁴. Године 1916. Украјинци су поново хтели да пошаљу неколико својих пропагандиста за линију фронта, али им нису дозволили Немци који нису веровали у успех тог подухвата³⁵. Савез ослобођења Украјине је скоро сасвим изгубио везу са Украјином.

Живот у Немачкој, у релативно достојанственим условима (заробљеници Украјинци су држани знатно боље од Руса) оставио је снажан утисак на Украјинце. Украјински друштвени радник Јевген Чикаленко у дневнику препричава свој разговор са једним од бивших ратних заробљеника који се презивао Ворона. Наиме, Ворона је претходно био непријатељски расположен према Немцима, али је временом променио мишљење о њима. Немачка га је запањила: „По селима струја, а

32 Руслана Труба, *Діяльність Омеляна Терлецького у таборах для військовополонених українців у Німеччині 1916–1919 рр.*

33 Стање ће се променити након Фебруарске револуције и стварања Централне раде. Али и 1917. године Украјинци су добијали скромне износе новца. Большевицима су ишли милиони марака, док су Украјинцима издвајали неколико десетина хиљада месечно.

34 Олег Федюшин, *Українська революція. 1917–1918*, Центрполиграф, Москва, стр. 26–27.

35 Исто, стр. 27.

улице су такве да можеш да котрљаш јаје и неће се разбити, док [код нас] у Кијеву ноге можеш да поломиш. Земља им је лоша, а мора да роди и рађа три пута више од наше, најбоље земље у свету, и све то стварају просвета и култура“³⁶.

ЗАКЉУЧАК

Труд пропагандиста из Савеза ослобођења није био узалудан. Када је из Русије стигла вест о свргавању монархије, Украјинци у логорима за ратне заробљенике су ликовали. Али Немци и Аустријанци су се и даље плашили да их наоружавају. Две дивизије формиране од украјинских ратних заробљеника појавиће се на украјинској земљи тек на пролеће 1918, када револуција у Украјини буде у пуном јеку. А остали заробљеници ће стићи у отаџбину још касније. Тек ће у лето 1918. прве партије ратних заробљеника бити упућене из Аустрије и Немачке у Украјину, али ће тај процес тећи веома споро. Основни догађаји ће се одвијати без њиховог учешћа. Без њих ће бити сторена Централна рада, проглашена Украјинска народна република, па државна независност, и почеће први рат са бољшевичком Русијом.

Сичеви стрелци ће одиграти запажену улогу у Грађанском рату 1917–1919; међутим, многи „васпитаници“ Савеза ослобођења ће се вратити у Украјину тек „на крају параде“. Судбина револуције и грађанског рата ће бити одлучена без њих.

36 Свген Чикаленко, *Щоденник (1918-1919)*, Темпора, Київ, 2011, стр. 54.

ЛИТЕРАТУРА

Булдаков Владимир, *Хаос и этнос. Этнические конфликты в России, 1917–1918 гг.: условия возникновения, хроника, комментарий, анализ*, Новый хронограф, Москва, 2010.

Брусиллов Алексей, *Мои воспоминания*, Государственное издательство, Москва, Ленинград, 1929.

Войтоловский Лев, *Всходил кровавый Марс: по следам войны*, Воениздат, Москва, 1998.

Дорошенко Дмитро, *Мої спомини про недавнє-минуле (1914–1920)*, Мюнхен, 1969.

Эренбург Илья, *Люди. Годы. Жизнь. Кн. первая, вторая, третья*, Текст, Москва, 2005.

Юдин Николай, *Патриотический подъем в странах Антанты в начале Первой Мировой войны*, Русский фонд содействия образованию и науке, Москва, 2017.

Каширин Василий, *Взятие горы Маковка. Неизвестная победа русских войск весной 1915 года*, Regnum, Москва, 2010.

Левицкий Кость, *Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914*, Львів, 1926.

Лемке Михаил, *250 дней в царской ставке 1914-1915*. Харвест, Минск, 2003.

Лозинський Михайло, *Галичина в рр. 1918-1920*, Institut Sociologique Ukrainien, Прага.

Митрополит Георгиевский Евлогий, *Путь моей жизни: Воспоминания. Московский рабочий*, Москва, 1994.

Петлюра Симон, “Война и украинцы”, *Украинская жизнь*, број 7/1914, стр. 3–7.

Стефаник Василь, *Новеллы*, Наука, Москва, 1983.

Терлецький Омелян, *Українці в Німеччині 1915–1918: Історія української громади в Раїштані 1915–1918*, Українська накладня, Київ/Ляйпциг, 1919.

Труба Руслана, *Діяльність Омеляна Терлецького у таборах для військово-полонених українців у Німеччині 1916–1919 рр*: <http://dspace.tnpu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/4262/1/Truba.pdf>, 02/02/2018.

Федюшин Олег, *Украинская революция. 1917–1918*, Центрполиграф, Москва.

Цвейг Стефан, *Вчерашний мир*, Радуга, Москва, 1991.

Чикаленко Євген, *Щоденник (1918–1919)*, Темпора, Київ, 2011.

Шевченко Кирилл, *Русины и межвоенная Чехословакия. К истории этнокультурной инженерии*, Модест Колеров, Москва, 2006.

Шкурупій Гео, *Жанна-батальйонерка*: <http://www.ukrcenter.com/Література/Гео-Шкурупій/56499-2/Жанна-батальйонерка>, 01/02/2018.

Bloch Mark, *Memoirs of War 1914–1915*, London, 1980.

*Sergei Belyakov*³⁷

UKRAINIAN NATIONAL INTELLIGENTSIA AGAINST RUSSIA DURING THE FIRST WORLD WAR

Resume

The article is devoted to the activities of the Ukrainian national intelligentsia during the First World War. The outbreak of war aroused patriotic enthusiasm in all warring states. The situation of the Ukrainian people, divided between the Russian Empire and Austria-Hungary, turned out to be tragic: Russian and Austrian Ukrainians were to fight against each other. The Ukrainian intelligentsia on both sides of the border was fully aware of this. Simon Petliura, the future leader of the Ukrainian national movement, called for Russia's loyalty. However, the authorities of the Russian Empire, who feared Ukrainian separatism, introduced new restrictions for the Ukrainian press and restricted the use of the Ukrainian language. Therefore, many Ukrainian intellectuals did not want Russia to win, but were afraid of it.

The Ukrainians of Austria-Hungary actively supported the policy of Vienna and even formed a special volunteer legion of Ukrainian sichovyh archers, staffed mainly by the representatives of Ukrainian intelligentsia. Sichevye archers will not only fight against Russia, but later will take an active part in the Civil War.

In the first days of the war, Ukrainian politicians created the Union for the liberation of Ukraine. The most important direction of its activity was the propaganda that Ukrainian activists led in the camps for prisoners of war. The Austrian and German authorities separated the captured Ukrainians from the Russians and put them in special camps. In these camps, Ukrainians gave lectures to prisoners of war, conducted classes with them, raising their national identity and inciting hatred towards the Russians ("Muscovites"). Of these prisoners of war, three divisions will be formed (two by Germans and one by Austrians). These divisions will arrive in Ukraine too late, a year after the revolution and a month and a half after the signing of a separate peace in Brest-Litovsk. These Ukrainians, trained by Ukrainian propagandists, will thus not play a major role in the war of 1918-20 in Ukraine.

Keywords: Russia-Ukraine relations, nationalism, intelligentsia, World War I, Simon Petlyura, sichevye archers.

³⁷ Dr Sergei Belyakov, deputy editor-in-chief of the literary-artistic and publicist magazine "Ural" (Russia, Yekaterinburg).

Гордана Мрдак
Факултет за дипломатију и безбедност, Београд

КАРАКТЕРИСТИКЕ ЕКОНОМСКЕ ДИПЛОМАТИЈЕ У СРБИЈИ

Сажетак

Економска дипломатија има велики значај за земље, попут Србије, које настоје да убрзају економски развој и интеграционе процесе. Наиме, економска дипломатија треба да допринесе повећању извозних активности, смањењу увоза, привлачењу страних директних инвестиција, као и успостављању квалитетније економске сарадње са међународним организацијама.

У овом раду анализирају се карактеристике економске дипломатије у Србији и изазови са којима се наша земља суочава у процесу успостављања економске дипломатије, као и какви су резултати досадашњих активности економске дипломатије у нашој земљи. Циљ овог рада је да се утврди какав је тренутни институционални оквир за спровођење активности економске дипломатије и шта је потребно учинити да би се он унапредио, као и да укаже какав систем економске дипломатије би Србија требало да спроводи у наредном периоду у циљу убрзања економског развоја и интеграционих процеса у ЕУ.

Кључне речи: економска дипломатија, глобализација, транзиција, стране директне инвестиције, повећање извоза, спољнотрговинска размена, економски развој, ЕУ, институционални оквир

1. УВОД

Због глобализације светске привреде дошло је до радикалних промена у структури и примени дипломатије сваке земље, с обзиром на то да се последњих деценија акценат, уместо на традиционалне политичке приоритете, све више ставља на економску, односно пословну проблематику. Наиме, са процесима глобализације односи између држава постају све сложенији, с обзиром на њихову све

већу међусобну економску зависност и повезаност економским, политичким, социјалним и другим интересима. Та чињеница пред земље поставља нове изазове у погледу конципирања стратегија спољне политике и дипломатских активности.

У погледу међународних економских односа, земље се с једне стране суочавају са растућом конкуренцијом по питању пласмана производа својих компанија и привлачења страних директних инвестиција, покушавајући истовремено да заштите своје тржиште, док су с друге стране принуђене да тесно сарађују, због чега су изражени процеси интеграције и међусобног повезивања земаља, као и креирања регионалних економских аранжмана и царинских унија.

У савременим условима пословања које карактеришу процеси глобализације и интернационализације, основни циљ је остварење економског раста и развоја, кроз постизање конкурентности на тржишту, због чега је економска дипломатија постала најважнија активност у дипломатијама држава, међународних организација и предузећа.¹ Наиме, дипломатска активност је стављена у службу заштите националних економских интереса, остварења економских резултата и јачања економске снаге државе посредством њених привредних субјеката.

Пракса да државни органи у иностранству, односно дипломатска служба једне земље, помаже наступ домаћих предузећа на тржиштима где има дипломатске мисије позната је као *економска дипломатија*. Израз економска дипломатија подразумева дипломатске активности државника земље са циљем повећања извоза, привлачења страних инвестиција и учествовања у раду међународних економских организација. Економска дипломатија представља начин, модел и стил управљања и одржавања економских односа између земаља.

Институционални оквири економске дипломатије нису истоветни у свим земљама, али се, у општем смислу, могу разумети као системи чије функционисање прате националне разлике у циљевима, дизајну, ресурсима и ефикасности. Оно што је заједничко у савременим моделима економске дипломатије, јесте јасна координација активности, јасне институционалне надлежности, стратешки приступ у економско-дипломатској пракси, ефикасна кооперација учесника у овом процесу и снажна спрега економско-дипломатског механизма са националном привредом и њеним интересима. Кључна улога у стварању ресурсних и организационих предуслова за координацију економске дипломатије, без обзира на диверсификацију учесника у економско-дипломатском процесу, припада држави.²

1 Перо Петровић, Кристијан Ристић, „Економска дипломатија у процесу позиционирања Србије у интеграционим процесима“, *Зборник радова ЕКОНБИЗ*, Универзитет у Источном Сарајеву/Фкултет пословне економије, Бијељина, 2017, стр. 235-244.

2 Александар Плавшин, „Економска дипломатија Србије у функцији артикулације економске сарадње и њено могуће унапређење“, *Limes*, бр.3/2017, HERAedu, Београд, 2017, Интернет: <https://www.limesplus.rs/images/2017-3/Llimes---From-Theory---3-2017---e-verzija.pdf>, 17/05/2019.

Степен развоја економске дипломатије разликује се од земље до земље, при чему је развој економске дипломатије условљен степеном природног, друштвеног, а нарочито привредног развоја земље, с обзиром на то да је привредни развој фактор који одређује место и улогу једне државе на глобалној привредној сцени. Према томе, што је степен привредне развијености земље нижи, то је нижи и степен развијености њене економске дипломатије. Најразвијеније државе, које своју моћ заснивају на економској супериорности и војној надмоћи, своје спољнополитичке приоритете све више везују за економску сферу, настојећи да своје интересе реализују снажним економско-дипломатским ангажманом.

Економска дипломатија има огroman значај, нарочито за земље које теже да достигну одређени ниво економске развијености, као што је случај и са Србијом. За успешан наступ српске привреде у извозу и ефектније привлачење страних директних инвестиција, напори економске дипломатије су од изузетног значаја.

Србија је након преласка из социјалистичког у капиталистички систем половања започела бројне реформе и промене, али још увек није успела да оствари све циљеве, с обзиром на то да транзициони процеси у нашој земљи још увек нису окончани. Са ове временске дистанце, можемо рећи да економска дипломатија постаје један од важнијих инструмента за остваривање реформских циљева који је одавно требало да буду остварени.

2. ПОЈАМ И ФУНКЦИЈЕ ЕКОНОМСКЕ ДИПЛОМАТИЈЕ

Основна карактеристика савременог света јесу непрестане промене у свим областима, а посебно у онима које утичу на успех на економском плану. Основни разлог све већег обима ових промена су процеси глобализације и интернационализације, због којих ниједна држава или компанија не могу да буду успешне уколико не обезбеде квалитетне односе са ино-партнерима.

Имајући у виду да се глобална економија карактерише високим нивоом конкурентности, поставља се питање како економски субјекти малих држава, попут Србије, могу остварити задовољавајућа учешћа на светском тржишту, односно како могу остварити компаративне предности које би им омогућиле адекватно позиционирање на тржишту. У том смислу, истраживања показују да веома важну улогу има ефикасност и ефективност дипломатије, или прецизније, њене економске компоненте, за које је све прихваћенији термин – економска дипломатија.

Као последица процеса глобализације и интернационализације долази до повезаности између економије и дипломатије и до настанка економске дипломатије. Тешко је дати прецизан одговор на питање где престају границе између економије

и дипломатије и где почиње економска дипломатија. Наиме, процеси глобализације и интернационализације су у великој мери утицали на промену традиционалних дипломатских активности.³

У савременим условима пословања, које карактеришу динамичне економске и политичке промене, ни економија ни дипломатија не могу самостално да остваре најважније циљеве, због чега је и дошло до настанка овог сегмента дипломатије. С једне стране важно је утврдити и дефинисати користи које се у економији могу остварити посредством дипломатије, док је с друге стране изузетно значајно да и дипломатија има адекватну подршку од економије.

У данашњим условима дипломатија се налази на веома сложеним искушењима и у непрестаним трансформацијама, покушавајући да задржи повлашћени статус и историјски углед кључног актера међународних односа. Наиме, околности су се значајно промениле од престанка „хладног рата“, с обзиром на то да су се од тада до данас баријере између држава постепено рушиле и нестајале, тако да се наметало питање реалне потребе за дипломатијом у обиму и облику у којима је она била заступљена током протеклог века.

Сусрети на врху, „шатл дипломатија“, постојање само једне „супер силе“ – САД, нагли технолошки развој, као и убрзани развој средстава комуникације и информационих технологија, учинили су да класична дипломатија из 20. века није тако корисна и функционална као пре. Наиме, и поред чињенице да свет данас није ништа сигурније место него што је то био током прошлог века, ипак треба констатовати да се осећа значајније померање тежишта у раду дипломатије са безбедносно-војних и политичких питања на поље економије, због чега економска дипломатија добија на све већем значају.⁴

2.1. Појам економске дипломатије

Не постоји јединствена и универзална дефиниција појма економске дипломатије, с обзиром на то да она има више значења и функција. Економску дипломатију срећемо у билатералном и мултилатералном облику. Такође, постоји разлика између државног и недржавног облика економске дипломатије. Њена садржина непрестано измиче оковима дефиниције, јер се на површини свакодневне живе активности на локалном, регионалном, националном и глобалном

³ Данијела Ристић Петровић, „Савремена економска дипломатија као инструмент остварења привредних циљева Републике Србије“, *Мегатренд ревија-Megatrend Review*, бр. 3/2016, Мегатренд универзитет, Београд, 2016, стр 136.

⁴ Дејан Милетић, „Економска дипломатија: Позиционирање у време глобализације“, *GM Business & Lifestyle*, 12/02/2015, Интернет: <http://gmbusiness.biz/ekonomska-diplomatija-pozicioniranje-u-vremeglobalizacije/>, 04/04/2019.

нивоу увек и изнова појављују нови садржаји и изазови, нова економска дешавања која траже нова теоријска објашњења и уопштавања.

Дакле, економску дипломатију није могуће једноставно дефинисати, с обзиром на то да сам појам „економска дипломатија“ има више функција и значења. Појам „економска дипломатија“ доводи се у везу са активностима дипломатске службе усмереним на повећање извоза, обезбеђење страних директних улагања и учествовања у раду међународних економских организација. Економска дипломатија везује се за афирмацију пословних интереса једне државе на међународном плану. Економска дипломатија представља специфичан спој класичне дипломатије, економије и менаџмента, метода и техника преговарања са страним партнерима, прикупљања економских информација од значаја за националну привреду или компанију, а све у циљу продора на светско тржиште.

По дефиницији, економска дипломатија и није ништа друго до коришћење дипломатије за постизање економских циљева. Наиме, под економском дипломатијом подразумевају се дипломатске активности ради унапређења и заштите економских интереса државе са циљем да се продре на светско тржиште и привуку инвестиције.

Економска проблематика један је од најужих задатака дипломатије, упоредо са политичким и безбедносним аспектима. Наиме, безбедносно-политичка и економска дипломатија могу се посматрати као две стране медаље, које наизменично добијају приоритет у зависности од историјских околности и окружења у којима се државе налазе.⁵

У изучавању економске дипломатије, као вештине и научне дисциплине, пионирску улогу и најдубљи траг остварили су Французи, па је и сам термин економска дипломатија француског порекла (*La diplomatie économique*). Француска је прва у свету основала школу за обучавање економских дипломата, назвавши је „Школа за економско ратовање“, као курс за пробране кадрове из државних институција и највећих компанија, да се обучавају за методе напада и одбране у глобалној светској економској утакмици.

Дакле, концепт економске дипломатије је првобитно развијен у француској дипломатској пракси, међутим убрзо је био прихваћен и у руској (совјетској) дипломатској пракси (под називом „економическаја дипломатија“), с обзиром на традиционалне везе између француске и руске школе класичне дипломатије.

Руски теоретичар И.А. Орнатски економску дипломатију дефинише као „коришћење државних дипломатских инструмената и метода, а такође и економских мера и инструмената на билатералној и мултилатералној основи ради обез-

5 Невенко Врањеш, Дејан Зељић, „Утицај глобализације на дипломатију малих земаља с освртом на министарство спољних послова“, *Дефендологија*, број 33/2013, Европски дефендологија центар, Бања Лука, 2013.

беђења развоја националне привреде и обезбеђивања и заштите спољноекономских интереса земље“.⁶ С друге стране имамо англосаксонске варијанте, које користе термине *трговинска дипломатија* (trade diplomacy), *комерцијална дипломатија* (commercial diplomacy), мада се у последње време и код њих може запазити све шири заступљеност термина економска дипломатија.

Јасно је да у зависности од прве речи - економска или трговинска дипломатија постоје и одређене разлике у дефинисању самог појма. Наиме, трговинска дипломатија ставља акценат на унапређење трговине, док економска дипломатија представља шири појам који се тиче свих економских аспеката.

Професор Првуловић је детаљно објаснио да наведене термилошке разлике подразумевају и извесне нијансе у дефинисању самог појма. По француској школи економска дипломатија је коришћење државних дипломатских инструмената и метода, као и економских мера и инструмената (трговинска политика, кредитно-монетарна, технолошка и др) на билатералној и мултилатералној основи ради обезбеђења развоја националне привреде и заштите спољноекономских интереса земље. С друге стране, трговинска дипломатија, „подразумева активност државе на промоцији и заштити интереса националних фирми на међународном плану, преговоре са владама (како државе, тако и фирми) у чијим земљама америчке компаније послују, спречавање и избегавање економских конфликта на домаћем и међународном плану, прикупљање информација и глобалне промоције америчке извозне експанзије преко државног дипломатског апарата, а уз садејство америчких компанија у преговорима“.⁷

Економска дипломатија се може сагледати са два аспекта. Један је економска дипломатија у ширем смислу, која је свеобухватнија и односи се на све субјекте једног друштва који учествују у јачању економске конкурентности једне земље дипломатским методама. Други је економска дипломатија у ужем смислу, и односи се на активности ресорног министарства (министарство спољних послова) у одбрани економских интереса своје земље.

2.2. Функције, циљеви и задаци економске дипломатије

Главна функција економске дипломатије јесте заштита националних економских интереса једне земље у међународних односима и њено представљање у

⁶ И.А. Орнатски, „Економическаја дипломатија“, Международние отношения, Москва, 1985, стр. 3, према Владимиру Првуловићу, *Економска дипломатија*, ПС Грмеч-Привредни преглед, Београд, 2001, стр. 15.

⁷ Владимир Првуловић, *Економска дипломатија*, ПС Грмеч - Привредни преглед, Београд, 2001, стр. 16.

иностранству. У том смислу, она треба да допринесе остварењу следећих интереса: повећање извозне способности земље и смањење зависности од увоза, унапређење конкурентности земље на међународном тржишту, обезбеђивање финансијске и стратегијске подршке од стране најважнијих међународних организација, позиционирање домаћих производа на међународним тржиштима, стварање светски препознатљивог брэнда и робних марки, обезбеђивање бољег животног стандарда својим становницима итд.⁸

Дакле, примарни задатак економске дипломатије јесте развој привредног система земље и заштита економских интереса на међународној сцени, односно остваривање што већег удела у расподели расположивог светског бруто домаћег производа. Да би се овај задатак у потпуности реализовао и дао позитивне резултате, потребно је да држава утврди који су њени дугорочни циљеви у економској сарадњи са иностранством, да утврди стратегију економског развоја и конзистентну политику привредно-економског наступа у иностранству, да обезбеди материјалне ресурсе за такав наступ и да школује способне кадрове који ће то спроводити. Уколико један од елемената недостаје, економски наступ на међународној пословној сцени неће дати очекиване резултате, јер само у случајевима потпуног обезбеђења неопходних елемената стварају се предуслови за потпуно остварење утврђених функција економске дипломатије.

Поред тога, економска дипломатија има за циљ и прикупљање поверљивих економских информација о конкурентима, о ситуацији на страним тржиштима, ривалима, економским партнерима и компанијама. Економски дипломата данас је, пре свега, посматрач привредних кретања на светском тржишту и економске ситуације у земљи у коју је послат, прикупљач важних економских и поверљивих информација, као и преговарач у економским пословима и иницијатор трансформација у привреди земље у складу са интересима њене економске експанзије.

Економске дипломате воде свакодневну битку са конкурентима у потрази за поверљивим економским информацијама, надмећу се за освајање нових или проширење присуства на постојећим тржиштима, а све то ради промоције националне привреде у светској размени. Наиме, да би се обезбедила „промоција националне привреде у светској размени, свака организована држава одређује за то надлежне органе и службе, утврђује средства и механизме и задужује стручне и спремне кадрове који ће зацртану државну политику наступа у иностранству спроводити економском дипломатијом, на билатералном и мултилатералном плану“⁹.

Задатак економских дипломата или економских представника је економска борба са конкуренцијом, потрага за поверљивим економским информацијама,

8 Данијела Ристић Петровић, „Савремена економска дипломатија као инструмент остварења привредних циљева Републике Србије“, *Мегатренд ревија-Megatrend Review*, нав. дело, стр. 132.

9 Владимир Првуловић, *Економска дипломатија*, нав. дело, стр. 19.

освајање нових и ширење постојећих тржишта за пласман домаћих производа и услуга. Наиме, прикупљање важних економских и поверљивих информација свакако је једна од најделикатнијих активности економског дипломате. Информација је кључни елемент успешности сваког, па и економског посла. У економским односима данас, значај праве, проверене и благовремене информације, по многим ауторима, раван је значају капитала који је уложен у извесну економску операцију. На основу релевантних информација о најновијим трендовима, економске дипломате утичу на асортиман, карактеристике и квалитет извозних производа и производних листа.

Основни задатак економског дипломате је да обезбеди што повољнију позицију за извозну привреду и домаће компаније на светском тржишту, имајући у виду да на тим тржиштима владају закони беспоштедне конкуренције, не само економске него и неекономске природе.

У сфери деловања економских дипломата спадају и активности као што су: свакодневно праћење економских активности и резултата, као и квалитета производа и производње земаља у коју су економске дипломате послате, сагледавање могућности пласмана производа и капитала сопствене земље и продора на тржиште тих земаља, као и размена информација са матичном земљом и њеним надлежним институцијама. Такође, економске дипломате обављају и друге активности, као што су: организовање привредних изложби својих земаља у иностранству, учешће земље или домаћих компанија на сајмовима и манифестацијама, учешће на стручним симпозијумима и трибинама на којима се говори о производним капацитетима и извозним потенцијалима своје земље, учешће на преговорима званичних делегација државних органа и министарстава.

3. ОСНОВНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ЕКОНОМСКЕ ДИПЛОМАТИЈЕ У СРБИЈИ

Са интензивирањем транзиционих промена у првим годинама XXI века, Србија мења свој економски систем из социјалистичког у капиталистички, односно из друштвеног система у систем у коме доминира приватни капитал и приватно власништво над предузећима. Овим променама отпочела је и нова ера економске дипломатије у нашој земљи, с обзиром на то да су од тада па све до данас, напори српске економске дипломатије усмерени ка интеграционим процесима, односно приближавању Србије чланству у Европској унији, као и другим међународним организацијама.

Од економске дипломатије наше земље очекује се проналажење нових модела за привлачење страних директних инвестиција, што је од кључног значаја за

остварење других циљева: уравнотежење платног биланса, оживљавање домаће привреде, привреди раст и повећање запослености и извоза, као и животног стандарда становништва. Из тог разлога се од економске дипломатије наше земље захтева да изнова проналази нове начине привлачења страног капитала и нове канале за повећање извоза домаћих производа. Ово из разлога што је повећање извоза посебно важно за мале земље и земље у транзицији, попут Србије, с обзиром на то да домаћа предузећа остварују конкурентније тржишне позиције и веће профите, чиме долази до пораста запослености и животног стандарда становништва.¹⁰

Привлачењем инвестиција стварају се услови да привреда дође до фактора производње који јој недостају, првенствено капитала, да генерише производе који ће бити доброг квалитета и извозно конкурентни.

Комплексност историјског тренутка и, реално гледано, веома неповољна економска ситуација у којој се налази наша земља, намећу потребу за убрзавањем интеграционих процеса, како би се у условима појачане међузависности са високо развијеним земљама остварило снажније убрзање развоја, и то пре свега у економској сфери. У том смислу, процес интеграције наше земље у ЕУ представља за нашу привреду једну од најизгледнијих шанси. До сада се он одвијао углавном на политичком нивоу, тако да се стекао утисак да је он и најбитнији. Међутим, искуства европских земаља у транзицији које су постигле чланство у ЕУ показују да је једнако важно (ако не и важније) остварити значајан напредак у привреди, без кога ова интеграција није могућа.

Економска дипломатија Србије се у XXI веку суочавала са великим бројем различитих проблема који јој нису дозвољавали да своје ресурсе усмери на чисто економске циљеве. Због тога су резултати економске дипломатије нешто лошији од планираних. Томе је у великој мери допринела и светска економска криза, која је ниво страних директних инвестиција и обим извоза Србије доста умањила. Ипак, захваљујући адекватним перформансама економске дипломатије последњих година се бележи стабилизација у овим областима, уз очекивање да се овај тренд настави.

Због велике конкуренције, тј. великог броја земаља сличних аспирација и проблема, од економске дипломатије у нашој земљи се тражи да перманентно проналази нове начине привлачења страног капитала и нове канале за повећање извоза домаћих производа. Чињеница је да економска дипломатија може да постигне највећи ниво ефикасности само онда када делује у стабилном политичком, безбедносном и трговинском окружењу.

За остварење значајног економског напретка потребно је непрестано јачање конкурентности наше привреде, што је једини делотворан пут ка повећању извоза. Искуства развијених земаља показују да за успешност својих извозних потенцијала једним значајним делом могу да захвале високо професионалној и квали-

¹⁰ Перо Петровић, *Савремена пословна дипломатија*, нав. дело, стр. 34.

тетној економској дипломатији.

На основу наведеног, може се констатовати да дилема у вези са тим да ли држава треба да помогне својим предузећима у наступу на европском и светском тржишту готово да и не постоји или, прецизније речено, не би требало да постоји. Једина права дилема јесте како и у ком обиму обезбедити потребна средства за подршку, као и који су потези које треба повлачити у вишестепеном процесу промоције наше привреде на све захтевнијем светском тржишту.

3.1. Историјски развој економске дипломатије у Србији

Економска дипломатија наше земље је кроз историју пролазила кроз неколико различитих фаза. Њен почетак се везује за време владавине Милоша Обреновића и успостављања модерне српске државе. У правом смислу речи она почиње да се развија средином XX века, а први озбиљнији напори су учињени тек почетком XXI века. И поред почетних успеха у последњој деценији XX века, економска дипломатија на простору Србије није имала превише успеха, па је из тог разлога српска привреда управо у овом периоду доживела неке од најтежих економских и политичких крахова.¹¹

Развој економске дипломатије у Србији након распада Југославије био је под утицајем политичких специфичности (распад СФРЈ, сукоби у региону, санкције, бомбардовање и сл). Наиме, током деведесетих година XX века наша земља је водила рудиментарну економску дипломатију која је имала бројна ограничења. Пре свега, треба имати у виду економске санкције, које су ограничиле трговину са великим бројем земаља. Осим тога, приоритети спољне политике нису били јасно дефинисани, па је стога било тешко и одредити јасан правац економске дипломатије и приоритетне активности. У периоду санкција, били су обустављени односи са свим важнијим међународним институцијама, а део економских односа и веза који се одржао били су односи са појединим традиционално пријатељским земљама још из доба СФРЈ. Последично, економска дипломатија се у Србији током 90-тих развијала *ad hoc*. Наиме, с обзиром на то да је економија била организована као мешавина планске и тржишне економије са значајним државним интервенцијама, економска дипломатија није имала неку значајнију улогу.

Након „петооктобарских промена“ 2000. године поново се успостављају економски односи са већином развијених земаља и са суседним земљама. У Србији почињу да се спроводе економске реформе, а чланство у Европској Унији

¹¹ Перо Петровић, Кристијан Ристић „Економска дипломатија у процесу позиционирања Србије у интеграционим процесима“, *Зборник радова ЕконБиз*, Број 17, Универзитет у Источном Сарајеву/ Факултет пословне економије, Бијељина, 2017, стр. 240.

(ЕУ) се дефинише као спољнополитички приоритет у процесу транзиције. У првим годинама након 2000. године, активности економске дипломатије претежно је спроводила Влада Републике Србије, конкретније, Министарство спољних послова и Министарство за економске односе са иностранством. У том периоду главни изазови економске дипломатије били су одмрзавање односа са међународним финансијским институцијама, преговори са Париским и Лондонским клубом поверилаца око отписа спољног дуга и управљање програмима међународне помоћи и донација, те процес либерализације спољне трговине.

Истовремено, улагани су напори да се привуку стране директне инвестиције које би дале замах развоју, допринеле економском расту и расту извоза наше земље. Активности на том пољу су спровођене *ad hoc*, првенствено од стране Министарства за економске односе са иностранством и Привредне Коморе Србије (ПКС) и мреже њених представништава. Када је у питању извоз, 2005. године основана је Агенција за осигурање и финансирање извоза Републике Србије (АОФИ) као званична извозно кредитна агенција Републике Србије која је била надлежна за промоцију извозних активности наше земље.

Министарство за економске односе са иностранством укинута је 2007. године и његове ингеренције су пренете на Министарство економије и регионалног развоја (МЕРР). Те године Влада Републике Србије је основала Агенцију за страна улагања и промоцију извоза (СИЕПА), која је била водећа институција за имплементацију економске дипломатије Србије у ужем смислу. Главни задаци су били везани за билатералну и мултилатералну економску сарадњу, административне активности у контексту привлачења страних директних инвестиција, промоцију извоза, административне активности везане за међународне донације, интегрисање у међународне економске организације као што су Светска трговинска организација (СТО) и ЦЕФТА (Споразум о слободној трговини у Централној Европи).¹²

У међувремену је Министарство спољних послова обављало послове економске дипломатије преко релативно неразвијене мреже економских аташеа, што је резултирало недостатком конзистентне стратегије економске дипломатије.

3.2. Концепт економске дипломатије у Србији који је креиран 2008. године – резултати и искуства

Након 2008. године креатори економске политике отпочињу активности на

¹² Михајло Ђукић, „Развијање система економске дипломатије у циљу унапређења развоја и конкурентности привреде Републике Србије“, у зборнику: *Структурне промене у Србији – досадашњи резултати и перспективе*, (уредник: Иван Стошић), Институт економских наука, Београд, 2015, стр. 516.

креирању новог концепта економске дипломатије, чији је циљ био унапређење извоза и пораст страних улагања. То је тренутак када је економска дипломатија по први пут институционално препозната као један од приоритета спољне политике Србије. Надлежности и дужности економске дипломатије су биле пребачене на Министарство економије и регионалног развоја, успостављајући тзв. „јединствени модел заједничке дужности два министарства, тј. између Министарства спољних послова и Министарства економије и регионалног развоја”.¹³ Њихова овлашћења су делимично подељена између Агенције за страна улагања и промоцију извоза (СИЕПА) и Привредне коморе Србије, која је имала међународне канцеларије у шест земаља: Русија (Москва), Белгија (Брисел), Француска (Париз), Италија (Милано), Немачка (Франкфурт) и Аустрија (Беч).

На бази договора Министарства спољних послова и Министарства економије и регионалног развоја, у дипломатске мисије у земљама процењеним као најзначајнија тржишта послато је 28 економских саветника, који су били распоређени у следеће земље: Русија, Немачка (3 особе), Италија (2 особе), Грчка, Кина, Француска, САД, Словенија, В. Британија, БиХ, Хрватска, Македонија, Белгија, Канада, Јапан, Украјина, Мађарска, Румунија, Бугарска, Турска, Словачка, Аустрија, Црна Гора, Шведска и Чешка Република.

Према овог концепту економске дипломатије, економски изасланици су осим промоције Србије као пожељног економског партнера, имали улогу да испитују тржишта земаља у која су послати, пословну праксу, законе, могућност за извоз српских производа и услуга, као и истраживање пословних могућности за домаћа предузећа, а све у циљу стварања услова за успостављање директних пословних контаката између српских и иностраних предузећа.

Важно је нагласити да је рад економских дипломата по овом моделу економске дипломатије од самог почетка био праћен континуираним медијским притисцима и оспоравањем.

С једне стране, притисци су били политичке природе, аргументовани чињеницом да ангажовање економских саветника захтева додатне буџетске издатке. Друга врста притисака били су од стране оних који су новим концептом губили део неформалног утицаја (Привредна комора Србије и Министарство спољних послова).

Имајући у виду да су економске дипломате долазиле из Министарства спољне и унутрашње трговине и телекомуникација¹⁴, а не из Министарства спољних послова, они су имали слабо дипломатско искуство и ограничено знање о дип-

¹³ Славица Пенев, Боштјан Удович, Михајло Ђукић, „Економска дипломатија у Србији: Карактеристике и могућности за унапређење“, *Економске теме*, бр. 52 (3), Ниш, 2014, стр. 279.

¹⁴ У октобру 2012. године Министарство економије и регионалног развоја је укинута, а економска дипломатија је постала део Министарства спољне и унутрашње трговине и телекомуникација.

ломатским активностима, а такође нису ни били у потпуности укључени и заинтересовани за послове амбасада у које су послати.

С друге стране, приликом процеса избора економских дипломата, њихова професија и стручност нису биле од пресудног значаја, с обзиром на то да није било од важности да ли је, примера ради, у неку земљу са којом је требало повећати спољнотрговинску размену, отишао проверени и искусни економиста са знањем језика домаћина, или дипломирани андролог или филолог са знањем енглеског. Наиме, у том периоду, за економске дипломате нису били бирани само економисти по струци, већ и правници, филозофи, филолози, психолози и сл, односно избор се углавном вршио по политичкој припадности, а не по стручности кандидата, што се у крајњој мери одразило на резултате економске дипломатије.

Такође, није била занемарљива ни чињеница да је Србија са овим концептом економске дипломатије имала у неким земљама чак три нивоа економских представника, док су, са друге стране, најразвијеније европске земље имале максимално два нивоа. Наиме, после избора и слања економских дипломата 2010. године, Србија је у шест европских земаља утростручила ниво свог економског представљања, с обзиром да су у Немачкој (Франкфурт), Аустрији (Беч), Русији (Москва), Француској (Париз), Италији (Милано) и Белгији (Брисел) већ постојала представништва ПКС, а такође, у свим овим земљама су постојали и економски аташеи при амбасадама Србије.

Тако смо вероватно били једна од ретких европских земаља која је имала троструке трошкове за одржавање наведених паралелних система (конзулати, коморски систем, економске дипломате) у иностранству, при чему јавности и пословној заједници у Србији коју су ови бројни економски изасланици представљали, није било познато да ли су ови различити представници једне исте земље имали било какву размену информација међу собом.

Приликом поставке оваквог система представљања српске привреде и концепта економске дипломатије основано се постављало питање из ког разлога за такав посао нису биле одређене особе у оквиру наших постојећих дипломатских представништава у тим земљама (нпр. економски аташеи).

Такође, наметало се и питање из ког разлога су економске дипломате послате у земље и градове где је већ постојало представништво Привредне коморе Србије.

Исто тако, интересантна је чињеница да нико од изабраних економских дипломата није био у контакту или комуникацији са званичним иностраним привредним представништвима у Србији, иако су од њих могли да добију значајне информације о могућностима унапређивања активности у мисији промоције српске привреде, због чега су резултати овог концепта економске дипломатије били занемарљиви у односу на њихове трошкове.

За шест година, тј. од 2010. године (када су у свет послате изабране еко-

номске дипломате), до 2016. године (када је већина ових дипломата повучена), на овај програм и концепт економске дипломатије је из буџета Србије потрошено око девет милиона евра (на име трошкова зарада, изнајмљивања станова и кућа за боравак изабраних економских дипломата и њихових породица, њиховог пресељења у иностранство, рентирања возила, репрезентације, и сл). С друге стране, њихов допринос привреди Србије био је готово занемарљив, у смислу прилива страних директних инвестиција од компанија које су ови економски изасланици довели у Србију, као и пласмана производа и услуга домаћих компанија на тржиште земаља у које су послати. Такође, није био познат податак ни колико су стручних и билатералних конференција и округлих столова организовали, колико су српских и иностраних компанија директно повезали, итд.

Трошкови наведеног концепта економске дипломатије приказани су у Табели 1.

Табела 1. Преглед трошкова економске дипломатије у периоду од 2010-2016. године

Трошкови програма економске дипломатије 2010-2016. године		
Година	Број дипломата	Трошкови у ЕУР
2010. (мај - децембар)	28 дипломата	1.223.444,80
2011.	28 дипломата	1.835.167,20
2012.	28 дипломата	1.835.167,20
2013.	20 дипломата	1.658,529,20
2014.	15 дипломата	1.090.983,90
2015. (од 9. јула)	15 дипломата	990.051,51
2016.	9 дипломата	301.864,36
	Укупно:	8.935.208,00

Извор: Подаци из Министарства трговине, туризма и телекомуникација

Имајући у виду искуства са наведеним моделом економске дипломатије који је био је прилично скуп, обзиром на то да смо потрошили око девет милиона евра из Буџета РС, а чији су резултати били прилично скромни за српску привреду, то се јавила потреба за изнајмљивањем новог концепта економске дипломатије који би наша земља требало да спроводи у наредном периоду, а у циљу убрзања економског развоја и интеграционих процеса у ЕУ.

3.3. Институционални оквир за спровођење активности економске дипломатије у Србији у наредном периоду

У нашој земљи постоји потреба за проналажењем модела економске дипломатије који ће омогућити привлачење страних инвестиција и повећање извоза, а што су два основна циља економске дипломатије у нашој земљи. Нажалост, наша земља је још увек у процесу усавршавања оптималног модела економске дипломатије који ће омогућити привлачење страних директних инвестиција и повећање извоза, као и успостављање квалитетније економске сарадње са међународним организацијама.

Србија се у овом тренутку суочава са неколико проблема у имплементацији својих активности на пољу економске дипломатије. Пре свега, чињеница је да Србија нема јасно дефинисан институционални оквир за спровођење активности економске дипломатије. Не постоји на националном нивоу усвојена стратегија којом би се утврдило које институције су задужене да спроводе поједине активности са приоритетима дефинисаним у осталим стратегијама. Овде се пре свега мисли на стратегију привредног развоја, стратегију унапређења извоза, стратегију привлачења страних директних инвестиција (СДИ), стратегију развоја трговине и стратегију развоја туризма. Ни у једној од постојећих стратегија не спомињу се активности економске дипломатије, изузев делимично у стратегији унапређења извоза. Последице се свакако огледају у томе да економски аташеи послати на циљана приоритетна тржишта немају подршку осталих државних институција.¹⁵

Несумњиво је да је Србији у процесу интеграције у ЕУ, преговарања са међународним финансијским институцијама, привлачења страних директних инвестиција, промоције извоза и укључивања на међународно тржиште неопходан одговарајући модел економске дипломатије.

Да би се повећала ефикасност постојећег модела економске дипломатије неопходно је побољшати координацију активности свих надлежних институција и министарстава (Привредне коморе Србије, Министарства спољних послова, Министарства привреде, Министарства трговине...), са циљем да се избегну преклапања у њиховом раду и да се рационализује употреба ограничених ресурса.

На ефикасност економске дипломатије Србије позитивно би утицала интеграција економских дипломата у рад амбасада у које су послати, као и боља и интензивнија сарадња са дипломатским особљем.

¹⁵ Михајло Ђукић, „Развијање система економске дипломатије у циљу унапређења развоја и конкурентности привреде Републике Србије“, у зборнику: *Структурне промене у Србији – досадашњи резултати и перспективе*, нав. дело, стр. 524.

Такође, за развој економске дипломатије у даљем периоду од изузетног значаја је да се улога економских дипломата фокусира на нова тржишта за извоз, уместо на проширивање постојећих, као и на привлачење инвестиција из земаља које још увек нису присутне у Србији. Наиме, пожељно би било да се економске дипломате шаљу у земље које све више добијају на економској важности и које се све више економски шире, са циљем да се привуку нове инвестиције у Србију и промовише извоз из наше земље у те земље.

У циљу повећања ефикасности економске дипломатије у области промоције извоза и привлачења страних директних инвестиција веома је важно спровести неопходне реформе које ће резултирати реструктурирањем привреде Србије, чинећи је конкурентнијом и извозно оријентисаном.¹⁶

ЗАКЉУЧАК

Без обзира на то што у литератури још увек не постоји јединствена дефиниција економске дипломатије, то не умањује њен значај и не спречава је да буде један од важнијих инструмената државних званичника у остваривању економских циљева. Наиме, економска дипломатија у условима глобализације и интеграције, све више добија на значају и полако осваја не само економске, већ и многе друге интересне сфере једне државе, попут, политике, геополитичке безбедности и трговине, при чему у позадини свих наведених циљева леже економски интереси.

Када је у питању економска дипломатија у Србији, треба нагласити да и поред дуге историје, она данас има обресе који карактеришу дипломатску активност већине савремених држава. То се посебно огледа на пољу дефинисања циљева економске дипломатије и метода који се користе како би ти циљеви били остварени. Наиме, слично као и код осталих транзиционих земаља, задатак економске дипломатије Србије је да повећа ниво страних директних инвестиција, као и да унапреди спољнотрговинску размену. Ово су два базична циља економске дипломатије, који доводе до остварења низа других, једнако важних циљева, а то је смањење незапослености и повећање БДП-а, као и животног стандарда становништва.

Постојање модерне, добро организоване и ефикасне економске дипломатије један је од начина да се спољна политика и спољноекономски наступ Србије учине продуктивним фактором изласка наше земље из рецесије. Нажалост, наша земља се суочава са наслеђеном праксом, као и застарелим схватањима неких политичара и стручњака, који немају довољно разумевања, нити верују у могућности и значај економске дипломатије за убрзање економског развоја наше земље и чланства у ЕУ.

¹⁶ Славица Пенев, Боштјан Удович, Михајло Ђукић, „Економска дипломатија у Србији: Карактеристике и могућности за унапређење“, *Економске теме*, нав. дело стр. 286.

При томе, неуспех претходног модела економске дипломатије и не баш сјајни резултати економских дипломата који су 2010. године послати у дипломатска представништва у свету, углавном се користе као повод да се од усавршавања метода економске дипломатије одустане. Разлози недовољне успешности наведеног концепта економске дипломатије били су, пре свега, у лошем избору кандидата (политички избор уместо избор по основу њихових квалификација и стручности), недовољној обуци кандидата пре одласка на дужност, слабој координацији с привредним и финансијским институцијама и сл. Дакле, без обзира на искуство са претходним концептом економске дипломатије и лоше резултате економских дипломата у погледу привлачења страног капитала и повећања извоза српске привреде, то не би требало да обесхрабри даље потезе државе у правцу усавршавања метода економске дипломатије, нити би требало да се одустане од економске дипломатије.

Ово из разлога што економска дипломатија у Србији има перспективу; само би у том погледу требало применити искуства успешних економских дипломатија најразвијенијих капиталистичких земаља.

Економска дипломатија, штитећи економске интересе државе из које економски дипломата потиче, промовишући на модеран начин привредне потенцијале земље и позивајући стране инвеститоре на улагања у нашу привреду, директно доприноси економском развоју земље, као и пуни буџет из кога се финансира и класична дипломатија.

Задатак економске дипломатије Србије је, како да допринесе повећању нивоа прилива страних директних инвестиција и унапређењу спољнотрговинске размене, тако и да допринесе остваривању економских и социјалних циљева (повећање БДП, повећање запослености и животног стандарда становништва), а имајући у виду опште и посебне циљеве економске дипломатије.¹⁷

У погледу даљег развоја система економске дипломатије, Србија би требало да примењује искуства економске дипломатије земаља са развијеном тржишном привредом, у циљу што бољег представљања привредних перформанси и повећања конкурентности српске привреде на светском тржишту, повећања извозних активности и смањења увоза, динамичнијег привлачења страних директних инвестиција, учествовања у раду финансијских институција, представљања на привредним изложбама и сајмовима, као и на сваком другом месту које има значај за привредни развој и експанзију.

17 Перо Петровић, Кристијан Ристић, „Економска дипломатија у процесу позиционирања Србије у интеграционим процесима“, *Зборник радова ЕКОНБИЗ*, нав. дело стр. 238.

ЛИТЕРАТУРА

Враћеш Невенко, Зељић Дејан, „Утицај глобализације на дипломатију малих земаља с освртом на министарство спољних послова“, *Дефендологија*, број 33/2013, Европски дефендологија центар, Бања Лука, 2013.

Ђукић Михајло, „Развијање система економске дипломатије у циљу унапређења развоја и конкурентности привреде Републике Србије“, у зборнику: *Структурне промене у Србији – досадашњи резултати и перспективе*, (уредник: Иван Стошић), Институт економских наука, Београд, 2015.

Милетић Дејан, „Економска дипломатија: Позиционирање у време глобализације“, *GM Business&Lifestyle*, 12/02/2015, Интернет: <http://gmbusiness.biz/ekonomska-diplomatija-pozicioniranje-u-vreme-globalizacije/>, 04/04/2019.

Пенев Славица, Удович Боштјан, Ђукић Михајло, „Економска дипломатија у Србији: Карактеристике и могућности за унапређење“, *Економске теме*, бр. 52 (3), Ниш, 2014.

Петровић Перо, Ристић Кристијан, „Економска дипломатија у процесу позиционирања Србије у интеграционм процесима“, *Зборник радова ЕКОНБИЗ*, Универзитет у Источном Сарајеву/Факултет пословне економије, Бијељина, 2017.

Плавшин Александар, „Економска дипломатија Србије у функцији артикулације економске сарадње и њено могуће унапређење“, *Limes*, бр.3/2017, HER-Aedu, Београд, 2017, Интернет: <https://www.limesplus.rs/images/2017-3/Llimes---From-Theory---3-2017---e-verzija.pdf>, 17/05/2019.

Првуловић Владимир, *Економска дипломатија*, ПС Грмеч-Привредни преглед, Београд, 2001.

Ристић Петровић Данијела, „Савремена економска дипломатија као инструмент остварења привредних циљева Републике Србије“, *Мегатренд ревија-Megatrend Review*, бр. 3/2016, Мегатренд универзитет, Београд, 2016.

*Gordana Mrdak*¹⁸

CHARACTERISTICS OF ECONOMIC DIPLOMACY IN SERBIA

Abstract

Economic diplomacy is of great importance for countries, such as Serbia, which are trying to accelerate economic development and integration processes. Namely, economic diplomacy should contribute to increasing export activities, reducing imports, attracting direct foreign investment, and establishing better economic cooperation with international organizations.

This paper analyzes the characteristics of economic diplomacy in Serbia and the challenges that our country faces in the process of establishing economic diplomacy, as well as the results of previous economic diplomacy activities in our country. The aim of this paper is to determine what is the current institutional framework for the implementation of economic diplomacy activities and what is necessary to do to improve it, as well as to indicate what kind of economic diplomacy Serbia should conduct in the future to accelerate economic development and integration processes in the EU.

Key words: economic diplomacy, globalization, transition, direct foreign investment, export increase, foreign trade, economic development, EU, institutional framework.

18 Prof. Dr. Gordana Mrdak, Faculty of Diplomacy and Security, Belgrade, gordanamrdak@gmail.com

Слободан Симовић

Факултет за дипломатију и безбедност, Београд

ПОСЛОВНЕ ИНФОРМАЦИЈЕ – ЗНАЧАЈ И ЗАШТИТА

Сажетак

Неопходност и актуелност заштите информација огледа се, како у приватном животу, можда и више него икад, тако и у политици, привреди, финансијама и другим областима људске делатности. Бизнисмени, банкарски, предузимачи разних профила, политичари, па и приватна лица стално се срећу са проблемом „*отицања информација*“ према неовлашћеним корисницима, па и крађом својих пословних, производних и приватних тајни.

Као последица губитка важних пословних информација, односно пословних тајни, раскидају се, или не испуњавају уговори, крше обећања и игноришу захтеви, за много шта се издвајају непотребна средства, губи се конкурентска предност на тржишту, доживљавају банкротски итд. Због „*отицања информација*“ и губљења пословних тајни настају озбиљни проблеми. За то не чуди, да се на Западу често користи изрека: „*Најскупља ствар на свету је информација*“.¹

Зато, „питање заштите информација, пословних тајни у свим својим појавним облицима, постаје све актуелније и о њему ће се сигурно још много расправљати у годинама које долазе“.²

Кључне речи: пословне информације, пословна тајна, заштита пословних тајни.

¹ Извор: APIS Security Consulting, Индустриска шпијунажа и одбрана од ње. Интернет: <http://www.apisgroup.org/sek.html?id=8>. (преузето: 26/02/2009).

² Исто.

1. ПОЈАМ И ЗНАЧАЈ ПОСЛОВНИХ ИНФОРМАЦИЈА

Данас је свима јасно да човек, у свим областима свог деловања, своју активност свесно усмерава ка циљу који жели да достигне, користећи се разним врстама сазнања. Анализом постојећег знања – податка и његовом употребом, податак добија нову квалитативну вредност и постаје информација.³ Информација се трансформише и постаје битан елемент сваког процеса управљања, сваког система са којим је повезана. Ваљана информација у правом тренутку и на правом месту може донети невероватну предност и моћ ономе ко је поседује.⁴

Тачно је и у пракси је доказано да су најмоћније економске силе данашњег света од информација направиле стратегијско оружје, и то веома моћно, као и мутацију обавештајног света, који прелази са управљања хладним ратом на управљање економским ратом. Потврда овој тези су и тренутни економски односи Кине и САД, Русије и ЕУ потпомогнуте САД итд.

У тим околностима информација постаје:

- главни ресурс за предузеће, у мери у којој омогућује приступ свим другим добрима - услугама,

- информација је главно оруђе економског рата, које истовремено представља и мач и штит привредног развоја. Што се више напредује у економији нематеријалног знања, више се битка добија захваљујући информацијама,

- проучавање инфо-рата омогућује да се схвати како предузећа користе информације за напад на своје противнике, за одбрану, за преношење операција на терен дестабилизовања, или да би себе учинила неухватљивим у времену и простору.⁵

И поред много скептика, које је ипак реалност променила, можемо са сигурношћу тврдити да данас нико не сумња у значај информација у развоју привреде. Иде се и даље, наводи се да су информације стратегијска сировина и оружје савременог предузећа. Зато, ваљаним и благовременим информацијама предузеће (власник) може себе да заштити од својих противника, али, што није мање битно, и да експлоатише слабости противника.⁶

Америчка пракса из ове области даје највише квалитетних примера, посебно из њихових мултинационалних компанија (МНК), које су организовале чи-

3 Слободан Симовић, *Индустријска шпијунажа и заштита пословне тајне*, „Графостил“, Крагујевац, 2012, стр.185.

4 Милан Милошевић, „Заштита пословних података и докумената (са примером Одлуке о пословној тајни)“, *Правни информатор*, број 4, година VII, Intermex, Београд, 2004.

5 Слободан И. Марковић, *Основи корпоративне и индустријске безбедности*, УСЕЕ, Нови Сад, 2007, стр.194.

6 Извор: Intelligence operations, <http://www2.scholastic.com/browse/article.jsp?id=5213>, 12/04/2019.

таве мреже својих снага, а та организација је дефинисана као мрежа која ствара сазнања. Те, тзв. корпоративне информације, имају посебан значај и о њима су говорили консултант за међународну корпоративну шпијунажу Ричард Хефернан и експерт за питање безбедности Дан Т. Свартуд, у студији коју су радили за Америчко друштво за индустријску безбедност (ASIS). Они су, поређењем периода 1985-1988. и периода 1991-2002, указали да је пораст иностраних интереса за корпоративне информације повећан за четири пута.⁷

Стара изрека каже да није богат онај који је први измислио бицикл, већ онај који је први од тога направио бизнис. А управо по тој формули данас функционишу и научна заједница и специјалне службе. После периода хладног рата многи „војници у цивилу“ преоријентисали су се на лов за привредним и научно-техничким тајнама, односно на индустријску шпијунажу, којој посебну димензију даје чињеница да је у многим земљама она институционализована. У 57 земаља у свету постоје државне инстанце које се активно баве прикупљањем тајних информација ове врсте, а владе још барем 100 земаља троше део националног дохотка на покривање трошкова индустријске шпијунаже. У томе се посебно истичу Немачка, Јапан и Француска, а за петама су им Русија, Кина и Јужна Кореја. У ствари, овде нема невиних, бар што се тиче „великих“. Свак сваког шпијунира и поткрада. Користе се различите методе доласка до информација од класичних крађа и куповине, до коришћења најсавременијих технолошких достигнућа. Класичан пример за ову тврдњу је систем „Ешалон“⁸ који користе САД за помагање својим МНК на пољу доласка до важних пословних информација.

Пример: На основу података прикупљених коришћењем система „Ешалон“, 1990. године, пропао је уговор између Индонезије и јапанске фирме НЕЦ, пошто је америчка Агенција за националну безбедност дошла до информација са преговора, а у читав случај био је упућен и ондашњи председник САД Џорџ Буш старији.⁹

Бивши директор ЦИА (1992) Роберт Гејтс је у свом интервјуу за „Тајмс“ изјавио: „ЦИА не би требало да се бави индустријском (комерцијалном) шпијуна-

7 Зоран Петровић – Пироћанац, *Економска шпијунажа*, Београд, 2006. стр. 132.

8 Ешалон је глобални комуникациони систем за надзор, којим руководе обавештајне агенције пет земаља (Велике Британије, Канаде, САД, Аустралије и Н. Зеланда), а под директном контролом НСА-америчке Националне агенције за безбедност. Почетак рада на овом пројекту датира још из 1948. године, када су се британска и америчка тајна служба заинтересовале за глобалну шпијунажу. Америка и В. Британија су тада ускладиле своје обавештајне активности, такозваним УКУСА уговором. Нешто касније придружују им се Норвешка, Немачка, Данска и Турска. Видети више: С. Симовић, *Индустријска шпијунажа и заштита пословне тајне*, стр. 100 (Системи глобалног шпијунирања прислушкивањем).

9 „Индустријска шпијунажа: Тајни економски подаци на мети Бондова данашњице“, *Експрес*, 01/10/2018, Интернет: <https://www.ekspres.net>, 12/04/2019.

жом, али да би агенција била корисна са својим економским обавештајним радом, на плану идентификовања страних влада које су укључене у нефер праксу”.¹⁰ Поред Гејтса и многи други су пропагирани идеју да економски обавештајни рад буде главна мисија ЦИА у постхладноратовској ери. Стансфилд Тарнер, такође бивши директор ЦИА, изјашњавао се за ову идеју. Истицао је да је „економија примарна област обавештајног рада”. Поставио је и питање: „Ако шпијунирамо за војну безбедност, зашто не бисмо могли шпијунирати и за економску безбедност?” У јануару 2005. године тадашњи руски премијер (Фрадков) затражио је од руске тајне службе да више штити домаће компаније, што је било јавно признање о вези тајних служби, економских актера и интереса државе. Може се закључити да су примарни циљеви држава и основни задаци њених обавештајних служби сфере научног и космичког истраживања, поседовање минералних сировина, што је основ економске безбедности, а самим тим и националне безбедности. Тако, на пример, сумња се да је Америка присвојила руски свемирски програм „Буран” и да до данас на тој основи даље развија технологију свемирског шатла, али и да су Руси својевремено украли техничку документацију за суперсонични путнички авион „Конкорд” и пола године раније произвели скоро идентични Ту-144. У основи интереса за минералне сировине, на плану индустријске (економске) шпијунаже сигурно лежи, као што смо већ напоменули, велики политички, социјални и војностратегијски значај ових исцрпљивих, необновљивих и често неравномерно размештених природних ресурса. Економски значај је лако мерљив. Посебан значај имају извори енергије. Сада је у току беспопштедни рат за приступ изворима енергије и контроли над природним путевима којима се превозе нафта и плин (спречавање градње „Јужног тока”, криза у Украјини итд). Сједињене Државе су све забринуте због економског узлета Кине (против Русије се већ активно боре, отворено уз помоћ ЕУ), те на све начине покушавају да Пекингу ограниче приступ изворима енергије која је неопходна за даљи економски развој. Због тога предузимају одређене акције у Средњој Азији, како би Кина теже долазила до руске нафте, или врше непрестани притисак на Иран, с којим Кина има енергетски споразум вредан неколико десетина милијарди долара. Али, ни Кина не остаје дужна; полако осваја налазишта нафте у Јужној Америци и Африци, а снажно инвестира и у Канаду и Бразил. На „истој таласној дужини” су и остале економске силе попут Велике Британије, где је, на пример, 2007. године 300 менаџера домаћих компанија добило владино обавештење у којем им се указује на опасности у овој области и на опасност која им прети из Кине. Немачки стручњаци за индустријску шпијунажу процењују да њихова економија губи 53 милијарде евра годишње, што одговара вредности 30.000 радних места, а Кина и Русија су, и код њих, на врху лествице индустријских шпијуна.

¹⁰ Извор: <http://www.cato.org/pubs/pas/pa-185.html>, (преузето:15/04/2009).

До пословних информација, чак у преко 80 % случајева се долази из отворених извора. На пример, званични статистички подаци, медијска извештавања, експертске оцене и анализе, сајмови итд. Тако ЦИА главнину полазних материјала добија од информативне службе за емитовање иностраних програма која је у надлежности америчке Управе за науку и технику.

Према овим сазнањима може се закључити да су САД најактивнији у овој врсти шпијунаже, што је можда и тачно, али је сигурно да су САД и највећа жртва те исте шпијунаже. Према неким подацима, међукорпорацијска шпијунажа сваке године кошта америчке компаније 260 милијарди долара унутар земље, и још 140 милијарди у страним операцијама. Према евиденцији већ наведеног АСИС-а, најчешће се пословне информације краду од произвођача компјутера „ИБМ“, компанија за производњу ваздухопловне-космичке опреме „ХАНИВЕЛ“, затим фирме „АТ&Т“ и „Ценералелектрик“.

Вредност информације везује се за одлучивање и управљање конкретним системом. Информација се процењује на основу резултата који се помоћу ње остварују. Од једне исте информације, различити корисници, нпр. корпоративни менаџери безбедности, економски стручњаци, истраживачи..... могу остварити и различиту корист. Неко већу, а неко мању, што зависи пре свега од личног искуства и знања, постојања претходних информација (добро урађена анализа и синтеза), од тренутка добијања информација, начина добијања (отворени или тајни извори), могућности да се искористи, као и окружења.

Вредност, односно употребљивост пословне информације којом се располаже, у првом реду зависи од њене:¹¹

- актуелности,
- тачности,
- поузданости,
- трајности,
- расположивости,
- мере у којој задовољава потребе корисника.

Актуелна или благовремена пословна информација обезбеђује доношење одлуке у право време.

Вредност информације се мери, пре свега, њеном тачношћу. Захтеви за тачношћу и благовременошћу информација могу и да искључе једно друго. Наиме, дешава се да тачне, али закаснеле информације немају више употребну вредност због тога што су биле временски ограничене, другим речима, „рок употребљивости“ им је истекао, или народски „бајате су“.

Информација је и временски дефинисана, што значи да исте информације

¹¹ Милан Милошевић, *Заштита пословних података и докумената*, нав. дело.

имају различито значење истим људима у различитим временима.

Поузданост се може схватити као степен поверења у информацију, и треба је разликовати од трајности, јер информација може да буде поуздана, али не и трајна, и обрнуто.

Битна особина информација је и њена расположивост. Она мора да буде доступна само онима који доносе управљачке одлуке. Што се тиче појма расположивости, посебан третман имају информације које се сматрају пословном тајном.

На крају, „добра информација“ која не задовољава потребе корисника, за управљачку гарнитуру нема никакву употребну вредност. Зашто?

Зато што употребна вредност информације зависи од образовања и искуства корисника информације. Корисници који не знају да искористе праве информације, веома лако могу да наседну на дезинформације, пласиране од добро организованих професионалаца, ангажованих од конкуренције и да својим одлукама, донетим на основу ових „информација“ униште фирму. Велике мултинационалне компаније (МНК) издвајају огромна материјална средства за функционисање својих безбедносних служби. Запошљавају пензионисане припаднике државних безбедносних система, војске („војници у цивилу“) и организовани су по узору на ове системе. Делују обавештајно, контраобавештајно и спроводе, ако је то потребно, и тајне акције против својих конкурената.

Да закључимо, одувек су информације и знање били битни фактори постојања многих компанија, а посебно у ери технолошког, свакодневног развоја, информације могу једној компанији да донесу конкурентску предност над другом. Отуда је у конкурентској ситуацији логично и економски оправдано да компанија не жели да своје знање и информације дели са другима, мада то, по себи, не би умањило ни њено знање, ни њене информације. Али када су информације и знање инвестиција неке компаније, јер је неко знање скупо постићи, као на пример, једну маркетиншку студију, која изискује много времена и новца, онда се мора разумети жеља компаније да такву информацију сачува као тајну, или да наплати њену стварну тржишну вредност, да је прода.

2. ПОСЛОВНА ТАЈНА

Историја тржишног пословања свима је јасно доказала да сви успешни бизниси, без обзира на величину, базирају напредак и опстајање на тржишту на јединственим и оригиналним информацијама које их одвајају од конкуренције. У последње три деценије, у свету у коме је глобализација нужно зло или опште добро, како за коју земљу и за којег теоретичара, дошло је до колапса географских граница и стварања виртуелног света где се до информација долази много лакше

и брже, и у многим случајевима без икаквих последица. Савремена технологија омогућила је приступ великом броју података и направила помак у транспарентности пословања многих бизниса, помогла њиховом ширењу и коришћењу интернета као продајног алата, али је у исто време отворила споредна врата за улаз у саму срж бизниса. Својом присутношћу на интернету и коришћењем савремене технологије, бизниси откривају своје стратешке позиције и стављају се у рањиву позицију. Информације краду сви: државе, МНК (мале и велике), појединци на све могуће, дозвољене и недозвољене начине. Савезништва се не поштују, пријатељства су, када је економски интерес у питању, најмања препрека за остваривање циља. „Извињење“ ништа не кошта.

Веће компаније у земљама које су регулисане законима виде потребу за дефинисањем мисије у вези са очувањем пословних тајни. Ове компаније су свесне вредности које информације имају и индивидуално раде на заштити пословне тајне.

Неке друге компаније не виде вредност чувања пословних тајни све док њихови конкуренти не почну да причају са запосленима, или да копирају њихове производе или маркетинг стратегије.

Да би се законски регулисало прибављање сензитивних информација, неопходно је да се прво дефинише тајна, а потом, и то правилно, дефинише појам пословне тајне.

2.1. Појам пословне тајне

Многи су покушавали да искажу потпуну дефиницију тајне, али су увек искрсавали нови елементи, различити од постојећих, јер је тајна увек посматрана са различитих аспеката.

У најширем смислу и најопштијем значењу, под овим појмом подразумевамо све оно што је непознато.¹² Самим тим, пошто је радозналост у бити човека, исказујемо интересовање за ту непознаницу.

Сва досадашња изучавања појма тајне полазе са становишта да је могуће говорити о две основне врсте тајни:¹³

- *апсолутној* (општој) тајни, непознатој свима (тајне науке, природе и сл), и
- *релативној*, која представља непознаницу само за некога (одређени круг људи, неко друштво итд).

¹² Андреја Савић и Љубомир Стајић, *Основи цивилне безбедности*, Факултет за правне и пословне студије, Нови Сад, 2006, стр. 241.

¹³ Исто, стр. 241.

Релативна тајна је продукт различитих интереса појединаца, група и људских заједница, односно резултат је одређених друштвених односа. Настала је као израз потребе да се сазнања, информације или подаци једне класе, друштвене заједнице или појединог њеног елемента, који им обезбеђује предност у односу на друге, али и штите интересе, сачувају у тајности.

Појам тајне може се разматрати са социолошког, филозофског и кривично правног аспекта.¹⁴ Ми ћемо разматрати само појам тајне са кривичноправног аспекта, који подразумева само оне податке о чињеницама, средствима и поступцима за чије је одавање или обелодањивање предвиђена кривична санкција против учиниоца таквог дела.

Кривичноправни аспект је неминован, али је исто тако важан и грађанско правни аспект заштите у случају повреде права интелектуалне својине - пословне тајне, па ће и он бити предмет разматрања.

Према овом схватању „пословну тајну представљају подаци проглашени законом, другим прописом, општим актом или одлуком надлежног органа и подаци који, као такви, нису одређени, али чије би одавање, због њихове важности, могло очигледно да изазове теже штетне последице за привреду“.¹⁵

У најопштијем смислу, реч тајна подразумева она знања, информације и вештине које морају бити резервисане за један ужи круг појединаца и које поседник (тајне) не сме да открије. У оквиру тога појма, као ужи појам дефинише се пословна тајна која подразумева рецептуру или један од начина производње, који морају бити тајна и које зна само произвођач.¹⁶

Мала Просветина енциклопедија¹⁷ пословну тајну дефинише као: „чињенице у вези са пословањем привредне организације, посебно важне са гледишта пословања те организације или са гледишта привреде или заједнице у целини, а које могу бити познате само ограниченом кругу лица“. Уз то се напомиње да привредни закони регулишу шта се све сматра за пословну тајну, а кривични закон кажњава неовлашћено одавање, али и неовлашћено прибављање пословне тајне. Повреда пословне тајне представља дело нелојалне привредне утакмице (компетиције), и утолико се противи моралним начелима лојалне конкуренције.

Код нас је појам пословне тајне одређен Законом о пословној тајни, и у члану 4 овог Закона се каже:

Пословном тајном, у смислу овог закона, сматра се било која информација која има комерцијалну вредност зато што није опште позната нити је доступна трећим лицима која би њеним коришћењем или саопштавањем могла остварити

¹⁴ Исто, стр. 241.

¹⁵ Исто, стр. 244.

¹⁶ Слободан И. Марковић, нав. дело, стр. 196.

¹⁷ Мала енциклопедија (општа енциклопедија 1 и 2), Просвета, Београд, 1959.

економску корист, и која је од стране њеног држаоца заштићена одговарајућим мерама у складу са законом, пословном политиком, уговорним обавезама или одговарајућим стандардима у циљу очувања њене тајности, а чије би саопштавање трећем лицу могло нанети штету држаоцу пословне тајне.¹⁸

Пословном тајном, сматрају се и:

- неоткривени подаци о тестовима или други подаци чије стварање захтева одговарајући напор и трошкове, који се подносе државним органима ради добијања дозволе за стављање у промет лекова, односно медицинских средстава или пољопривредних хемијских производа који користе нова хемијска једињења, као и ради добијања аката којима се дозвољава стављање у промет биоцидних производа;

- други подаци који су посебним законом, другим прописом или актом правног лица проглашени пословном тајном.

Заштита података из става 2. тачка 1) овог члана ближе се уређује посебним законима којима се уређују услови и поступак за стављање у промет лекова и медицинских средстава, регистрација, контрола, промет, увоз и примена средстава за заштиту биља у пољопривреди и шумарству, односно услови и поступци за стављање у промет биоцидних производа.

Пословна тајна која садржи податак од интереса за Републику Србију сматра се тајним податком и штити се по одредбама закона којим се уређује тајност података.

Према нашим правним теоретичарима, а цитираћемо професора Слободана М. Марковића, „пословна тајна је корисна пословна информација која није доступна заинтересованим лицима“.¹⁹

Разложићемо ову дефиницију на њене саставне делове:²⁰

Информација. Пословна тајна је информација (податак), што значи да је она нематеријално добро. Стога, она се мора разликовати од свог телесног носача или другог материјалног облика саопштавања.²¹

Пословна тајна као информација има својство да се може саопштити (пренети) другоме на начин да стицалац може да је сврсисходно примени. Тиме се пословна тајна разликује од вештине и талента појединаца, који нису одвојиви од личности и који су стога непреносиви.

¹⁸ Извор: *Службени гласник РС*, бр. 72/2011.

¹⁹ Слободан М. Марковић, *Право интелектуалне својине*, Универзитет у Источном Сарајеву, Правни факултет, Источно Сарајево, 2007, стр. 307.

²⁰ Исто, стр. 307-310.

²¹ Тако, кад лице А уз накнаду преноси своју пословну тајну лицу Б, предајући му техничку документацију или преузимајући обавезу пружања техничке помоћи, суштина те трансакције није предаја документације или техничка помоћ, већ пренос пословне тајне. То значи да се мора препознати разлика између накнаде за пренос пословне тајне, од накнаде трошкова за изразу и транспорт документације, односно за пут и дневнице стручњака који пружају техничку помоћ.

Пословни карактер информације. Пословна тајна се односи на информацију која је од значаја за привређивање и конкурентски положај онога који је користи. Према томе, она се може односити на широк спектар питања, од технолошких, преко организационо-финансијских и маркетиншких, па до персоналних.

Корисност информације. Корисност информације је суштински разлог због којег она има својство пословне тајне. Онај који је користи или жели да користи пословну тајну очекује да тиме унапреди своје пословање, очува или ојача свој конкурентски положај. Дакле, корисност информације је за њено чување у тајности, с једне, и жељу осталих да је сазнају, с друге стране.

Тајност. Тајност значи недоступност информације заинтересованим лицима. Међутим, у контексту пословне тајне, не може се увек говорити о апсолутној тајности. Често једну исту тајну информацију зна више међусобно независних лица. Још чешће, информација је такве природе да би заинтересовани субјект могао и сопственим истраживачко-сазнајним напорима да дође до ње. Стога, кад се говори о пословној тајни, сматра се да је довољно да информација није без знатнијих тешкоћа доступна заинтересованим лицима.²²

Ималац тајне информације предузима одговарајуће правне и фактичке мере у циљу чувања тајности, односно онемогућавања других лица да се упознају са тајном.

Ефикасност ових мера је од виталног значаја за пословну тајну, јер објављивање тајне је истовремено и њен нестанак. Околности и разлози због којих долази до губитка тајне могу бити од значаја за одређене правне последице, као што су дисциплинска, кривична и грађанска одговорност, укључујући и накнаду штете, али све то нема никаквог утицаја на чињеницу да је контрола над коришћењем дотичне информације заувек изгубљена.

Из изложеног је евидентно да ималац пословне тајне нема никакво искључиво право на њу. Уколико друго лице сазна за тајну, без обзира да ли је оно савесно или не, нема никаквог правног основа у праву интелектуалне својине, да се оно спречи да ту тајну користи или саопшти другоме.

Добра, ванправна дефиниција пословне тајне је „да се ради о тајнама које припадају бизнисменима, односно послодавцима.“ На основу овога можемо констатовати да је пословна тајна израз за поверљиве (тајне) информације. Ове тајне информације, помажу компанијама да се ефикасно такмиче. Нпр. „пословне тајне представљају идентитети корисника ваших услуга, производа, цене производа, маркетиншке стратегије, бројни производни процеси, као и остале информације

²² У пракси се питање „степен тајности“ скоро и не поставља, зато што сама чињеница да се заинтересовано лице обраћа имаоцу тајне информације ради њеног прибављања, даје основ за закључак да је та информација довољно недоступна. У супротном, то лице би нашло други (јефтинији и рационалнији) начин да до ње дође.

које имају одређену вредност конкретно посматрано“.

Једна, по нашем мишљењу, од најкоректнијих дефиниција пословне тајне је она по којој је пословна тајна, „информација било ког типа, која је у бити или потенцијално од користи власнику и није у домену општег знања или лако доступна широј јавности, при чему власник информације активно покушава да сачува информацију тајном.“²³

Чак и негативна информација, као што је истраживање које потврђује да су одређене идеје некорисне или непрактичне може бити пословна тајна. Пример: ако имамо „информацију која ствара богатство“ (wealth creating), као што је, нпр. листа корисника или књига потрошачких препорука. Исто тако, компанијска тајна информација може бити и „информација о грешкама“ или „информација о грешкама које треба избећи“. „Можда ваша компанија чини грешке у маркетиншкој стратегији. Наиме знати како да се избегну грешке је немерљиво. Ваша компанија практично је у ситуацији да буде конкурентна уколико ваши конкуренти праве исте грешке“.²⁴

Супротно овим позитивним и негативним информацијама које третирамо као пословну тајну, у америчкој, а и у нашој пракси о заштити пословне тајне постоје изрази:²⁵

„*Already assembled*“ (фабрички склопљен) означава информацију која није подобна да буде заштићена као пословна тајна, због тога што су методи производње неког производа једноставни и могу веома лако да се науче, простим, једноставним изучавањем производа, и

„*Reverse engineering*“ (обрнути инжењеринг), који значи изучавање неке информације која представља пословну тајну кроз изучавање и тестирање јавно доступних информација. Представља потпуну одбрану, будући да показује да ли је информација, пословна тајна или нешто друго адекватно тестирана, имајући у виду јавно доступне информације.

И наш Закон о пословној тајни прописује шта се не може сматрати пословном тајном:

- информација која је означена као пословна тајна ради прикривања кривичног дела, прекорачења овлашћења или злоупотребе службеног положаја или другог незаконитог акта или поступања домаћег или страног физичког и правног лица;

- информације за које је посебним законима прописано да не могу пред-

23 Tom Peters, *The Pursuit of Wow*, WIPO Magazine, 4/2002. Том Петерс је коаутор књиге *In Search of Excellence* - књиге која је променила начин на који свет послује и често је означена као најбоља пословна књига икада. Шеснаест књига и скоро тридесет година касније, он је још увек на челу „гуру индустрије управљања“ коју је сам изумео.

24 Исто.

25 Исто.

стављати пословну тајну.

Закон о привредним друштвима²⁶ у члану 73. одређује изузетке од дужности чувања пословне тајне. Не сматра се повредом дужности чувања пословне тајне саопштавање података из члана 72. овог закона ако је то саопштавање:

- обавеза прописана законом;
- неопходно ради обављања послова или заштите интереса друштва;
- учињено надлежним органима или јавности искључиво у циљу указивања на постојање дела кажњивог законом.

Пословну тајну не могу представљати ни подаци који не испуњавају услов тајности („обрнути инжењеринг“), те је њихово објављивање законито. По овом истом Закону, да би се неки подаци сматрали пословном тајном нужно је да се испуне одређени услови, и то да:

- буду употребљиви у привредном животу с циљем унапређења или очувања конкурентског положаја одређеног привредног субјекта;
- субјект предузима разумне фактичке и правне мере, да спречи непозвана лица да се упознају са тим подацима, због чега они нису уопште, или нису без тешкоћа приступачни његовим конкурентима;
- за учеснике у привредном промету ти подаци имају економску вредност која зависи од њиховог степена корисности и степена недоступности.

Инсистирање на употребљивости пословне тајне је, по нашем мишљењу, пренаглашено као један од услова да би се неки подаци сматрали пословном тајном. Сасвим је нелогично да ће неко трошити новац да би заштитио неупотребљиву пословну тајну. Мишљења смо да су следећа два услова (јер се кроз економску вредност података, исказану спремност да се подаци сачувају, одређује и њихова корисност) сасвим довољна да се неки подаци сматрају пословном тајном. И по униформном акту о пословној тајни (важи у САД), информације морају да задовоље три критеријума да би биле под режимом пословне тајне, и то:

- информација не сме бити опште позната или лако доступна кроз одређена средства;
- информација мора имати независну економску вредност у складу са својом тајношћу, и
- ималац пословне тајне мора предузети разумне мере, имајући у виду околности да заштити тајност (поверљивост информација).

По нашем мишљењу, и у овом Акту је непотребно истицање првог критеријума, јер је нелогично да ће неко прогласити пословном тајном информације које су опште познате и лако доступне кроз одређена средства.

²⁶ *Службени гласник РС*, бр. 36/2011, 99/2011, 83/2014 и др. закон, 5/2015, 44/2018, 95/2018.

2.2. Заштита пословне тајне на нивоу ЕУ

Европски парламент је 8. јуна 2016. године на предлог Европске комисије донео посебну Директиву о заштити пословне тајне, која треба да буде инкорпорисана у национална законодавства од стране чланица земаља Европске уније до 9. јуна 2018. године. До идеје за доношење ове Директиве дошло се због тенденције малих компанија и предузећа да сачувају и заштите пословну тајну, с обзиром да немају могућност да купе скупе патентне заштите попут великих компанија, а потом и због регулисање тржишта нелојалне конкуренције.²⁷

2.3. Однос између пословне тајне и предмета заштите искључивих права интелектуалне својине²⁸

Пословна тајна се може односити само на информацију чије привредно коришћење не доводи до губитка тајности. Тако, ауторско дело, робна ознака, дизајн и сл. не могу трајно бити предмет пословне тајне, јер почетак привредног коришћења ових интелектуалних добара подразумева њихово објављивање. Од свих интелектуалних добара која се могу штитити неким од искључивих права интелектуалне својине, једино проналасци долазе у обзир као потенцијални предмет пословне тајне. При том није реч о свим проналасцима, већ само о онима који се односе на техничка решења која нису видљива на производу који се добија применом тог проналаска.²⁹

3. Пословна тајна као предмет промета³⁰

Будући да пословна тајна није искључиво субјективно право, већ фактички

27 Опширније о овоме можете наћи на званичној страници Европске комисије, *Directive (EU) 2016/943 of the European Parliament and of the Council of 8 June 2016 on the protection of undisclosed know-how and business information (trade secrets) against their unlawful acquisition, use and disclosure*, Интернет: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32016L0943_11/03/2018.

28 Слободан М. Марковић, *Право интелектуалне својине*, нав. дело, стр. 310.

29 Примера ради, поједини сложени технолошки поступци у хемији, металургији, генетском инжењерству и сл. не могу се реконструисати на основу производа који је добијен њиховом применом (једињење, легура, лек добијен на бази микробиолошких процеса и сл).

30 Исто.

однос, не може бити речи о правном промету пословне тајне.³¹

Пословна тајна јесте предмет фактичког (економског) промета тако што се може саопштити (пренети) другом лицу. Околност да је овај фактички промет најчешће праћен уговором о условима под којима се пословна тајна саопштава, никако не значи да стицалац тајне постаје правни следбеник преносиоца тајне. Уговор о којем је реч садржи одредбе о износу накнаде за саопштавање тајне, предметна, садржинска, територијална и временска ограничења у погледу коришћења пословне тајне од стране стицаоца, као и обавезу обе уговорне стране да чувају тајну. Реч је о уговору који производи само облигационо-правне последице. Ту, дакле, ни преносилац ни стицалац немају право на коришћење тајне, већ су само фактички у могућности да користе тајну. Уколико стицалац тајне њу користи изван (преко) уговорених ограничења, он тиме не повређује преносиочево право на тајну (јер такво право не постоји), већ само крши своје уговорне обавезе.

У сложенијим уговорима о трансферу технологије се, по правилу, другом лицу уступа право на коришћење патентираног проналаска, истовремено са преносом пословне тајне у виду необјављених техничких информација. Такав уговор има правну природу уговора о лиценци патентираног проналаска, комбиновану са елементима уговора о преносу пословне тајне.

3.1. Судска заштита

Према нашем Закону о пословној тајни, држалац пословне тајне је лице које на основу закона контролише коришћење пословне тајне.

Повреда пословне тајне – свако незаконито прибављање, откривање или коришћење пословне тајне, осим ако је саопштавање заштићених информација учињено надлежним органима или јавности искључиво ради указивања на постојање дела кажњивог законом.

Свако домаће и страно физичко и правно лице које на основу закона контролише пословну тајну има право да другим лицима забрани да неовлашћено прибаве, открију или користе пословну тајну, на начин који је супротан закону и добрим пословним обичајима.

Мере заштите пословне тајне одређују се у складу са проценом ризика од

³¹ Ову очигледну констатацију, на збуњујући начин, доводи у питање одредба Закона о облигационим односима, која појмом уговора о лиценци обухвата и промет пословне тајне - тачније, тајног знања и искуства. Наиме, ако је уговор о лиценци инструмент конститутивног промета имовинско-правних овлашћења из субјективног права интелектуалне својине, онда би код уговора о лиценци пословне тајне такође морало бити речи о промету права. У питање о разлозима ове забуне нећемо улазити.

незаконитог прибављања, коришћења и откривања информације која представља пословну тајну.

Заштита траје све док се информације које представљају пословну тајну чувају као поверљиве.

Нашим Кривичним законом³² дефинисано је више врста релативних тајни, које су одређене и деле се на: личне, пословне, службене, војне и државне тајне, као и тајне писама и пошиљки. Међутим, ако се тајна посматра као категорија од интереса за безбедност, онда би се могло закључити да је то кривично-правна категорија, а њени облици су: државна, службена и војна тајна.³³ Историјат тајне започиње од војне тајне – скривало се тачно бројно стање једне војске, њене структуре, обуке и активности, а нарочито план њеног деловања и извођења стратешких циљева и задатака – одбране земље и циљеви напада. Државна тајна има различите нивое и категорије. Постоје три нивоа корисника тајни, информација:

1. *бела информација* – најшира категорија, чији су корисници парламент (скупштина), посланици, поједини руководиоци на локалном нивоу;

2. *плава информација* – везује се за шири политички врх;

3. *црвена информација* – односи се на најужи државни врх (политички, војни и безбедносни).

Шта ће и када ће нешто бити проглашено државном тајном, зависи искључиво од политичког врха, руководства, безбедносних и војних структура. Данас се то зове Савет за националну безбедност земље, и ова институција је одлика сваке савремене, модерне државе. Америчка (делимично и руска) тајна служба има неписано правило да после 50 година скида ознаку тајности са одређених докумената. Битно је напоменути да је истрајност и дужина чувања одређене државне тајне карактеристика стабилних и трајних држава. Као најбољи пример за то треба навести податак да се до 1996. године у британском парламенту није знало име руководиоца британске обавештајне службе, на чијем челу је била жена. Њено име објављено је тек након што се пензионисала. Наша служба безбедности је прописала да је скидање ознаке тајности са одређених докумената дискреционо право појединца и да се не везује ни за какве рокове.

Државну тајну чине они подаци којима се штите најбиталнији интереси друштва у целини, посебно у односу према другим државама. Ови подаци могу бити политичке, економске, безбедносне или војне природе.

Државну тајну представљају подаци о војним и полицијским снагама и њиховим плановима и припремама за употребу у миру и у рату, за које се проценом утврди да би њиховим откривањем могле да наступе штетне последице за одбрану

32 *Службени Гласник РС*, бр. 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014 и 94/2016.

33 Андреја Савић и Љубомир Стајић, *Основи цивилне безбедности*, нав. дело, стр. 242.

и безбедност земље. Стога су веома строги критеријуми за одређивање и чување података који су проглашени државном тајном, а мере за њихову заштиту су ригорозне и свеобухватне.³⁴

Службену тајну представљају подаци који су законом, другим прописом општим актом или одлуком надлежног органа проглашени службеном тајном, као и подаци чије би одавање због њихове важности очигледно могло да изазове теже штетне последице за службу.

Службену тајну представљају подаци од значаја за одбрану, чијим би откривањем непознатом лицу³⁵ могле да наступе штетне последице за безбедност и одбрану земље.

За сваки податак који представља службену тајну, у зависности од њеног значаја, одређује се један од следећих степена тајности – строго поверљиво, по-

34 *Одавање државне тајне* (Члан 316 КЗ РС) (1) Ко неовлашћено непозваном лицу саопшти, преда или учини доступним податке или документе који су му поверени или до којих је на други начин дошао, а који представљају државну тајну, казниће се затвором од једне до десет година. (2) Ко другом лицу саопшти податке или документе за које зна да су државна тајна, а до којих је противправно дошао, казниће се затвором од шест месеци до пет година. (3) Ако је дело из става 1. овог члана извршено за време ратног стања, или ванредног стања или је довело до угрожавања безбедности, економске или војне моћи Србије, учинилац ће се казнити затвором од три до петнаест година. (4) Ако је дело из става 1. овог члана учињено из нехата, учинилац ће се казнити затвором од шест месеци до пет година. (5) Државном тајном сматрају се подаци или документи који су законом, другим прописом или одлуком надлежног органа донесеним на основу закона проглашени државном тајном и чије би одавање проузроковало или би могло да проузрокује штетне последице за безбедност, одбрану или за политичке, војне или економске интересе Србије. (6) Државном тајном, у смислу става 5. овог члана, не сматрају се подаци или документи који су управљени на тешке повреде основних права човека, или на угрожавање уставног уређења и безбедности Србије, као и подаци или документи који за циљ имају прикривање учињеног кривичног дела за које се по закону може изрећи затвор од пет година или тежа казна.

35 Непозвано лице је свако лице (грађанин) наше или стране земље које, по закону и другим прописима, не може бити упознато са одређеним тајним подацима без обзира на функцију, положај или чин. *Одавање службене тајне* (Члан 369 КЗ РС) (1) Службено лице које неовлашћено другом саопшти, преда или на други начин учини доступним податке који представљају службену тајну или које прибавља такве податке у намери да их преда непозваном лицу, казниће се затвором од шест месеци до пет година. (2) Ако је дело из става 1. овог члана учињено из користољубља или у погледу нарочито поверљивих података или ради објављивања или коришћења података у иностранству, учинилац ће се казнити затвором од једне до осам година. (3) Ако је дело из става 1. овог члана учињено из нехата, учинилац ће се казнити затвором до три године. (4) Службеном тајном сматрају се подаци или документи који су законом, другим прописом или одлуком надлежног органа донесеним на основу закона проглашени службеном тајном и чије би одавање проузроковало или би могло да проузрокује штетне последице за службу. (5) Службеном тајном, у смислу става 4. овог члана, не сматрају се подаци или документи који су управљени на тешке повреде основних права човека, или на угрожавање уставног уређења и безбедности Србије, као и подаци или документи који за циљ имају прикривање учињеног кривичног дела за које се по закону може изрећи затвор од пет година или тежа казна. (6) Одредбе ст. 1. до 4. овог члана примениће се и према лицу које је одало службену тајну пошто му је престало својство службеног лица.

верљиво или интерно. То су:

- подаци о шифри;

- мере, радње, подаци и извори информисања чије би деловање било штетно по општи интерес безбедности земље, као и за обављање службених задатака; планови и цртежи телефонских, пароводних и водоводних инсталација; и

- подаци и изјаве које су председник суда или овлашћени радник означили као службену тајну.

Војну тајну чине подаци о оружаним снагама (ОС), њиховим плановима и припремама, средствима наоружања и војне опреме, војним објектима и постројењима, као и сви подаци који се односе на делатност оружаних снага, за које се процени да би њихово откривање могло изазвати штетне последице за одбрану земље. Војну тајну чине подаци који су законом, прописима, општим актима или одлуком надлежног органа проглашени војном тајном, односно чије би одавање због њихове важности могло изазвати теже последице за ОС и њихове припреме за одбрану.

Значај тајности појединих података одређује се проценом штетности последица које би могле наступити. Због тога се државна тајна не степенује, већ се степенују службена и војна тајна. Према степену тајности, у оквиру одређене врсте тајне (војне, службене), подаци могу бити:

- строго поверљиви;

- поверљиви; и

- интерни.

Строго поверљиви су они подаци за које се процени да су нарочити значајни за оружане снаге, а чијим би откривањем настале штетне последице по њихове припреме за одбрану земље.

Поверљиви су они подаци чијим би одавањем непозваним лицима могле наступити штетне последице за извршење задатака јединице или установе оружаних снага.

Интерни су они подаци који су намењени за службене потребе лица на служби у ОС. Њиховим откривањем не би настале неке битне последице за безбедност и одбрану земље. Степен тајности треба да упозори ове кориснике на њихову важност, начин поступања (чување, заштиту и сл) и на последице које могу уследити њиховим откривањем, одавањем садржаја непозваном лицу.

Степен тајности немају подаци који се односе на законска права, обавезе или одговорност војних лица и припадника полиције и документа која се могу употребљавати у управном поступку и правном саобраћају, тј. која су наменска или могу бити доступна широј јавности³⁶.

³⁶ Андреја Савић и Љубомир Стајић, *Основи цивилне безбедности*, нав. дело, стр. 244.

Одавање војне тајне (Члан 415 КЗ РС) (1) Ко неовлашћено другом саопшти, преда или на други начин учини доступним податке који представљају војну тајну или прибавља такве податке у на-

4. Мере у циљу заштите пословне тајне

Власник пословне тајне мора предузети „разумне мере“ у складу са околностима да би заштитио поверљиве информације. Што боље предузме овај корак, власник пословне тајне ће имати мање проблема у будућности и будући проблеми ће се убудуће лакше решавати.

Једна од „разумних мера“ засигурно су и обавештења власника пословне тајне својим запосленима које поверљиве информације они треба да чувају - штите, наравно, поред осталих мера заштите о којима ће тек бити речи.

У Америци ове мере обавештења, односно давања инструкција запосленима о поверљивим информацијама називају се „*нотес мерама*“.

Колики је значај ових мера у судској пракси САД, најједноставније ћемо приказати на следећем примеру: недавно је пороти у САД постављено питање да ли било ко од њих сматра да би запослени требало да буду одговорни за заштиту поверљивих информација, уколико послодавац није изричито нагласио жељу за очувањем поверљивости информација? Ниједан поротник није подигао руку. То значи да свима онима који имају приступ поверљивим информацијама мора бити дато обавештење које информације остају поверљиве. Наиме, добра употреба тих тзв. „нотес“ мера укључује јасне и честе инструкције о поверљивости,³⁷ што иницира обраћање пажње на јасноћу и регуларност комуникација. Никако не треба претпоставити да сви запослени имају добро памћење као послодавац. Превелика поверљивост је у сваком случају далеко боља него недовољна. Изузетно, ограничен приступ такође иницира да је поверљивост екстремно важна компанији. Требало би одабрати процедуре које се јасно могу показати, ако је то потребно, приликом доказивања на суду. Такође би требало имати на уму да законодавац жели да послодавац јасно дефинише за-

мери да их преда непозваном лицу, казниће се затвором од шест месеци до пет година. (2) Ако је дело из става 1. овог члана учињено из користољубља или у погледу нарочито поверљивих податка или ради објављивања или коришћења података у иностранству, учинилац ће се казнити затвором од једне до осам година. (3) Ако је дело из става 1. овог члана учињено из нехата, учинилац ће се казнити затвором до три године. (4) Војном тајном сматрају се подаци који су законом, другим прописом или одлуком надлежног органа донесеним на основу закона проглашени војном тајном и чије би одавање проузроковало или би могло да проузрокује штетне последице за Војску Србије или одбрану или безбедност земље. (5) Војном тајном, у смислу става 4. овог члана, не сматрају се подаци или документи који су управљени на тешке повреде основних права човека, или на угрожавање уставног уређења и безбедности Србије, као и подаци или документи који за циљ имају прикривање учињеног кривичног дела за које се по закону може изрећи затвор од пет година или тежа казна.

37 Tom Peters, *The Pursuit of Wow*, WIPO Magazine, нав. дело.

посленима начине на које се запослени морају понашати. Коначно, ни у ком случају не треба заборавити да се предвиди одговарајуће обавештење и за незапослене.

5. Процедуре обавештавања

Било каква комуникација која практично идентификује које су информације поверљиве и како руковати тим информацијама, може представљати адекватну меру обавештења. Наиме, бројни роковници запослених, бројни новински чланци су уобичајени примери. Ови облици комуникације не морају бити „ни топли ни хладни“ али морају бити „обучени“ у форму захвалности и слогана, па чак и графичких приказа. Креативност бројних начина изражавања не мора бити наглашена и може само повећати могућност слушалаца да је запамте. Број и сами типови процедура су неограничени. Циљ је да се сваком усмено, писаним путем и кроз све остале методе комуникације нагласи које информације се сматрају поверљивим. Треба бирати оне процедуре које се најлакше могу асимилovati у ваш посао. Нису све процедуре неопходне, будући да две или три правилно спроведене процедуре могу бити довољне.

6. Предности и негативни аспекти чувања информација у виду пословне тајне у односу на патент

У пословном свету, тенденција да заштитимо тајне је и већа него у приватној сфери. Пословне тајне, видели смо то, доносе тржишну и економску моћ, као и репутацију међу конкурентним брендovima. Овакве тајне вреде читаво богатство, те нам је јасно зашто власници стрепе да оне напусте сферу тајности.

Када смо код права интелектуалне својине, нарочито на пољу индустријске својине, поставља се питање: како штитимо проналаске? Прва асоцијација јесте „ђавољи адвокат“; адвокати који се баве патентом и патентним проналасцима често издају и „ђавоље рачуне“. Патентна заштита је скупа, нарочито поступак за признање патента, који при том може да траје и деценију! Пред проналазачима се налази изазов да ли проналазак штитити патентом или сачувати као пословну тајну? Али ако остане само пословна тајна, да ли је уопште заштићен? Тајна носи са собом ризик откривања, а проналазач нема субјективно право на њу као у случају патента. Решење овог проблема, које се најчешће и примењује у пракси, јесте комбиновање патента и пословне тајне. Проналасци се штите патентом, а пратећа техничка знања, која не испуњавају услове за патентну заштиту се штите

као пословна тајна.³⁸

*Предности чувања информација у виду пословне тајне су:*³⁹

пословна тајна нема ограничење у виду временског периода колико може да важи; задржава конкурентску предност у неограниченом року, све док није објављена широј јавности;

- нема трошкова везаних за регистрацију информација, идеја и изума да би се они сачували;

- пословна тајна има непосредни ефекат, односно не мора да се чека на регистрацију,

- пословна тајна не подразумева формалности, као што су откривање свих информација државним институцијама које се баве патентима.

*Негативни аспекти чувања пословних информација у виду пословне тајне су:*⁴⁰

- ако се пословна тајна тиче иновације, конкуренција може да искористи технику „обрнутог инжењеринга“, да открије тајну и да је искористи за свој производ. У овом случају једини начин да се компанија заштити је да патентира изум и искључи могућност „инжењеринга“.

- могућност понављања производа на тржишту, и

- кад се пословна тајна једном открије, она се може небројено пута користити на тржишту.

ЗАКЉУЧАК

Пословна тајна прибавља свом власнику конкурентску предност на тржишту, и он је третира на такав начин да, користећи разумне мере и рационална средства, та информација остане ван домена знања конкурената.

„Разумне мере“ које компанија мора предузети се често посматрају и као тзв. „нотес“ мере и као мере физичке безбедности. Тзв. „нотес“ мере или „мере обавештења“ су, значи, оне мере које особу која долази у контакт са одређеним информацијама стављају у положај да она прими обавештења да информација мора остати тајна.

Мере физичке безбедности су оне које спречавају лица која немају потребу да знају информацију, да дођу у додир са њом (тзв. „баријера поверљивости“).

За разлику од осталих облика интелектуалне својине, као што су патенти, ауторска права и брендови, пословне тајне су практично индивидуална форма про-

38 Слободан М. Марковић и Душан В. Поповић, *Право интелектуалне својине*, Правни факултет универзитета у Београду, 2013, стр.25.

39 Исто.

40 Исто.

текције по принципу DIY ("do it yourself" – уради сам). Пословна тајна се не може регистровати код званичних институција и заштита пословне тајне је успешна и валидна све док се тајна не објави широј јавности, или не стигне до шире јавности на неки други начин.

Ниво заштите пословне тајне сматра се веома слабим у односу на патент и варира од земље до земље. Мале и средње фирме и у свету су мање укључене у литигацију⁴¹ (19%) у поређењу са великим предузећима (68%). Просечан трошак подношења патента је 2.500 евра. Већина малих и средњих предузећа, чак и у случајевима да патентира производ, бира да не улази у легалне борбе са већим корпорацијама због страха да ће трошкови бити већи од користи.⁴² Ово је податак из истраживања 600 малих и средњих предузећа између 1994 – 1997, реализованог од стране Универзитета у Даблину.⁴³

И на крају, сигурни смо у то, најслабија карика у заштити пословне тајне је човек, па овој чињеници, у систему заштите пословне тајне, треба посветити највећу безбедносну пажњу. Прво, мора се сагледати вредност фирме са аспекта пословне тајне и њу ставити у контекст интелектуалне својине, монопола и конкурентности. С друге стране, перманентно радити на јачању пословне свести код запослених да схвате озбиљност евентуалне повреде пословне тајне. Конкретније: послодавац ће врло јасно и прецизно моћи да стави до знања новом запосленом шта представља пословну тајну, које мере очувања тајности треба да предузме и које су последице неовлашћеног поступања у вези са поверљивом информацијом, а запослени ће више водити рачуна да до повреде не дође. Пракса показује да су закључивање уговора о поверљивости, редовни годишњи тренинзи из ове области, посебно обележавање одређених аката и сл. довољни за чување тајности од стране запослених. Неретко, као пример, запослени у маркетинг одељењу не треба да знају поверљиве информације одељења за истраживање и развој. Ово из разлога што се у пракси дешавало да маркетинг менаџер, или неко друго лице, несмотрено саопшти јавности информације одељења за развој које нипошто нису смеле бити откривене (нпр. пријава за признање патента није поднета, преговори са инвеститором су у току и слично). Зато, с правом указујемо на човека као најслабију карика у заштити пословне тајне, али, пошто ни сви људи нису исти, па се врбовање корумпираног „инсајдера“, или права пљачка документације, покажу као тешке, постоји и - интернет. Компјутер са слабијом заштитом може бити хакован за само

41 Литигација - парница, спор; парничење, спорење, суђење.

42 Слободан Симовић и Јована Симовић, „Будућност уговора о KNOW-HOW - како заштитити маглу“, у зборнику: Правне и инфраструктурне основе за развој економије засноване на знању, (књига друга), Правни факултет у Крагујевцу, Институт за правне и друштвене науке, Крагујевац, 2013.

43 Видети више: Petr Hanel, "Intellectual property rights business management practices: a survey of the literature.", *Technovation*, No 26, 2006, стр. 915.

40 минута, а за сазнавање поверљивих информација погодне су и детаљне анализе медија: пажљиво читање новина и часописа, конференције за штампу, експертска објашњења или статистичка саопштења. Ту су и заједничка предузећа, партнерства, пословни сусрети и приједи, програми размене и невладине организације, а прилика су међународне изложбе, сајмови и симпозијуми. Наизглед легални методи су и анкетирање конкурената (у тобоже друштвено корисне сврхе), посете и ангажовање отпуштених или „пребеглих“ стручњака.

Често су државе - пријатељи већа претња од отворених ривала. САД највише стрепе од ефикасности Кине, Русије, Кубе и Ирана, док су Јапанци, Корејци (Јужна Кореја), Французи, Немци и Израелци „пријатељски шпијуни“.

Београдски Економски биро „Конекто“, партнер Министарства за приватизацију и Агенције за приватизацију, био је почетком 2003. године двапут опљачкан: лопови су украли компјутерске дискове на којима су били подаци о око 100 фирми чија је вредност процењивана. Важност ових информација је била у томе што на аукцијама и тендерима дају велику предност у односу на конкуренте.

Легендарне су тврдње о успесима појединих фирми да чувају пословне тајне: наводно је још непознат састав кока-коле, која из разлога маркетинга повремено пријављује полицији своје раднике јер наводно настоје да продају рецепт конкуренцији из „Пепсија“, али постоји и веровање да је „Kentakifrajdčiken“ чак 40 година у сефу крио састав смесе са 11 природних зачина за поховање пилетине⁴⁴. Нашим „власницима капитала“, али не свима, овај податак би био смешан, јер не знају да је ова фирма баш на овим зачинима и начину поховања меса постала препознатљив бренд.

⁴⁴ Ратко Радовановић, „Крадљивци знања и профита“, *Блиц*, 17/02/2009.

ЛИТЕРАТУРА

Кривични законик, *Службени гласник РС*, (бројеви: 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014 и 94/2016), Београд

Мала енциклопедија (општа енциклопедија 1 и 2), Просвета, Београд, 1959.
Марковић М. Слободан и Поповић В. Душан, *Право интелектуалне својине*, Правни факултет универзитета у Београду, Београд, 2013.

Петровић Зоран Пироћанац, *Економска шпијунажа*, Draslar partner, Београд, 2005.

Савић Андреја и Стајић Љубомир, *Основи цивилне безбедности*, Факултет за правне и пословне студије, Нови Сад, 2006.

Симовић Слободан и Симовић Јована, „Будућност уговора о KNOW-HOW-како заштитити маглу“, у зборнику: *Правне и инфраструктурне основе за развој економије засноване на знању* (књига друга), Правни факултет у Крагујевцу, Институт за правне и друштвене науке, Крагујевац, 2013.

Симовић Слободан, *Индустријска шпијунажа и заштита пословне тајне*, Графостил, Крагујевац, 2012.

Закон о привредним друштвима, *Службени гласник РС*, (бројеви: 36/2011, 99/2011, 83/2014, 5/2015, 44/2018, 95/2018), Београд.

Закон о пословној тајни, *Службени гласник РС*, бр. 72/2011, Београд, 2011.

Hanel Petr, “Intellectual property rights business management practices: a survey of the literature.”, *Technovation*, No 26, 2006, pp. 895-931.

Marković I. Slobodan, *Osnovi korporativne i industrijske bezbednosti*, USEE, Novi Sad, 2007.

Marković M. Slobodan, *Pravo intelektualne svojine*, Magistrat, Sarajevo, 2007.

Milošević Milan, „Zaštita poslovnih podataka i dokumenata (sa primerom Odluke o poslovnoj tajni)“, *Pravni informator*, broj 4, godina VII, Intermex, Beograd, 2004.
Peters Tom, The Pursuit of Wow, *WIPO Magazine*, No 4/ 2002.

Интернет извори:

„Индустријска шпијунажа: Тајни економски подаци на мети Бондова данашњице“, *Ekspres*, 01/10/2018, Интернет: <https://www.ekspres.net>, 01/04/2019.

Радовановић Ратко, „Крадљивци знања и профита“, *Блиц*, 17/02/2009, Интернет: <https://www.blic.rs/vesti/svet/kradljivci-znanja-i-profita/zz8jvq6>, 11/04/2019.

APIS Security Consulting, *Индустријска шпијунажа и одбрана од ње*, Интернет: <http://www.apisgroup.org/sek.html?id=8>, (преузето: 26/02/2009.)

Intelligence operations, Интернет: <http://www2.scholastic.com/browse/article.jsp?id=5213>

Directive (EU) 2016/943 of the European Parliament and of the Council of 8 June 2016 on the protection of undisclosed know-how and business information (trade secrets) against their unlawful acquisition, use and disclosure, Интернет: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32016L0943>, 11/04/2019.

Intelligence operations, Интернет: <http://www2.scholastic.com/browse/article.jsp?id=5213>, 12/04/2019.

<http://www.cato.org/pubs/pas/pa-185.html>, (преузето: 15/04/2009.)

*Slobodan Simović*⁴⁵

BUSINESS INFORMATION – IMPORTANCE AND PROTECTION

Abstract

The necessity and actuality of information protection is reflected, both in private life, perhaps more than ever, as well as in politics, economy, finance and other areas of human activities. Businessmen, bankers, entrepreneurs of various profiles, politicians, and even private individuals constantly face the problem of "leaking information" to unauthorized users, and of stealing their business, production and private secrets.

As a result of the loss of important business information or business secrets, contracts are terminated or are not fulfilled, promises are violated and requests are ignored, for many of the unnecessary things funds are allocated, the competitive advantage of the market is lost, bankruptcies are being experienced, etc. Serious problems arise from the "leaking information" and the loss of business secrets. It is not surprising, therefore, that in the West, the saying is often used: "The most expensive thing in the world is information."

Therefore, "the issue of protecting information, business secrets in all its forms, is getting more and more relevant, and it will surely be much discussed over the years to come."

Key words: business information, business secrets, business secrets protection.

45 Prof. Dr. Slobodan Simović, Faculty of Diplomacy and Security, Belgrade, slobodandsimovic@gmail.com

Драган Колев

Факултет за дипломатију и безбедност, Београд

Бранко Велов

Факултет за дипломатију и безбедност, Београд

„ТЕОРИЈА ЗАВЕРЕ“ И/ИЛИ ЗАВЕРА ТЕОРИЈЕ

Сажетак

У времену опште деконструкције, културе тајновитости и конспиративно-сти, појављују се нови појмови који немају јасно дефинисано значење, односно који имају „конструктивистичку нејасноћу”. Међу њима значајно место заузима и појам „теорија завере”. То је једна од веома провокативних, контроверзних и занимљивих тема. Овај појам узнемирава било да сте креатор, заговорник, присталица или противник „теорија завера”. Као такав, одавно је побудио занимање истраживача и знатижељу јавности. Наука је самом феномену „завере” (а поготову политичкој завери) посветила значајну пажњу, па је чак на путу да конституише конспирологију као научну дисциплину која за предмет свог истраживања има управо завере. И поред тога, много је више питања која се односе на заверу и појам „теорије завера”, него што је одговора.

Иако се „теорија завере” најчешће употребљава у пежоративном контексту, у јавном и научном дискурсу приметно је постојање поларизованих ставова - одређени аутори одбацују сваки конспиролошки приступ објашњењу појединих догађаја или појава, како историјских тако и актуелних, док други сматрају да је историја људског друштва историја завера. У овом раду оба становишта се узимају у обзир, али се предност даје научном приступу - појам „теорија завере“ се сагледава из различитих углова, критички се преиспитују досадашња запажања и схватања, а све у циљу његовог јаснијег одређења. Ради разумевања суштине и садржаја феномена „завере”, поред појмова „теорија завере” и „теорија о завери”, уводе се нови конструкти као што су „теоријска завера”, „завереничка теорија” и „завера теорије”. Посебно се наглашава појам „теорија о заверама”, који је синоним за конспирологију, која се као научна дисциплина бави изучавањем завера.

Кључне речи: теорија, завера, конспирологија, политичка завера

УВОД

*Прва „теорија завере” је да завера не постоји.
Најраспрострањенија „теорија завере” је
да је све што се у друштву дешава завера.*

Непознати аутор

Један од честих појмова који се могу срести у јавности, у „амбијентима дневне политике”, али и у литератури која се бави друштвено-историјским појавама и процесима, свакако је појам „теорија завере”, или конспиративна теорија (енглески *conspiracy theory*, руски *теорія заговора*, немачки *Verschwörungstheorie*, шпански *teoría conspirativa*, француски *théorie du complot*, италијански *teoria del complotto*). Бранислав Матић својевремено је устврдио да „када би неко направио такву статистику, вероватно би се испоставило да је међу пет најчешће коришћених појмова у југословенским земљама током протекле четири године и појам завере”.¹ Феномени „завера” и „теорије завере” су интригантни, контроверзни и истраживачки занимљиви. Иако су завере и „теорије завере” одавно постале предмет научног истраживања, многи истраживачи још увек их третирају као део политичке митологије, јер лавиринт завера има мноштво тајних ходника. Оне спадају у тзв. *hoax* теорије, односно у теорије превара, лукавства, бизарности. Представљају снажан мотив многим истраживачима да крену у потрагу за „ненормативним, скривеним и тешко прозирним путевима практиковања моћи”.² Они који креирају „теорије завере” уобичајено се називају конспирационистима, они који се баве истраживањем завера конспиролозима, а они који их прихватају и шире - присталицама „теорије завере”. Наталија Нарочницкаја (Нарочницкая Натлија)³, Тим Маршал (Tim Marshall)⁴ и Роберт Хелви (Robert Helvey)⁵ објашњавали су поједине примере планирања и реализовања завере, док је Кејт Текет (Kate

1 Бранислав Матић, „Књига о завери”, у зборнику: *Све сфере завере*, (приредио: Бранислав Матић), Студентски културни центар, Београд, 1994, стр. 6.

2 Мишо Ђурковић, *Тамни коридори моћи: путеви савремене политичке теорије*, Укронија, Београд, 2013, стр. 7.

3 Натлија Нарочницкая, *Оранжевые сети, от Белграда до Бишкека* (ответственный редактор), Алетейя, Санкт-Петербург, 2008.

4 Tim Mašal, *Igre senki (Petooktobarska smena vlasti u Srbiji)*, Samizdat B92, Beograd, 2002.

5 Миодраг Новаковић, „Пуковник Роберт Хелви – Како смо Србима подметнули „Отпор“, *Патриот*, 24/02/2018, Интернет: <https://patriot.rs/pukovnik-robert-helvi-kako-smo-srbima-podmetnuli-otpor/>, приступљено 12/05/2019.

Tuckett)⁶ сачинила избор од 180 теорија завере које су глобално медијски најприсутније. Темељни приручник планирања и извођења завера у форми „обојених револуција“ написао је Џин Шарп (Gene Sharp), а код нас је преведен под насловом „Од диктатуре до демократије“.⁷

Бројна су питања која се односе на феномен „завере“ и „теорију завере“: Да ли је појам „теорија завере“ политички и академски коректан? Шта је све предмет расправе када се ради о заверама и о „теоријама завере“? Како разграничити наизглед сличне појмове као што су „завера“ и „теорија завере“? Да ли завере и „теорије завера“ једино постоје на нивоу спекулације? Да ли се заиста ради о заверама или о тежњама центара моћи да реализују одређене интересе? Колико у свему томе има истине? На који начин завере делују? У којим се облицима завере појављују? Да ли постоји и каква је улога тајних друштва⁸, мултинационалних корпорација, Пентагона, финансијских олигархија, Ватикана, отуђених центара моћи у стварању Новог светског поретка? Да ли постоје „владари света“, „тајна светска влада“? Шта је то политичка завера? Да ли се овим теоријама јавност наводи на погрешан закључак? Да ли се „теоријама завере“ врши суптилно „ограничавање слободе“, односно да ли оне омогућавају својеврсну лоботомију?

Покушај да се одговори на нека од ових питања, без амбиције на једино исправно и истинито гледања на феномене завера и „теорије завера“, у основи је овог рада. Наука има обавезу да успостави оријентире у шуми квазитеорија, јер оне могу имати штетне последице по друштво. Дезоријентисана јавност је подложна свакојаким утицајима, сумњама и веровањима. Иако је сумња драгоцен вредност, претеране и неосноване скепсе могу бити друштвено негативне појаве.

ОДРЕЂЕЊЕ ОСНОВИХ ПОЈМОВА: „ТЕОРИЈА“, „ЗАВЕРА“ И „ТЕОРИЈА ЗАВЕРЕ“

У науци је давно успостављен принцип да без ваљаног теоријског одређења појмова нема јасне научне спознаје суштине феномена којег означавају. Стога, јавља се потреба за јасним теоријским утемељењем и појмова „теорија“ и „завера“, које је неопходно теоријски одредити како би се одредила синтагма „теорија

6 Tuckett Kate, *Teorije zavjere*, Naklada ZORO, Zagreb/Sarajevo, 2005, стр. 7.

7 Džin Šarp, *Od diktature do demokratije*, Грађанске иницијативе/Удружење грађана за демократију и цивилно образовање, Београд, 1999.

8 Бројна су тајна, полутајна или друштва са тајнама. Сматра се да су следећа најпознатија: Слободни зидари (масони), Илуминати (слободни мислиоци), „Трилатерална комисија“, „Билдербершка група“, „Црно племство“, Друштво студената с Јејла, „Лобања и кости“, „Малтешки витезови“, „Синови слободе“, „Друштво Туле“, „Витезови златног круга“, „Хашашини – Ред убица“, „Ред источног храма“ и сл.

завере”. Политичка теорија на различите начине дефинише ове појмове. Имајући у виду да појам често има различито контекстуално, али и темпорално значење, неопходно је позабавити се њиховим одређењем.

Појам „теорија”

Реч „теорија” се у овој конструкцији не схвата као права научна теорија, већ првенствено као хипотеза или спекулација која чека своју потврду. Етимолошки посматрано, појам „теорија” је грчког порекла (*theoria*) и уобичајено је означавао радњу (глагол) гледање, посматрање. Дефинише се на два начина: у ширем смислу, то је „уопштено искуство, чисто сазнање (супротно пракси)”, а у ужем „системско излагање неке науке, извођење неке појаве из закона на којем се она оснива (супротно емпирији) или учење створено од закона и претпоставки; чисто научно посматрање без обзира на стварност; школска мудрост”⁹. У том смислу, придев теоретичан (грчки *theoretikos*) означава феномен који је „на теорији заснован, мисаон, чисто научни (супротно од практичан)”, а именица теоретичар (грчки *theoretikos*) се односи на „посматрача, истраживача мишљења, познаваоца неке науке која се не бави њом практично, човека од чисте науке (супротно практичар)”¹⁰. У „Енциклопедијском рјечнику дипломатије и међународних односа”, стоји да појам „теорија” (енглески *theory*, француски *theorie*) има два основна значења: „1) знање, скуп резултата мишљења (за разлику од праксе); 2) целовито објашњење једне групе појава која укључује и системски опис појава и закона чијим деловањем оне настају и мењају се”¹¹. У „Малој енциклопедији” се појам „теорија” дефинише као „склоп повезаних, методски проверених претпоставки које објашњавају неки скуп појава, односно чињеница”¹². Слободан Јанковић сматра да је теорија „системско објашњење закономерности која се појављује у посматраној групи појава или процеса у стварности, засновано на посматрању, промишљању, експериментисању и анализи”¹³. У Енциклопедији Британика (*Encyclopedia Britannica*) теорија се одређује као „структура широког домета која је заснована на људском промишљању, која обухвата скуп емпиријских (искуствених) закона у погледу регуларности понашања опажаних предмета и догађаја”¹⁴.

9 Милан Вујаклија, *Лексикон страних речи и израза* (треће допуњено издање), Просвета, Београд, 1986, стр. 905.

10 Исто, стр. 905.

11 Muhamed Najdarević, *Enciklopedijski rječnik diplomacije i međunarodnih odnosa*, Connectum, Sarajevo, 2007, стр. 611.

12 *Мала енциклопедија* (четврто издање), Просвета, III том, Београд, 1986.

13 Слободан Јанковић, *Англо-америчка обмана: да ли је изучавање међународних односа у сукобу са стварношћу?*, CatenaMundi, Београд, 2017, стр. 21.

14 Исто, стр. 21.

Исти аутор критикује ову дефиницију теорије као замршену и мањкаву у примени на друштвене науке, на понашања која нису увек рационалног карактера (јер човек није само рационално биће - вођен емоцијама, веровањем, неком идејом и сл. често се понаша нерационално, исто као и код поремећаја личности, афективних стања итд).

Појам „завера“ и „конспирација“

За разумевање самог појма „теорија завере“ важно је разграничити његово значење од појма „завера“ („ујдурма“, „интрига“, „сплетка“). Иако су на први поглед ови појмови прилично слични, потребно је нагласити да је феномен „завере“ доказан и у стварности утемељен (завере постоје), док је појам „теорија завере“ на нивоу конструкције која нема ваљану аргументацију.

Завере су појаве које нису довољно разумљиве јер су везане за „закулисна дешавања“, али су то и појаве које се често не могу рационално осветлити и објективним аргументима објаснити. Појам „завера“ је сам по себи семантички јасан све док се не употребљава као део контроверзне синтагме „теорија завере“, односно док се не удружи са појмом „теорија“. У зависности од контекста у коме се употребљава, овај термин поседује и неке нијансиране семантичке разлике. Обично се у колоквијалном смислу тумачи као тајни план, тајно деловање, тајно договарање и удруживање против некога да би се остварили заједнички циљеви (интереси) на рачун некога. За њега се користе многи синоними, као што су конспирација, урота, дослух, тајни уговор, прикривање, тајност деловања, тајни договор и сл.

Појам „конспирација“ је латинског порекла (*conspiratio*) и значи завера или урота,¹⁵ а односи се на прикривање, тајност деловања, тајни договор. Придев „конспиративан“ (*conspirativus*) означава особу или групу која је строго поверљива, која се односи на конспирацију, која је скривена од некога, која има карактер завере, која је заверенички оријентисана према нечему или некоме.¹⁶ Именицом „конспиратор“ или „конспирант“ (латински *conspirans*) се означава учесник у конспирацији, завереник, уротник.¹⁷ Глагол „конспирати“, латински *conspirare* настаје од префикса *con* и глагола *spirare* и значи дисати заједно, дисати као један - сложна активност да би се остварио неки заједнички циљ. У француском језику се употребљава термин „комплот“ (*complot, comploter*)¹⁸, у енглеском *conspiracy* (изведен из латинског) или *plot*¹⁹. У немачком језику се користе два глагола: *ver-*

15 Милан Вујаклија, *Лексикон страних речи и израза*, нав. дело, стр. 455.

16 Драган Симеуновић, *Теорија политике (ридер)*, Удружење наука и друштво, Београд, 2002, стр. 174.

17 Милан Вујаклија, *Лексикон страних речи и израза*, наведено дело, стр. 455.

18 Овај термин означава тајни споразум, потајну активност, тајно удруживање, ковање завере и сл.

19 Овај појам указује на једну од најзначајнијих димензија завере – на њено осмишљено планирање.

*schwörung*²⁰ и *verschweren*²¹ и придев *vershworen*²².

У „Колинсовом социолошком речнику” (*Collins Dictionary of Sociology*) се каже да се о завери „може говорити ако је манифестована на неки бесмислен, бизаран, чудан или ирационалан начин; и ако је испољена без икаквих проверљивих доказа”.²³ У Вебстеровом речнику (*Webster's Dictionary*) „завера“ се дефинише на следећи начин: „То је удружење људи који у тајности раде на остваривању неког злог и незаконитог циља”.²⁴ Може да означава „начин рада неке организације која је забрањена или прогоњена”, „чување у тајности имена припадника неке илегалне организације”, „скривање илегалних места” и сл. Драган Симеуновић, у настојању да понуди научну основу, каже: „Завера је организована конспиративна акција коју, са циљем остварење тајно договореног и брижљиво припреманог плана, тајно или јавно изводе одабрани и у завереничку групу или организацију чврсто повезани актери завере”.²⁵

Многи научници су посветили своју каријеру изучавајући примере завере у историји. Као пример такве истраживачке преданости често се наводи амерички професор историје Карол Квигли (Carroll Quigley) који је студиозно више од две деценије проучавао феномен завере. Своја сазнања је изнео у књизи „Трагедија и нада: историја света у нашем времену” (*Tragedy and Hope; A History of the World in Our Time*, 1966. год.) на преко 1300 страница²⁶. Као пример широко распрострањене међународне завереничке мреже наводи „Покрет округлог стола” (*Round Table Movement*), који сарађује са многим политичким организацијама, без обзира на идеолошко опредељење.

Појам „теорија завере”

Евидентно је да завере и теорија постоје и као научни појмови и као практичне чињенице. Проблем настаје када се ова два појма споје у једну синтагму, дајући квалитативно нови појам са новим семантичким садржајем и значењем. „Теорија завере” је термин који се у свакодневном говору често користи, а да теоријски није ваљано дефинисан појам.²⁷ У синонимном значењу се често употреб-

20 Он означава тајно повезивање против неког и с неким.

21 У овом облику он најчешће значи одрицати се од нечега или некога.

22 Овај придев се најчешће користи за означавање верности некоме или нечему.

23 Jary David & Jary Julia, *Collins Dictionary of Sociology (heading Conspiracy)*, Collins, Glasgow, 2005.

24 *An American Dictionary of the English Language*, интернет: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/conspire>, приступљено: 23.6.2018.

25 Драган Симеуновић, *Теорија политике* (ридер), нав. дело, стр. 175.

26 Carroll Quigley, *Tragedy and Hope: A History of the World in Our Time*, Macmillan, New York, 1966.

27 Драган Симеуновић, наведено дело, стр. 173.

љава и синтагма „конспиративна теорија”, мада би прецизније било да се употребљава синтагма „теорија конспирације”. Драган Симеуновић сматра да појам „теорија завере” још увек „не постоји као изграђен и конзистентно изложен научни појам”. Марина Мрвић мисли да је важно „направити јасну разлику између завере и ’теорије завере’, која је остала на нивоу претпоставке и иза које нема поткрепљујућих чињеница. Међутим, и ’теорија завере’ различитим путевима зна да пронађе своје место у свету практичне политике, па чак и да замагли праву суштину неке појаве”²⁸. Стручна литература која се бави овим појмом сугерише да је он још увек дескриптиван појам са тенденцијом да постане теоријски појам. За то је неопходно да се превазиђу постојеће једностраности, његово свођење на један (или неважан) елемент. Сходно конституисању и етаблирању конспирологије као научне дисциплине, и овај појам као део њеног категоријалног апарата временом ће добити своју конзистентност. Уосталом, то је случај и са многим другима појмовима који су имали свој пут теоријског уобличавања.

Када и зашто је настао овај појам? Један од одговора на ово питање се веже за седму деценију XX века (1967), када је америчка тајна служба Централна обавештајна агенција (CIA) сковала тај израз и препоручила га медијима за употребу како би се супротставила бројним тезама које су исказивале критички став према званичној верзији атентата на 35. америчког председника Џона Фиццералда Кенедија (John Fitzgerald Kennedy). Други аутори, као што је, на пример, француски научник Мишел Лакроа (Michel Lacroix) сматрају да је он настао у оквиру идеологије Новог доба (New Age).²⁹ Постоје и схватања да је термин „теорија завере” осмишљен са намером да дискредитује (компромитује) саму идеју о постојању завере као феномена. Сходно томе му је и дато пежоративно значење, како би се завере прикриле, или у најбољем случају сакрила права суштина завера. Ако се завера и открије, према овом схватању, онда се оптужују теоретичари завере да немају ваљане аргументе за своје тврдње и да термин „теорија завере” користе као инструмент за лажне оптужбе. Један од најпознатијих светских мислилаца Ноам Чомски (Noam Chomsky) у својим радовима и јавним наступима испољава критички однос према појму „теорија завере”. Он сматра да је ова синтагма производ америчког политичког естаблишмента, који настоји да домаћој, али и светској јавности, наметне неоснована виђења одређених појава како би сакрио свој стварни интерес и прави циљ.³⁰

Поједини научници етиологију ове теорије налазе у комплексности друштвених појава и процеса. Они сматрају да су често одређене социјалне појаве тешко објашњиве, јер су саме по себи комплексне, и јер не постоји довољно видљивих информација, или јер нису биле предмет озбиљнијег научног истраживања. Због

28 Марина Мрвић, „Политичка завера као инструмент политичке борбе“, *Култура Полиса*, Vol. 10, бр.22, Култура – Полис, Нови Сад, 2013, стр. 289-302.

29 Mišel Lakroa, *New Age: ideologija novog doba*, Clivo, 2001, Beograd.

30 Noam Čomski, *Hegemonija ili opstanak (Projekat američke imperije)*, Rubikon, Novi Sad, 2008.

тога се поједини догађаји (појаве, процеси) из свакодневног живота настоје објаснити на што једноставнији начин, па и „теоријама завере”.

Раширено је и схватање да је савремени концепт „теорија завере” првобитно заснован на завереничкој традицији и да су први писани примери ове теорије забележени почетком XX века у земљама као што су Сједињене Америчке Државе и Немачка. Тада је термин „теорија завере” имао неутралан карактер, а тек деценију касније је попримио ирационалан и погрдан карактер, као и семантички садржај који је означавао да теорија није основана. Постоје и мишљења да се дубљи корени „теорије завере” могу тражити у митолошком наративу о тајним друштвима који се развио крајем XVIII века, па и раније. Њена појава се често везује за период када капитализам прераста у фазу империјализма и када почиње изградња Новог светског поретка. Тада су научници почели пажљивије да се односе према конспиролошком начину размишљања и тумачењу друштвених (политичких, војних, економских и сл) појава у свету. То је довело до постављања темеља нове теоријске школе под називом конспирологија, која је многе друштвено-политичке појаве и догађаје у свету објашњавала управо теоријом о завери. Сматра се да је родоначелник ове теорије познати руски филозоф Александар Дугин (Александр Гелъевич Дугин).

Дефинисање „теорије завере”

Синтагмом „теорија завере” квалификују се разни догађаји и процеси. Везују је и за конзервативне идеологије које на нереалан начин тумаче догађаје у свету. Из тога произилазе и бројне дефиниције. Број дефиниција „теорија завере” је пропорционалан броју теоретичара који се баве њеним дефинисањем. Овде ћемо навести само неке, које су по нашем суду, најпарадигматичније и најзанимљивије, а које су често и опречног значења. Дефиниције „теорије завере” се најчешће могу сврстати у два антагонистичка облика: као афирмација постојања саме завере, и као негација постојања саме завере. Амерички политиколог Мајкл Баркун (Michael Barkun) све теорије завере класификује у три основне групе: теорија догађаја, системске теорије завере и теорија суперконспирације.³¹

Раширено је и схватање да је „теорија завере” само део урбаних легенди које често улазе у домен спекулација. Појам не претендује да објасни историјску и актуелну социјалну стварност, већ служи за замајавање јавности. Многи сматрају да су „теорије завере” класична схоластика³², односно примери објашњења

³¹ Barkun Michael, *A Culture of Conspiracy: Apocalyptic Visions in Contemporary America*, University of California Press, Berkley, 2006.

³² Схоластика је средњовековна хришћанска филозофија која је сматрала својим задатком да докаже да су верске истине у исто време и нужне истине разума; то је у ствари теологија или како су је назвали, „служавка теологије“. Она је одбачена као ненаучна.

неких феномена, и да су као такве део сензационализма којим се банализује стварност. Њима се негира да је неки догађај (политички, војни и сл.) последица зававајућег плана неког тајног удруживања моћних особа или моћних елита.

Ђорђе Лукић теорију завере дефинише као „настојање да се крајњи узрок и разлог неког друштвеног, политичког или историјског догађаја објасни као тајни план тајног удружења моћних особа, уз негирање могућности да је догађај резултат директне активности учесника или да се догодио спонтано. Некад има конотацију параноичног и неоснованог веровања“.³³

Теорије завере у извесном смислу имају и метафизички карактер, јер се не подударају (нису у складу) у потпуности са стварним чињеницама.

Појам „теорија завере“ се дефинише и као „покушај да се објасни крајњи разлог неког (најчешће друштвеног, политичког, или историјског) догађаја, као тајни план тајног удружења моћних особа (често описаних као „моћна елита“), уз негирање да је догађај резултат директне активности учесника или спонтани догађај“³⁴. Сходно томе, и други теоретичари сматрају да се „теоријом завере“ настоји убедити јавност да је „све унапред изрежирано“, „да неко некоме ради иза леђа“, „да је то копање јаме неком другом“, да је то анализа неког догађаја којом се долази до закључка да је он унапред испланиран и да су то само „некакве теорије завере“.

Поједини теоретичари који се баве истраживањем „теорије завере“ на глобалном нивоу сматрају да је то специфична тврдња (теза, мишљење, став) којом се значајнији друштвено догађаји означавају као закулисно деловање моћних група и појединаца који су део хијерархије моћи. Како истинитост тих догађаја није лако спознати и утврдити, они непрестано нуде одговоре на фундаментално завереничко питање: Ко влада светом?

НАРАТИВ И ДИСКУРС ЗАВЕРЕ И „ТЕОРИЈЕ ЗАВЕРЕ“

Феномени „завера“ и „теорија завере“ су веома комплексни, и као такви располажу различитим нарацијама³⁵ и бројним дискурсима³⁶.

Дискурсе о заверама и о „теоријама завере“ можемо у најопштијем смислу поделити у три основне групе: а) дискурси који негирају постојање завере или умањују њихов значај и имају негативан однос према „теоријама завере“ (анти-

33 Ђорђе Лукић, *Mali diplomatski rečnik*, Dan Graf, Beograd, 2013, стр. 392.

34 https://sr.wikipedia.org/sr-ec/Teorija_zavere, приступљено: 02/03/2019.

35 Нарација (латински *narratio* – прича, приповетка, приповест, причање, приповедање). Видети у: Милан Вујаклија, наведено дело, стр. 597.

36 Дискурс (латински *discursus*, француски *discours* – разговарање, разговор, говор, беседа, предавање, излагање). Видети у: Милан Вујаклија, наведено дело, стр. 230.

конспирационалисти), б) дискурси који историју људског друштва посматрају као историју завере и имају негативан или позитиван став према „теоријама завере” (конспирационалисти, апологете завере), и в) дискурси који се не баве питањем постојања завере као феномена, већ су првенствено против „теорија завере” и исмевају све оне који проговоре о некаквим заверама. Амерички публициста Ралф Еперсон (Ralph Epperson) тврди да је главне историјске догађаје могуће сумирати у две „алтернативне школе мишљења: а) Виђење историје као случаја: историјски догађаји дешавају се случајно, без неког очевидног разлога. Владари немају моћ да утичу на њих; б) Виђење историје као завере: историјски догађаји одвијају се према утврђеном плану из разлога који су људима обично непознати”.³⁷

Прва група (негативно)

Прва група теоретичара (антиконспирационалисти) сматра да завере не постоје, или да су у најбољем случају ретке појаве у историји друштва и да као такве нису битно утицале на друштвене процесе. Сматрају да су завере саме по себи неодрживе, јер је „истина увек чудније од фикције”. Једна струја сматра да су „теорије завере” нетачне теорије и да их као такве треба одбацити и користи овај конструкт да би се обрушила на проповеднике и поборнике свакојаким теорија који су још увек отпорни на противаргументе о постојању завере. Дакле, када нема завере (или су оне као феномен мало значајне за друштвену динамику), нема ни „теорије завере”, али се онда не може говорити ни о конспирологији као науци о заверама. Као пример ове школе мишљења могуће је навести тврдњу познатог америчког геополитичара Збигњева Бжежинског (Zbigniew Bzezinski) да је „историја много више продукт хаоса него завере”.³⁸ Још експлицитнији је у оваквом схватању историјских догађаја био амерички економиста Џејмс Варбург (James Paul Warburg), који тврди да је „историја детерминисана много више случајностима него осмишљеним намерама, али веома често и ирационалним понашањем људика”.³⁹ Амерички историчар Даниел Пајпс (Daniel Pipes) наводи бројне научне анализе које су потврдиле тезу да се аргументи на којима се заснивају „теорије завере” углавном темеље на квазиаргументима.⁴⁰ Сходно томе, они на „теорије завере” *a priori* гледају негативно и са презиром, јер оне догађаје и процесе тумаче првенствено на основу њихове спољне манифестације. Називају их „погрешним и површним теоријама”, „недоказаним и непровереним причама”, „демагошким

37 Ralf Epperson, *Nevidljiva ruka: uvod u istoriju zavere* (treće izdanje), Plavi krug, Beograd, 2000, стр. 11.

38 Према: Ralf Epperson, *Nevidljiva ruka: uvod u istoriju zavere*, нав. дело, стр. 12.

39 James Warburg P., *The West in Crisis, Double-day and Company, New York, 1959*, стр. 20.

40 Daniel Pipes, *Conspiracy: How the Paranoid Style Flourishes and Where It Comes From*, Free Press, New York, 1997.

популизмом”, „подметањем лажи као истине” „олако изреченим квалификацијама”, чак и када „постоје реално утврђење чињенице. Због тога, оваква „банализација стварности” ни приближно не одговара стварности. Они указују на апсурдну и необичну (гротескну) природу тзв. „лаичке конспирологије”. У супротном, можемо о одређеним друштвеним догађајима говорити као о опскурним и теоријским спекулацијама. Они сматрају да се и данас олако констатује да је неки догађај завера која је усмерена против некога или нечега, па и када за то не постоје нимало ваљани и чврсти докази. Многи историјски догађаји су у сенци завера само због тога што нису објективно и на време расветљени.

Основна замерка оваквом антиконспирационалистичком ставу се односи на нихилистички однос према феномену завера. Наука је давно утврдила да се феномен завере не може доводити у питање, ни потреба да се на научној основи она изучава (па и да се етаблира нова научна дисциплина – конспирологија). Али то отвара и могућност да се конструкт и наратив „теорије завера” критички посматрају.

Друга група (позитивно)

Друга група (конспирационалисти) заступа тезу да су сви друштвени токови и догађаји првенствено последица нечијих завера, односно да се захваљујући првенствено заверама друштвено-политички живот тако динамички мења. По њима, готово да се може рећи да је историја људског друштва историја завера. Једна струја конспирационалиста сматра да је стога неопходно конституисати науку која би се бавила феноменом завера и која би представљала „теорију о заверама”. Друга струја конспирационалиста сматра да је оно што на први поглед изгледа реално само привид, предрасуда, илузија, обмана, а да су управо „теорије завера” те које откривају праву суштину, упућују на оно што је истина или на оно шта је скривено из појавног.

Тако, на пример, британски филозоф аустријског порекла Карл Попер (Karl Raimund Popper) тврди да „теорије завере” полазе од става да ништа што се дешава у друштву није случајно, односно да је све неко већ испланирано и да се то најбоље види у припремљеном (пажљиво планираном) деловању тајних организација, или разних центара моћи који управљају догађајима.⁴¹ У прилог овој школи мишљења је и чувена изјава америчког председника Фрекнлина Рузвелта (Franklin Delano Roosevelt) да се „у политици ништа не догађа случајно. Уколико се и догоди, тако је било планирано”.⁴² Историчари сматрају да су ово два екстремна на-

41 Karl Popper, *Conjectures and Refutations: The Growth of Scientific Knowledge*, Routledge and Kegan Paul, London, 1963.

42 Ralf Eperson, *Nevidljiva ruka: uvod u istoriju zavere*, нав. дело, стр. 12.

чина објашњења историјских догађања, и да су догађаји у прошлости много комплекснији.

Амерички радио-водителј Милтон Вилијам Купер (Milton William Cooper) има статус својеврсне легенде међу теоретичарима завере. Тај статус је стекао књигом „Погледај бледог коња” (*Behold A Pale Horse*) у којој је навео бројне завере које је настојао да поткрепи изворном документацијом и листом имена укључених у завере. Посебну пажњу је придавао тајним друштвима Новог светског поретка (NWO) и глобалним заверама. Убијен је 2001. год. од стране полиције у покушају да га ухапсе, јер је наводно била за њим издата потерница због неплаћања пореза, а његове присталице сматрају да је убијен због откривање плана о глобалној завери. Следи га швајцарски писац Ерих фон Деникен (Erich von Däniken) са својом чувеном књигом са контроверзним насловом „Сећање на будућност” (*Erinnerungen an die Zukunft*). Најактуелнији светски теоретичар завере је британски писац и јавни говорник Дејвид Ајк (David Icke), који је аутор двадесетак књига које се баве овом проблематиком. Једна од најпознатијих је „Глобална завера и како је окончати” (*Guide to the Global Conspiracy and How to End it*).

Дискурс који сматра да је занемарљив број аутора који негирају постојање феномена завере тврди да је тешко наћи неки историјски догађаја који бар делимично не садржи неки елемент завере. Стога историја обилује бројним примерима нерасветљених атентата, случајних убистава, тајних савеза, дворских завера, политичких интрига, издаја у рату и сл. Дакле, завера није само конструкт, већ и чињеница која је постојала од памтивека („од кад је века и човека”; „од када је света и века”). Историја је забележила прве завере на самом почетку цивилизације. Свој савременији карактер је добила у античко доба. Тада се испољавала као специфичан инструмент (метод, акција) политике којим су се служили незадовољни појединци или групе за освајање (па и одржавања) власти. Она је коришћена за обарања или успостављање ауторитарних владалаца, диктатора или олигархија.

„Теорија завере” се посматра и као део настојања да се разумеју и јасније (једноставније) објасне одређени друштвени догађаји и процеси који су сами по себи веома сложени, на први поглед неповезани, али и тешко објашњиви. Дакле, могу се посматрати и као део намере да се допринесе сагледавању стварности, али и као намере да се истина о некој појави сакрије. Постоје и мишљења да „теорије завере” имају неки виши смисао иза кога стоји неки конспиратор који усмерава догађаје у свету.

Могуће је навести безбројне примера завереничких догађаја као доказе о постојању феномена завере око којих су исплетене „теорије завере”. Изненађујуће је које размере оне имају и у којој мери су историјски усађене, али и изузетно моћне. Историчари кажу да их је више неуспелих него успешних, али упркос томе њихова појавност је имала континуитет.

Многи публицисти „теорију завере“ изједначавају и са паранојом, односно сматрају их „политичком паранојом”. Постоје и теоретичари „теорије завере” који сматрају да су оне конструкције (тврдње) које полазе од чињенице да завере постоје, али да то није лако доказати, јер је реалност комплексна, док други сматрају да то и не треба доказивати, већ да је дату појаву довољно оквалификовати као завера.

Дакле, можемо закључити да је завера имала веома значајну улогу у историји људске цивилизације. Сматрамо да као веома значајан феномен заслужује много већу научну пажњу него што јој је до сада придавана.

ПСИХОЛОШКИ ДИКУРС О „ТЕОРИЈАМА ЗАВЕРА”

Различите науке су се бавиле феноменом „теорија завере”; међу њима се посебно истиче психологија, која истражује психолошке разлоге раширеног убеђења (веровања) да су у основи многих догађаја управо завере. Британски психолог Роб Бродертон (Rob Brotherton) сматра да је „теорија завере” пре свега ствар веровања: за неке је то завера, а за друге изговор.⁴³

Један од најзначајнијих фактора масовног прихватања „теорија завере”, по нашем мишљењу, је антрополошки: човек је много више биће веровања (*homo religiosus*) него биће сумње. Човеку је лакше да верује него да сумња. Човек је и лаковерно биће и биће празноверја. Стога му је лакше да поверује у постојање завере, у закулисне активности одређених центара (не)моћи, него да исказује сумњу у њихово постојање. Ову чињеницу обилато користе завереници да убеду све остале да „никакве завере нема”, или још боље, да је завера измишљена („*Баво је успео када је убедио Еву да он као такав не постоји*”). На овој чињеници у великој мери почива успешност завере.

Као друго, постојање или непостојање саме појаве коју називамо „завером” не би ништа променило у причи о заверама. Веровање у постојање завере је основ њиховог постојања, без обзира да ли завере као појаве постоје или не.⁴⁴ Дакле, постоји социјално-психолошки фиксирано веровање да завера постоји. Она у најширем смислу те речи и постоји, али не у оном колоквијалном значењу, мада се ни то не искључује: завера из чисте обести или пакости. Сходно томе, постоји веровање да су кроз историју завере имале значајну улогу у одвијању бројних догађаја. „Теорије завере” поседују веома разрађен и разуђен категоријални апарат, али и богату аргументацију. Велики је број људи који је убеђен у постојање мреже „за-

43 Rob Brotherton, *Suspicious Minds: Why We Believe Conspiracy Theories*, Bloomsbury Sigma, London, 2017.

44 Слично као и код религије: независно да ли Бог постоји или не, верници верују у његово постојање.

вереника” који имају своје стратешке планове, посебне концепције које су одраз њихових интереса и које желе да наметну човечанству. Конспиролошки елементи су присутни у савременој историји, у културологији, историографији, па и у дневној политици. Понекад имају веома значајну улогу, па и најјачи аргумент у објашњавању одређених појава.

Као треће, човек има исконску потребу (мотив) да догађаје описује „вишком истине” „поверљивим информацијама” и сл. Постоји одушевљење конспирацијама, тајним езотеријским знањима. Оне задовољавају мотив самопотврђивања и социјалне промоције, теоретичару завере дају осећај тријумфа, али и губитак емпатије. Одатле и појава бројних креатора „теорија завере” који настоје да ове своје мотиве задовоље нуђењем информација до којих „други нису могли да дођу”. Када појединци поверују у „теорију завере”, веома их је тешко разуверити, јер веровање није засновано на чињеницама, а најчешће веровања нису логична. Искуства показују да и када се укаже на непостојање доказа о „теоријама завере”, то учвршћује њихово веровање да се чињенице о доказима намерно сакривају.

Многа истраживања савремених социолога и историчара религије указују на појаву која наводи на постојање завере. На први поглед нелогично објашњење узрока појединих догађаја и историјских феномена указује да постоје извесни митолошки комплекси у колективно несвесном који дате „догађаје доводе до митолошких парадигми” (Дугин), а који су тотално ван могућности рационалног објашњења. Користе се аргументи да су појединци наивно подлегли преварама, да су „погрешили у процени”, „да су погрешно поверовали у химеру”⁴⁵, јер у њиховом уму постоје архаични слојеви (несвесни архетипови) који имају тенденцију да из тих дубина изађу на површину да би саопштили одређену поруку која је у принципу недовољно артикулисана. Тада се приступа „теоријама” којима се таква појава настоји рационализовати.

Опсесивно веровање у „теорије завере” може да произведе психолошке поремећаје – разне врсте безразложних страхова, фобија, али, се теже може доказати да је завера резултат психичког поремећаја, мада се појединачни примери не могу искључити.⁴⁶ Психолошка истраживања су показала да осећаји немоћи и несигурности веома често представљају основу веровању у „теорије завере”.

Ако се дубље зађе у мотиве због којих се „теорије завере” подржавају (промовишу, шерују, лајкују и подупиру коментарима на друштвеним мрежама), може се рећи, да они који их шире често и сами не верују у њих. Када се промовише

45 Химера/шимера (грчки *chimaria*) – митолошки: древна грчка легенда о страшној немани (спреда лав, у средини коза, а позади змај); фигуративно: варка, самообмана, уображење, сањарија, неизводљива мисао.

46 Постоје различите врсте манијакално-депресивних психоза о прогањању, али то је већ проблем психијатрије.

било која идеја или теорија, циљ може да буде стицање популарности, формирање неке виртуелне заједнице, тражење истомишљеника и следбеника. Такође, мотив може да буде „бунтовништво без разлога“, негирање општеприхваћене истине из забаве, занимљиво је промовисати нешто што је радикално другачије од доминантног итд.

КРИТИЧКИ ОСВРТ НА „ТЕОРИЈЕ ЗАВЕРЕ“

Сматрамо, на основу до сада реченог, да наведени дискурси о „теоријама завере“ не могу издржати научну критику. Односно, да је ова синтагма неспретно изабрана, да таква „теорија“ има неформалан карактер и да стога, у правом смислу те речи, и не постоји.

Наведени дискурси виђења одређених догађаја су некомплетни и једностранни, засновани на предубеђењима и стереотипима. Донекле је разумљиво да комплексност догађаја често захтева поједностављено тумачење да би се лакше разумело, али то може да одведе ка тривијализацији, банализацији објашњења онога што се стварно дешава. „Теорије завере“ често узимају у обзир само оне чињенице које се уклапају у задати наратив, а остале се занемарују или се одбацују као нетачне. Као да су њене апологете вођене познатом Хегеловом максимом „да ако чињенице говоре супротно од тврдње, тим горе по чињенице“. Категорија „теорија завера“ упозорава да није пожељно излазити изван оквира главног тока (*mainstream*) наратива као оквира разумевања и проучавања одређеног феномена. Великим бројем информација (или бројним „теоријама завера“) се јавност збуњује или се усмерава у жељеном правцу, а прикривају се стварни интереси и намере.

Овај термин се користи у популарној култури, али и у академским круговима као фолклорни термин, као трач, гласина и сл. Термин нарочито употребљавају противници „теорије завере“ да би се одређене тврдње „дисквалификовале као смешне, недоказане, неисправне, параноидне, бизарне или ирационалне и при томе му дају негативну конотацију“.⁴⁷ Ако се на овај начин обележи нека тврдња или њен заговорник, онда се исказује скептицизам према њој или према оном ко ту тврдњу износи. Категоријом „теорије завера“ се не објашњавају конкретне политичке појаве и процеси, већ се доводи у питање валидност, тачност и истинитост знања саговорника о некој појави („*Ма није то тако као што ти мислиш!*“), јер „то је за њега непозната земља“ (*terra incognita*), односно он „о томе нема појма“. Термин „теорија завере“ је моћан реторички конструкт који се користи да би се денунцирала било каква рационална мисао. Он се примењује када се настоји ука-

47 Birchall Clare, *Knowledge Goes Pop: From Conspiracy Theory to Gossip*, Berg Publishers, Oxford, 2006.

зати да друштвене појаве имају скривену агенду и да званични разлози нису прави мотиви њиховог догађања. Овом „теоријом” се сугерише да официјално објашњење није истинито, већ да се користи као инструмент психолошке манипулације. Термин може да асоцира на особу која је збуњена, на особу која живи у свету маште, на собу која је заведена неистинитим и нереалистичним виђењима неког дешавања.

Због свега наведеног, неопходно је према самом термину „теорија завере” имати резерве, јер он не имплицира никакве изграђене и конзистентне теоријске ставове. То значи да он није резултат интрига, већ се њиме суштина одређених појава намерно искривљују, а јавно мњење обликује према унапред циљаним идејама. Овим термином се често прикривају неке друге значајне појаве, односно пажња јавности се усмерава ка небитним догађајима, или се они кроз социјални инжињеринг намерно производе. У томе и налазимо оправдање да синтагму „теорија завере” стављамо међу знаке навода. „Теорија завере” је опасна, јер укида идеју сумње, а пласира идеју да нема лажи, да политичке елите раде у општем интересу, у складу са интересима народа којег представљају, да теоретичари завера имају амбицију да сакрију истину. Критичари „теорије завере” настоје да осуде оне који нису одустали од логичног мишљења. Мајкл Паренти (Michael Parenti) тврди да нема никаквих „теорија завере” да постоји пракса завера.⁴⁸ Он своју тезу настоји да научно заснује и аргументовано докаже. Можда би се најправилније могло говорити о „пракси интереса”, а не о „теорији завера”. У том смислу се може тврдити да светом управљају корпоративни и финансијски интереси контролом земаља, услова и експлоатације рада, природних ресурса и тржишта.

ЗАКЉУЧАК

У настојању да понудимо адекватне закључке, уважићемо неколик постулата који ће нам послужити као теоријска упоришта. Као прво, феномени „завера” се не могу доводити у питање. Они као такви постоје од памтивека и пратилац су развоја људског друштва. Са развојем цивилизације постајали су софистициранији и ефикаснији. Дакле, нема сумње да завере као појаве постоје и да се готово од свега може направити завера. Може се сачинити дугачак списак сплетки и интрига и наше свакодневице. Дакле, завере су реална, објективна појава. Оне постоје и предмет су проучавања науке коју зовемо конспирологија. То само по себи изазива пажњу и потребу да се овај феномен пажљиво проучи.

Као друго, и теорије као системи знања или погледа на неки феномен та-

⁴⁸ Michael Parenti, *Face of Imperialism: Responsibility-Taking in the Political World*, Routledge, New York, 2011.

кође постоје. Нема науке која не располаже низом теорија о проблему који је предмет њеног истраживања, односно објекат њеног посматрања. Дакле, и постојање теорија као форми научних спознаја није упитно.

Као треће, не може се оспорити ни намера и обавеза науке да се бави и феноменом завере и да о њему изграђује своје теорије. То значи да није могуће оспоравати постојање различитих теоријских приступа феномену завере. У том смислу је сасвим упутно говорити о постојању различитих теорија о појави коју именујемо као завера.

Ако овако поставимо однос према овој појави, онда се увиђа сва комплексност која прати сам појам „теорија завере”, одређење његовог значења и (зло)употребе у свакодневной конверзацији. Оваквим приступом се може избећи наметнута дилема: или си присталица теорија завере, или одбацујеш сваку помисао на постојање „теорија завере”. Односно, сматрамо да је расправу о овој теми потребно ситуирати изван контекста „или-или”, већ посматрати са позиције „ни-ни”: ни „за” теорију завере, ни „против” теорије завере, већ „о” самој теорији завере. Тиме се бар на почетку расправе о овој теми остаје вредносно неутралан у конципирању њене теоријске парадигме.

Посматрање и тумачење историјских или актуелних друштвених и политичких догађаја и процеса само (искључиво) кроз призму закулисног деловања разних центара моћи, у својој суштини није у сагласности са реалношћу, односно то је својеврсно застрањивање. Због своје једностраности и поједностављивања она се сврставају у „теорије завера”. Али, с друге стране, то не значи да завера, обмана, манипулација, превара или неких других системски планираних, добро осмишљених и реализованих политичких активности (па и геополитичких игара) нема, и да оне нису обликовале историјске процесе и догађаје, да не утичу на актуелне догађаје и процесе и да неће детерминисати будуће догађаје и процесе. Могли бисмо, са теоријског становишта којег смо у уводу рада дефинисали, рећи да је и прво (теорије завере), али и друго - тумачење збиље (негирање постојања било какве завере) једнострано, површно, упрошћено а самим тим ненаучно. Истина је, као и обично, негде на средини. Искључивање било каквих скривених елемената, арканских интереса, тајних договора, јесте наивно виђење света у којем живимо, али и свако претеривања у томе може да одведе у апатију, безвољност или дефетистички пацифизам („Сила Бога не моли!”).

Ако критички преиспитамо ова крајња схватања, онда отварамо могућност реалнијег разумевања свега онога што се дешава у свету, па и на овим просторима.

Реч „завера” у колоквијалном контексту има изразито негативно значење. Исто тако и термин „теорија завере” најчешће има негативно конотацију (параноичног и неоснованог веровања). Са ниподаштавањем се гледа на појединце који се уобичајено етикетирају као „творци лажних завера”, или једноставније као

„теоретичари завере”.

Позиција аутора овог рада су биле: ни за, ни против, већ о завери (и о „теорији завере”) као таквој. Дакле, не треба имати аверзију нити бити заговорник „теорија завере”. Иако појам „завера” није научно изграђен и теоријски прецизно дефинисан, он се употребљава у политикологији као науци о политици. Исто тако и синтагма „теорија завере” није јединствено дефинисана. То није никакав изузетак, јер је и у другим наукама слична ситуација. Свака наука се развија, обогаћује свој категоријални апарат и перманентно редефинише семантички садржај својих појмова.

Првобитно значење синтагме „теорија завере” је било вредносно неутрално (означавало је неку тврдњу, мисао, став, који су се односили на политички догађај), да би последњих деценија XX века она добила пежоративно значење (тајна активност носиоца моћи).

Стога је и разумљиво зашто су ове теорије веома раширене и зашто имају толики значај за велики број људи, који у њима проналазе објашњења појава које нису лако разумљиве и које немају рационалан одговор.

Зато сматрамо да је конструкт „теорија завере” својеврсна фантазмोगорија⁴⁹, фантазма⁵⁰, квазитеорија или псеудотеорија. Стога, да би се разумела суштина и намена категорије „теорија завера”, предлажемо увођење нових појмова као што су „теоријска завера”, „завереничка теорија” и „завера теорија”. Уз њихову помоћ можемо понудити одговор на питање да ли је могућа завера „теоријама завера”. Као што је могућа завера разним ентитетима, постоје и теорије које могу да се користе у завереничке сврхе, односно могућа је и завера „теоријама завера”. На то се могу надовезати и „теорије заблуда” као облик геополитичке манипулације на глобалном нивоу.

Као што је неприхватљиво прихватање свега реченог „здроаво за готово”, исто тако је неприхватљиво свако објашњење појава негативно окарактерисати као погрешну интерпретацију, односно као „теорију завере”, јер ни једна ни друга крајност не одговара реалности.

49 Фантазмोगорија (грчки *phantasma* - представа, скуп; грчки *agora* – скуп) је вештина приказивања аветиња и др. Помоћу оптичких справа; опсена, варљива слика, утвара, чаролија, халуцинација. Види: Милан Вујаклија, *Лексикон страних речи и израза*, нав. дело, стр. 954.

50 Фантазма (грчки *phanazma* – варљива слика) је слика створена маштом, утвара, привиђење, авет, фантом. Види: Милан Вујаклија, *Лексикон страних речи и израза*, нав. дело, стр. 954.

ЛИТЕРАТУРА

Вујаклија Милан, *Лексикон страних речи и израза* (треће допуњено издање), Просвета, Београд, 1986.

Ђурковић Мишо, *Тамни коридори моћи: путеви савремене политичке теорије*, Укронија, Београд, 2013.

Јанковић Слободан, *Англо-америчка обмана: да ли је изучавање међународних односа у сукобу са стварношћу*, Catena Mundi, Београд, 2017.

Мала енциклопедија (четврто издање), Просвета, III том, Београд, 1986.

Матић Бранислав, „Књига о завери”, у зборнику: *Све сфере завере*, (приредио: Бранислав Матић), Студентски културни центар, Београд, 1994.

Мрвић Марина, „Политичка завера као инструмент политичке борбе“, *Култура Полиса*, Vol. 10, бр. 22, *Култура – Полис*, Нови Сад, 2013, стр. 289-302.

Нарочницкая Натлија (ответственный редактор), *Оранжевые сети, от Белграда до Бишкека*, Алетейя, Санкт-Петербург, 2008.

Новаковић Миодраг, „Пуковник Роберт Хелви – Како смо Србима подметнули „Отпор““, *Патриот*, 24/02/2018, Интернет: <https://patriot.rs/pukovnik-robort-helvi-kako-smo-srbima-podmetnuli-otpor/>, приступљено 12/05/2019.

Симеуновић Драган, *Теорија политике (ридер)*, Удружење наука и друштво, Београд, 2002.

Eperson Ralf, *Nevidljiva ruka: uvod u istoriju zavere* (treće izdanje), Plavi krug, Beograd, 2000.

Hajdarević Muhamed, *Enciklopedijski rječnik diplomacije i međunarodnih odnosa*, Connectum, Sarajevo, 2007.

Lakroa Mišel, *New Age: ideologija novog doba*, Clio, 2001, Beograd.

Lukić Đorđe, *Mali diplomatski rečnik*, Dan Graf, Beograd, 2013.

Maršal Tim, *Igre senki (Petooktobarska smena vlasti u Srbiji)*, Samizdat B92, Beograd, 2002.

Tuckett Kate, *Teorije zavjere*, Naklada ZORO, Zagreb/Sarajevo, 2005.

Čomski Noam, *Hegemonija ili opstanak (Projekat američke imperije)*, Rubikon, Novi Sad, 2008.

Šarp Džin, *Od diktature do demokratije*, Građanske inicijative/Udruzenje građana za demokratiju i civilno obrazovanje, Beograd, 1999.

An American Dictionary of the English Language, интернет: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/conspire>, приступљено: 23/06/2018.

Barkun Michael, *A Culture of Conspiracy: Apocalyptic Visions in Contemporary America*, University of California Press, Berkeley, 2006.

Birchall Clare, *Knowledge Goes Pop: From Conspiracy Theory to Gossip*, Berg Publishers, Oxford, 2006.

Brotherton Rob, *Suspicious Minds: Why We Believe Conspiracy Theories*, Bloomsbury Sigma, London, 2017.

Jary David & Jary Julia, *Collins Dictionary of Sociology (heading Conspiracy)*, Collins, Glasgow, 2005.

Parenti Michael, *Face of Imperialism: Responsibility-Taking in the Political World*, Routledge, New York, 2011.

Pipes Daniel, *Conspiracy: How the Paranoid Style Flourishes and Where It Comes From*, Free Press, New York, 1997.

Popper Karl, *Conjectures and Refutations: The Growth of Scientific Knowledge*, Routledge and Kegan Paul, London, 1963.

Quigley Carroll, *Tragedy and Hope: A History of the World in Our Time*, Macmillan, New York, 1966.

Warburg P. James, *The West in Crisis, Double-day and Company*, New York, 1959.
https://sr.wikipedia.org/sr-ec/Teorija_zavere, приступљено: 02/03/2019.

*Dragan Kolev*⁵¹

*Branko Velov*⁵²

"CONSPIRACY THEORY" AND / OR CONSPIRACY OF THEORY

At the time of general deconstruction, a culture of secrecy and conspiracy, new concepts appear that do not have a clearly defined meaning, that is, they have a "constructivist ambiguity". Among them, the notion of "conspiracy theory" is also significant. It is one of the most provocative, controversial and interesting topics. It upsets whether you are a creator, advocate, adversary, or opponent of "conspiracy theory." As such, it has long stirred the interest of researchers and curiosity of the public. Science has devoted considerable attention to the phenomenon of "conspiracy" (and especially to political conspiracy), and it is even on the way to constitute conpirology as a scientific discipline that has just conspiracies for its subject matter. Nevertheless, there are still many more questions relating to conspiracy, as well as to the notion of "conspiracy theory" than the answers.

The term "conspiracy theory" is most often used in a pejorative context. There are polarized attitudes around it, that is, there are authors who reject any conspiratorial approach to explaining certain historical events or phenomena in the present, but also those who believe that the history of human society is the history of conspiracy. In this paper, both views are taken into account, but the preference is given to a scientific approach - the notion of "conspiracy theory" is seen from different angles, critically examining previous observations and perceptions, with the aim of its clearer definition. Therefore, in order to understand the essence and content of the "conspiracy" phenomenon, it is proposed that, in addition to the concepts of "conspiracy theories" and "theories of conspiracy", new constructs such as "theoretical conspiracy", "conspirators' theory" and "conspiracy of theory" are introduced. Particularly emphasized is the term "theory of conspiracies", that is synonymous with conpirology which, as a scientific discipline, deals with the study of conspiracy.

Key words: theory, conspiracy, conpirology, political conspiracy.

51 Prof. Dr. Dragan Kolev, professor of Faculty of diplomacy and security, Belgrade, kolev.dragan@fdb.edu.rs

52 Branko Velov, Faculty of diplomacy and security, Belgrade, branko.velov@gmail.com

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

Редакција зборника радова (часопис у оснивању) *Дипломатија и безбедност* прихвата радове који су уређени на следећи начин:

За писање рада користити **ћирилично писмо**.

Текст писати у фонту **Times New Roman**, величина фонта **12**, са увученим пасусима (First line) и проредом (Line spacing) **1,5** и маргинама **Normal 2,5 cm**.

Обим рада од 16 до 25 страна (од 36.300 до 56.725 карактера са размаком). Приликом провере броја карактера користити: Review/Word Count/Character (with spaces) - активирати опцију *Include textboxes, footnotes and endnotes*.

Име и презиме аутора се пише на средини, малим словима – **Bold** и **Italic** (фонт 12).

Афилијација се пише испод имена аутора на средини, малим словима – **Italic** (фонт 12). Уколико је аутор запослен на факултету, након навођења факултета, наводи се и универзитет (нпр. *Факултет политичких наука, Универзитет у Београду*). Уколико је аутор запослен на институту, наводи се и град у коме се институт налази (нпр. *Институт за политичке студије, Београд*).

Наслов се пише на средини, великим словима – **Bold** (фонт 14). Фуснота поред наслова служи за навођење назива и броја пројекта у оквиру кога је чланак написан.

Сажетак се пише испод наслова на средини малим словима величина фонта 12. Испод тога пише се текст сажетка у обиму од 100 до 250 речи - фонт 12, *Justify*. Сажетак садржи предмет анализе, циљ рада, коришћене теоријско-методолошке приступе, резултате и закључке рада.

Кључне речи се пишу испод текста сажетка малим словима (фонт 12), и одвајају зарезом. Наводи се од 5 до 10 кључних речи.

Поднаслови се пишу на средини, великим словима - **Bold** (фонт 12) и нумеришу се арапским бројевима. Уколико поднаслов садржи више целина, оне се такође означавају арапским бројевима, и то: 1.1. – малим обичним словима **Bold** (фонт 12).

Начин цитирања:

Фусноте у форми напомена се дају на дну стране у којој се налази коментарисани део текста или навођене литературе. Фусноте уноси командом Insert – Reference – Footnote. Фусноте се пишу у фонту ***Times New Roman***, величина слова 10. Фусноте треба поравнати по левој и десној маргини, односно изабрати опцију *Justify*.

Приликом навођења фуснота руководити се следећим упутствима:

- приликом навођења **монографије/књиге** фуснота мора садржати:

- Име и презиме аутора, наслов рада курзивом (*Italic*), назив издавача, место, годину издања и број стране.

- **Пример:** Бранко Крга, *Стратегија националне безбедности у теорији и пракси*, МЦ „Одбрана“, Београд, 2017, стр. 244.

- приликом навођења **чланака из часописа:**

- Име и презиме аутора, назив чланка под наводницима, назив часописа курзивом (*Italic*), назив издавача, место издавања, број, година издажења и број стране.

- **Пример:** Андреја Савић, Ненад Ђорђевић, „Евроатланска димензија безбедности Србије“, *Политика националне безбедности*, Институт за политичке студије, Београд, број 2/2017, стр. 69.

- приликом навођења **зборника радова/поглавља из књиге:**

- Име и презиме аутора, назив рада под наводницима, назив зборника/поглавља курзивом (*Italic*), имена и презимена приређивача зборника у загради, назив издавача, место издања, година издања, број стране.

- **Пример:** Михаило Марковић, „Еволуција Косовског проблема и могућности његовог решења, у зборнику: *Срби на Косову и Метохији*, (приредили: Стеван Карамата и Часлав Оцић), издања САНУ, Београд, 2006, стр. 215.

- приликом навођења **извора са Интернета:**

- Име и презиме аутора, наслов чланка курзивом (*Italic*), пуну интернет адресу и датум приступа.

- **Пример:** Janne E. Nolan, *Diplomacy and Security in the Twenty-first Century*, Интернет: https://isd.georgetown.edu/sites/isd/files/Diplomacy_and_Security.pdf, 15/03/2018.

- приликом навођења **архивске грађе:**

- мора да садржи назив институције у којој се грађа чува, фонд, фасциклу (уколико има), назив документа (ако нема назива документа одређује се тако да одговори на питања: ко? коме? шта?), место, датум.

- **Пример:** Архив Србије, МИД, К-Т, ф 2, р93/1894, Извештај Мини-

старства иностраних дела о постављењу конзула, Београд, 19. април 1888.

• **приликом навођења прописа/закона:**

- Пуним називом прописа/закона, курзивом гласило у коме је пропис објављен, број и година објављивања.

- **Пример:** Закон о извршењу и обезбеђењу, *Службени гласник РС*, бр. 106/2015.

• **приликом навођења публикација у новинама:**

- Име и презиме аутора, назив чланка под наводницима, назив новине курзивом, датум објављивања

- **Пример:** Миленко Пешић, „ЕУ треба да реши Косово исто као и Каталонију“, *Политика*, 06/05/2018.

• **Код поновљеног цитирања истог извора узастопно на истој страни користити:** Исто, број стране

- **Пример:** Збигњев Бжежински, *Друга шанса Америке*, Службени гласник, Београд, 2009, стр. 51.

- Исто, стр. 55.

• **Код поновљеног цитирања истог извора уколико није узастопно и на истој страни користити:** Име, презиме аутора, назив извора, нав.дело, број стране.

- **Пример:** Збигњев Бжежински, *Друга шанса Америке*, Службени гласник, Београд, 2009, стр. 51.

- Збигњев Бжежински, *Друга шанса Америке*, нав. дело, стр. 69.

• **Код уноса табела и графикана користити:**

- Изнад табеле/графикана центрирано пише се Табела/Графикон, редни број, назив табеле, величина фонта 10.

- Испод табеле/графикана пише се Извор: навести извор по правилима цитирања за фусноте, величина фонта 10.

• **Литература** се наводи на исти начин као и у фуснотама, с тим што се прво наводи презиме, па име аутора. Литература је поређана по азбучном реду за изворе на ћириличном писму, који се први наводе, а затим по абecedном реду за изворе на латиници.

За чланке из часописа, зборника као и за поглавља у књигама потребно је навести од које до које стране је чланак или поглавље у зборнику/књизи.

Литература садржи само изворе који су наведени у фуснотама.

Након литературе, латиничним писмом навести **име и презиме аутора** на средини - ***Bold*** (фонт 12), испод тога **наслов рада** на енглеском великим словима - ***Bold*** (фонт 14).

Резиме (Resume) се пише на средини, малим словима – ***Bold*** (фонт 12). Испод тога пише се текст резимеа на енглеском језику у обиму до **1/10** дужине

чланка. Резиме садржи резултате и закључке истраживања до којих је аутор дошао у свом раду.

Кључне речи (Keywords) се пишу малим словима (фонт 12) и одвајају за-резом.

Радови који се предају за објављивање морају да се заснивају на новијој литератури, посебно на изворима, тј. радовима који су објављени у научним часописима.

НАПОМЕНА: Радови који нису усклађени са датим упутствима неће бити разматрани за објављивање у зборнику (часопису у оснивању).

Текстове слати у електронском облику на имејл адресу: institut@fdb.edu.rs

УПУТСТВО ЗА РЕЦЕНЗЕНТЕ

Редакција зборника радова (часописа у оснивању) *Дипломатија и безбедност* настоји да обезбеди висок квалитет радова које објављује. Учешће рецензената у овом процесу је од велике важности и њихов рад изузетно ценимо.

Рецензије су анонимне у оба смера. Рок за рецензирање је 10 дана од пријема рада. Садржај рецензије је поверљив, те се не сме откривати особама које нису у уредништву часописа. Уколико рецензент у било ком тренутку схвати да постоји било који вид конфликта интереса у вези са радом који треба да рецензира потребно је да о томе што пре обавести редакцију.

Приликом рецензије рукописа, рецензент треба да попуни рецензентски лист:

Име, презиме и звање аутора текста:

Назив рада:

Актуелност, друштвени и научни значај разматране теме:

У којој мери је аутор јасно назначио теоријски, методолошки приступ у раду:

Да ли је рад заснован на савременој и релевантној литератури, посебно у којој мери је аутор користио најновије резултате објављене у научним часописима и зборницима (посебно часописи и зборници из политикологије):

Научни и друштвени допринос рада. Општи коментар о квалитету рада:

Сугестија аутору за побољшање квалитета рада, ако је потребно:

Препорука за категоризацију рада:

1. Оригинални научни рад
2. Прегледни рад
3. Научна критика, полемика и осврти

Препорука о публиковању рада:

1. Објавити без измена
2. Објавити уз мале измене
3. Након корекције, рад послати на нови круг рецензије
4. Одбити

Од рецензената се не очекује да раде лектуру и коректуру рада, али је препоручљиво да наведу ако је потребно да се рад лекторише. Препоручљиви су и коментари за уредника који се тичу етичких (плагијаризам, превара, итд.) или неких других аспеката рада, а који ће уреднику помоћи у доношењу коначне одлуке о даљем статусу рада.

Датум оцене рада:

Име, презиме и научно звање рецензента:

Списак рецензената:

- Проф. др Радослав Гађиновић
- Проф. др Божидар Форца
- Проф. др Момчило Талијан
- Проф. др Михајло Вучић
- Проф. др Дарко Танасковић
- Проф. др Ђорђе Лопичић
- Проф. др Миша Стојадиновић
- Проф. др Давид Дашић
- Проф. др Бранко Крга
- Проф. др Ненад Ђорђевић
- Проф. др Здравко Скакавац
- Проф. др Јелена Лопичић Јанчић
- Доц. др Милорад Ђоковић
- Проф. др Андреја Савић
- Проф. др Владимир Вугделић
- Проф. др Душан Пророковић
- Проф. др Леонас Толваишис
- Доц. др Дејан Лабовић
- Доц. др Миле Стојковић
- Проф. др Михајло Манић
- Проф. др Лазар Петровић
- Проф. др Драган Колев
- Проф. др Бранко Надовеза
- Доц. др Данијела Бјеља
- Доц. др Гордана Мрдак
- Проф. др Слободан Симовић
- Доц. др Станимир Ђукић

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

341.7/.8

ДИПЛОМАТИЈА и безбедност : зборник
радова / главни и одговорни уредник Андреја Савић
. - 2018, бр. 1- . - Београд : Факултет за дипломатију
и безбедност, Институт за стратешке студије, 2018-
(Београд : Интерпринт плус). – 25 cm

Полугодишње.

ISSN 2620-0333 = Дипломатија и безбедност

COBISS.SR-ID 264203276

ФАКУЛТЕТ ЗА ДИПЛОМАТИЈУ
И БЕЗБЕДНОСТ

ДИПЛОМАТИЈА И БЕЗБЕДНОСТ

**МЕЂУНАРОДНОПРАВНИ И БЕЗБЕДНОСНИ АСПЕКТИ
НАТО АГРЕСИЈЕ НА СР ЈУГОСЛАВИЈУ 1999.**

ТЕОРИЈСКИ И СТРУЧНИ РАДОВИ
ИСТРАЖИВАЊА | САОПШТЕЊА

**Бранко Крга • Дарко Танасковић • Божидар Форца
Јелена Лопичић Јанчић • Леонас Толваишис
Ћорђе Лопичић • Сергеј Бељаков • Гордана Мрдак
Слободан Симовић • Драган Колев • Бранко Велов**

ISSN 2620-0333 • UDK 341.7/.8 • Година II, vol. 2 • Број 1/2019.